

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ: Γύρω στην άπαρχή του έλληνικού ρομαντισμού (Μελέτη).— Ζ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Έξη έρωτικά τοπεία (Ποιήματα).— PAUL VALERY: Ή κρίση του πνεύματος (Μελέτη) μετάφραση ΤΕΑΣ ΑΝΕΜΟΓΙΑΝΝΗ.— ΕΛΕΝΗΣ ΣΑΜΙΟΥ: Προσευχές και ξόρκια Έρυθροδέρμων Β. Άμερικης.— ΜΙΜΙΚΑΣ ΚΡΑΝΑΚΗ: Γαλλία 1946.— Ι. Ν. ΚΑΡΑΣΣΟ: Ένας μοϋτσος όχι άληθινός—Γουϊάνα.—ΜΑΡΙΜ ΔΙΕΛ: Μαύρη δουλίτσα (Ποιήματα) μετάφραση ΓΙΑΝΝΗ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗ.—ΔΕΥΤΕΡΗ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ: Πέντε ποιήματα.— ΕΛΛΗΣ ΔΑΜΠΡΙΑΔΗ: Άπάντηση στην έρευνά μας ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Της Διευθύνσεως: *Οι Διαγωνισμοί μας.*— Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ: Ζ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ: Ποίηση και Μουσική.— ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ: ΑΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ: Ν. Καζαντζάκη: Ταξιδεύοντας, Γ'. Άγγλία.— Μ. ΚΡΑΝΑΚΗ: Ή κίνηση του Γαλλικού βιβλίου.— Ο. ΜΑΚ.: Ο ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

Γ'. ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28 — ΤΗΛ. 55-536 — ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ	Δραχμές.	30.000.—
ΕΞΑΜΗΝΗ	>	20.000.—

Γράμματα, βιβλία, συνεργασίες, έμβάσματα κλπ.
«Φιλολογικά Χρονικά» Γ'. Σεπτεμβρίου 28, 'Αθήνα.

Τά χειρόγραφα δέν έπιστρέφονται.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΟΣ Γ'.—ΤΟΜΟΣ Δ'.—ΤΕΥΧΟΣ 38-40

ΑΘΗΝΑ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ—ΜΑΡΤΙΟΣ 1946

ΓΥΡΩ ΣΤΗΝ ΑΠΑΡΧΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Τό ρωμαντικό κίνημα δέν υπήρξε από τις πνευματικές εκείνε εκδηλώσεις που παρουσιάζει κατά διαστήματα ή ιστορία των πολιτισμών, και που χαρακτηρίζονται από την εντόπισή τους σε μια χώρα ή σ' έναν κλάδο της ζωής. Χαρακτηριστικό του είναι, αντίθετα, ότι το βλέπουμε να ξεχύνεται σαν ένα μεγάλο ποτάμι, να πλημμυράει σ' ολόκληρη την Ευρώπη, να φανερώνεται σ' όλες τις μορφές του πολιτισμού, να επηρεάζει όχι μόνο τα γράμματα όταν πρωτοεκδηλώθηκε, όχι μόνο τις τέχνες, αλλά και την πολιτική, και στην γενικότερη σημασία της, την ίδια την ανθρώπινη ζωή.

Τό ρεύμα, που εστάθηκε αρκετά δυνατό για να κλονίσει πρώτα και ύστερα να γκρεμίσει παραδόσεις που καυχιόντουσαν ότι έχουν τις ρίζες τους μέσα στους αιώνες, δέν μπορούσε φυσικά να μη φθάσει και στον τόπο μας· ή Ελλάδα δέν έμεινε ποτέ ξένη προς τα κάθε λογής δυτικά ρεύματα· μα ο ρυθμός της δεκτικότητας που είχε, παράλλαζε πάντα σύμφωνα με τό επίπεδο του πολιτισμού της και τή γενική συγκρότηση του κόσμου, εμπόριο, συγκοινωνίες, κ.λ.π. Έδώ λοιπόν οι συνθήκες με τις όποιες παρουσιάσθηκε ο ρωμαντισμός, ήταν αρκετά ιδιότυπες και ή αντίδραση που προκάλεσε έχει συνεπώς κι αυτή τον δικό της χαρακτήρα.

Σε μεγάλες γραμμές μπορούμε να πούμε ότι ή πρώτη εμφάνιση του ρωμαντισμού στην Ευρώπη, πέφτει περίπου στα πρώτα χρόνια του περασμένου αιώνα. Σχεδιάζοντας με τον ίδιο τρόπο και την προϊστορία του κινήματος, θα λέγαμε ότι ο προρωμαντισμός καλύπτει τα τριάντα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα, ανεξάρτητα από τις μόλις υποτυπωμένες εκδηλώσεις του, που μπορεί κανείς να ανιχνεύσει σε ακόμη πιο παρωχημένες εποχές. Έτσι λοιπόν διαπιστώνουμε ότι τό προρωμαντικό κίνημα έρχεται να συμπέσει με την άπαρχή της νεοελληνικής αναγέννησης και ή ρωμαντική εξόρμηση με τις πρώτες εκδηλώσεις του νεοελληνικού διαφωτισμού. Οί όροι δηλαδή είναι ολότελα διαφορετικοί από εκείνους που απαντούμε στην ίδια περίοδο στη Δύση.

Ἐκεῖ ὁ προρωμαντισμὸς παρουσιάζεται σὰν μιὰ ἐπανάσταση ἐνάντια σ' ἓναν ἀποστεωμένο κλασικισμὸ καὶ σὰν ἐπιθυμία γιὰ ἀνανέωση τῶν πνευματικῶν δυνατοτήτων τῆς κουρασμένης Εὐρώπης. Ὁ συναισθηματικὸς κόσμος, πνιγμένος ἀπὸ τὸν ἀφόρητο διδακτισμὸ τοῦ αἰῶνα, ζητάει νὰ βγεῖ κι αὐτὸς στὴν ἐπιφάνεια καὶ νὰ γνωρίσει τὴν χαρὰ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως. Οἱ ἐθνικῆς συνειδήσεις ποὺ ἔχουν ξυπνήσει, σκύβουν στοργικὰ ἐπάνω στὶς ἐθνικῆς παραδόσεις καὶ στὸ πρόσφατο ἐθνικὸ παρελθὸν τοῦ κάθε λαοῦ καὶ ζητοῦν νὰ τὰ ἀξιοποιήσουν. Ἡ θρησκευτικὴ διάθεση ζητάει κι αὐτὴ νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμὸ τῆς ἀναγέννησης. Τέλος καὶ ἡ διαφωτισμένη διάνοηση συντελεῖ στὴ στροφή, γιατί ἀνακαλύπτει τοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τοῦ λαοῦ καὶ τοὺς φέρνει μὲ στοργὴ στὸ φῶς τῆς μελέτης καὶ τῆς δημοσιότητας.

Ἐμεῖς ἐδῶ, ποὺ βρισκόμασταν τότε ; Στὴν πρώτη περίοδο, δηλαδὴ γύρω στὰ 1760, 1770, 1780, μόλις ἀρχίζει νὰ φανερωθεῖ ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὐμανισμὸς. Ἡ ἐκκλησία προστατεύει τὰ γράμματα καὶ φροντίζει γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση, τὴν σύσταση σχολείων, τὴν ἐκδοση μεταφράσεων. Γύρω στὰ 1790 ὁ οὐμανισμὸς ξεχώρισε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ ἀρχίζουν οἱ πρῶτες ἀξίες λόγου συγκρούσεις μεταξὺ τους. Ὁ διαφωτισμὸς ἀρχίζει μόλις ὕστερα ἀπὸ τὰ 1800. Ὅσο γιὰ τὴν λογοτεχνία μας, ἄς θυμηθούμε ὅτι γύρω στὰ 1770 εἶναι ἀνύπαρκτη ποίηση δὲν ἔχουμε· μόλις στὰ 1790 παρουσιάζεται τὸ πρῶτο ἀξιόλογο νεοελληνικὸ πεζογράφημα, «Τὸ σχολεῖο τῶν ντελικιάτων ἐραστῶν», τοῦ Ρήγα, μετάφραση διηγημάτων τοῦ Rest if de la Bretonne, καθὼς μᾶς πληροφόρησε πρόσφατα ἓνας νέος ἐρευνητής, ὁ κ. Ι. Θωμόπουλος. Ὅσο γιὰ τὸ θέατρο, μᾶς ἦρθε ἀκόμη ἀργότερα.

Ἔτσι μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι γραμματολογικὰ προϋπόθεση γιὰ ρωμαντικὸ κίνημα στὸν τόπο μας, στὸ ἐπίπεδο τῆς λογοτεχνίας, δὲν ὑπῆρξε ποτέ : δὲν παρουσιάσθηκε ἐδῶ ἡ τυποποίηση ἐκείνη τῆς γραμματείας ποὺ φυσιολογικὰ θὰ προκαλοῦσε τὴν ρωμαντικὴ ἐξέγερση· δὲν παρουσιάσθηκε ἡ προσήλωση σὲ νεκρὲς μορφές, ποὺ θὰ εἶχε γιὰ συνέπεια τίς διεκδικήσεις τῆς ζωῆς. Εἶπαμε πῶς ὁ ρωμαντισμὸς εἶναι μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ἦρθε νὰ γκρεμίσει ἓνα καθεστῶς· ἐκεῖ ὅπου καθεστῶς δὲν ὑπάρχει, δὲν νοεῖται καὶ ἡ ἐπανάσταση.

Ἄν ὅμως ἡ ἀποψη αὐτὴ εὐσταθεῖ γραμματολογικὰ, ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐκτείνουμε τὴν ἐρευνά μας καὶ σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, πρὸ ψυχολογικὸ. Εἶπαμε πρὶν, πολὺ γενικὰ, τί εἶναι ὁ ρωμαντισμὸς· πρέπει νὰ δοῦμε τώρα πῶς ἐκδηλώθηκε. Ἐδῶ δὲν ἔχω λόγος νὰ προσπαθῶ νὰ κάνω μιὰ πλήρη ἀπαρίθμηση τῶν χαρακτηριστικῶν του· μοῦ ἀρκεῖ νὰ σημειώσω μερικὰ, ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐρευνά μας. Ἔτσι θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθεῖ ἡ λαχτάρα γιὰ τὴν φυσικὴ

ζωή, ἀντίθετα πρὸς τὴν κλασικιστικὴ ἀρχὴ τῆς μίμησης· τῶν καθιερωμένων προτύπων ἢ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας ἀντίθετα πρὸς τὴν κλασικιστικὴ ἀρχὴ τοῦ κανόνα· ἡ πίστη στὸν αὐτοσχεδιασμὸ, ἀντίθετα πρὸς τὸν αὐστηρὸ σεβασμὸ γιὰ τὴν σχολαστικὴ ἀγωγή. Συνεχίζω μὲ ἄλλα χαρακτηριστικὰ : ἡ νοσταλγία γιὰ τὰ περασμένα : ἡ ἔξαρση τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἡ διάθεση πρὸς τὴν μελαγχολία. Τελειώνω μὲ τὸ ἐρωτικὸ συναίσθημα ποὺ πήρε τόσο ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στὰ ρωμαντικὰ μοτίβα : τὸ θέμα εἶναι αἰώνιο· μὰ ἡ ἐντελῶς καινούρια μεταχείρησή του ἀπὸ τὸν ρωμαντισμὸ ἔγκειται σὲ τοῦτο : ὅτι γιὰ τὸν ρωμαντικὸ ποιητὴ μιὰ μοναχὰ μορφὴ παίρνει ὁ ἐρωτᾶς : τὴν μορφὴ τῆς θλίψης, τῆς ἀπογοήτευσης, τῆς ἀπόγνωσης. Γιὰ τὸν ρωμαντισμὸ δὲν ὑπάρχει εὐτυχημένος ἐρωτᾶς : ἡ κακία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία τῆς κοινωνίας, ἡ κακία τῆς μοίρας θὰ ῥθει σὲ κάποια στιγμή νὰ χωρίσει τοὺς ἐρωμένους, νὰ στήσει φραγμοὺς στὴν ἔνωσή τους. νὰ καταστήσει δυστυχημένο τὸν ἓνα τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς δύο. Ἡ ἐρωτικὴ δυστυχία εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ βαθεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ ρωμαντισμοῦ.

Στρέφομαι τώρα στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ· πάλι καὶ σὲ τοῦτο δὲν ἔχω λόγος νὰ προσπαθῶ νὰ ἐξαντλήσω τὸ περιεχόμενό της. Γιὰ τὴν ἐρευνά μας μοῦ φτάνει νὰ ἀνιχνεύσω τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ παρουσιάζουν μιὰ συνάντηση, ἓνα σημεῖο τομῆς ἀνάμεσα στὴν ρωμαντικὴ ψυχολογία καὶ στὴν ψυχολογία τὴν ἐλληνικὴ.

Πουθενά, βέβαια ἄλλοῦ δὲν θὰ βροῦμε ἓνα πιὸ καθαρὸ καὶ ἀνεπηρέαστο ἀντιφέγγισμα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, ὅσο μέσα στὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Δὲν εἶναι ἐκεῖ ἓνας ἄνθρωπος, ὅσο κι' ἂν εἶναι ἐκλεκτός, ποὺ μιλεῖ κι' ἐκφράζει τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους του : Τὰ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ ἐπέζησαν ὡς τὰ χρόνια μας, μαρτυροῦν μὲ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τους, μὲ τὴν διατήρησή τους, ἀκριβέστερα, ἐπὶ δεκάδες ἢ ἑκατοντάδες χρόνια μέσα στὴ μνήμη τοῦ λαοῦ, μὲ τὸ πέρασμά τους ἀπὸ χιλιάδες ἐλληνικὰ στόματα ποὺ χάριξαν κι ἔκλαψαν στὸν σκοπὸ τους, μαρτυροῦν, λέω, ἐπίσημα καὶ ὑπεύθυνα γιὰ κάποια θεμελιακὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Αὐτὰ παίρνω, πρῶτα, πρῶτα, γιὰ μάρτυρες τῆς ἐλληνικῆς ψυχολογίας.

Καὶ ξανάρχομαι στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ρωμαντισμοῦ ὅσα ξεχώρισα πρὶν. Ἐπτὰ σημείωσα : φυσικὴ ζωὴ, ἐλευθερία, αὐτοσχεδιασμὸς, πίστη στὰ περασμένα, στὸν χριστιανισμὸ, μελαγχολικὴ διάθεση· τέλος ἀπαισιόδοξη στάση μπροστὰ στὸν ἐρωτᾶ. Καὶ παρατηρῶ ὅτι ἐνῶ εἶναι ὅλα οὐσιώδη, τὰ ξαναβρίσκουμε ὅλα μὲ τρόπο οὐσιώδη μέσα στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, μέσα στὴν ψυχολογία ἢ τὴν ψυχικὴ διάθεση ποὺ τὰ ὑπαγορεύει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μορφὴ ποὺ ἔχουν ἐκεῖ, καὶ ποὺ συχνὰ εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ρωμαντικὴ. Ἐξο-

φλώ άμέσως με τὸ ζήτημα τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ : τὰ δημοτικά μας τραγούδια εἶναι ὅλα αὐτοσχέδια καὶ ξέρουμε σὲ πόση ὑπόληψη κρατήθηκαν πάντα στὸν τόπο μας οἱ αὐτοσχεδιαστές. Περιττὸ ἔξ ἄλλου νὰ τονίσω τὴν σημασία πού ἔχει ἡ αἰσθησιμότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου στὴν δημοτικὴ μας ποίηση. Ὁ τραγουδιστὴς μας ζεῖ καὶ ἀναπνέει ἀβίαστα μόνο μέσα στὴ φύση ἢ φυσιολατρεία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ τονισμένες ιδιότητές του :

Νά ᾄχα τὰ βράχια ἀδέρφια μου, τὰ δέντρα συγγενάδια
νὰ με κοιμοῦν οἱ πέρδικες, νὰ με ξυπνᾶν τ' ἀηδόνια. . .

Τὸ ἴδιο θὰ πῶ καὶ γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν ἐλευθερία, παντοταεὶνῆ πηγὴ τῆς ἐμπνευσῆς του :

Σκλάβοι στὶς χώρες κατοικοῦν καὶ Τούρκους προσκυνοῦνε. . .

ἦ :

Κ' οἱ Σουλιώτισσες δὲ ζοῦνε δίχως τὴν ἐλευθεριά.

Γιὰ τὴν λατρεία τῶν περασμένων, δὲν ἔχω παρὰ νὰ θυμίσω δλάκερο τὸν κύκλο τὸν ἀκριτικό, τὰ κλέφτικα τραγούδια, τίς παραλοὲς πού ἔχουν τόσο συχνὰ ἱστορικὲς ἀπαρχές. Βαθεῖα εἶναι καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστη τοῦ λαοῦ μας ὅπως φανερώνεται μέσα στὰ τραγούδια μας: τονίζω, μάλιστα, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ τοῦτο ἀντικείμενο ἰδιαίτερης συζήτησης, ὅτι ἡ πίστη αὐτὴ δὲν εἶναι τυπολατρική, ὅπως παρουσιάζεται σὲ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἔχει μυστικὰ στοιχεῖα πού συνδυάζονται μετὰ παράδοξο τρόπο μετὰ τὰ εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ. Ὅσο γιὰ τὴ μελαγχολία, εἶναι ἀπὸ τὰ σημάδια πού ἐπίμονα ἔχουν ὡς τώρα ἐλκύνει τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν : στὸ γλέντι ἐπάνω ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς θὰ θυμίσῃ ἐπανειλημμένα πῶς

τοῦτ' ἦ γῆς πού τὴν λατοῦμε
ὄλοι μέσα θὲ νὰ μποῦμε.

Στὸ γάμο, στὶς χαρὲς καθὼς τίς λένε, τραγουδοῦν σὲ πένθιμο σκοπὸ ἕνα τραγούδι θλιβερό: «τώρα τὴν αὐγὴ, τώρα ἡ αὐγὴ χαράζει». Τὸ θλιβερό τραγούδι τῆς «Μηλίτσας», φαίνεται πῶς τραγουδιέται κανονικὰ τίς ἀπόκριες. Καὶ μένει ἡ ἔρωτικὴ ἀπαισιοδοξία. Γιὰ κείνην τί νὰ σᾶς πῶ, πού νὰ μὴ τὸ ἔχετε κιάλας στοχασθεῖ, πού νὰ μὴ τὸ ἔχετε κιάλας διαβάσει, πού νὰ μὴν τὸ ἔχετε κιάλας ἀκούσει ; Δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ πένθιμο, νομίζω ἀπὸ τὸν νεοελληνικὸ ἔρωτα καθὼς φανερώνεται στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ νεοελληνικὴ στάση, μπροστὰ στὸν ἔρωτα, εἶναι καθαρὰ ρομαντικὴ, καὶ ἂν στὰ δημοτικά μας τραγούδια τὸ ποσοστὸ τοῦ ἔρωτα πού ἀπαντοῦμε εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ ποσοστὸ τοῦ ἔρωτα πού ἀπαντᾷ γενικὰ στὸν ρομαντισμό, τοῦτο ὀφείλεται σὲ λόγους ἄσχετους μετὰ τὸ θέμα μας.

Παράλληλα ἄλλωστε μετὰ αὐτὸν τὸν δείκτη, νομίζω ὅτι θὰ

ταίριαζε νὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ ἕναν ἄλλο γιὰ τὴν ἔρευνά μας : τὸ λαϊκὸ τραγούδι. Κι' ἐκεῖνο, πού ἔχει τίς ρίζες του βαθεῖα μέσα στὴν ἱστορία μας καὶ μέσα στὴν ψυχὴ μας, εἶναι ἀξεχώριστα ἔρωτικὸ καὶ ἀπαισιοδόξο. Τίς ρίζες του θὰ τίς βροῦμε πέρα ἀπὸ τὸν ρομαντισμό, στὴ φαναριώτικη ποίηση, πού ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς πρόγονος τῆς ἀθηναϊκῆς καθαρευουσιάνικης ποίησης καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ τραγουδιοῦ.

Τὰ πρῶτα ἔντυπα μνημεῖα τῆς φαναριώτικης ποίησης, τὰ βρίσκουμε, ἀνάμικτα μετὰ πρόζα, στὸ «Σχολεῖο τῶν ντελικάτων ἐραστῶν», πού μνημόνευσα πρὶν καὶ πού δημοσιεύθηκε, ὅπως θυμόσαστε, στὰ 1790, καὶ στὰ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα», πού εἶναι καὶ αὐτὰ μιὰ συλλογὴ διηγημάτων, ὅπου ὁ στίχος ἐναλλάσσεται μετὰ τὴν πρόζα, καὶ πού πρωτοδημοσιεύθηκαν στὰ 1792. Ὅμως ἀσφαλῆ τεκμήρια μᾶς πείθουν ὅτι χειρόγραφες συλλογὲς παρόμοιων ἢ καὶ τῶν ἴδιων αὐτῶν ποιημάτων, κυκλοφοροῦσαν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴν στὴν Πόλη καὶ σὲ ἄλλα ἀστικά κέντρα τοῦ τουρκοπατημένου ἑλληνισμοῦ. Σᾶς διαβάζω ἕνα - δυὸ γιὰ νὰ μποῦμε στὸ κλίμα τῆς ποίησης αὐτῆς :

Πῶς βαστᾶς καρδιά μ' θαυμάζω
ὅταν τοὺς καῦμούς κιτάζω
πού τραβᾶς παντοτινά,
κι ἄνεσιν ποσῶς δὲν ἔχεις,
μῆτε πλέον ἀπαντέχεις
ἔλεος ἀπὸ τινά.

Ἐβυθίσθης εἰς τὰ πάθη,
ἢ ἐλπίδα σου ἐχάθη
εἰς τὸ νὰ λευθερωθῆς.

Πιά τὴν τύχην μεσιτεύεις,
θάνατον σκληρὸν γυρεύεις,
καὶ τὸν κόσμον δὲν ποθεῖς.

Οἱ καρδιὲς ἰξεύρω, τόπον
ἔχουν στήθη τῶν ἀνθρώπων,
κι ὄχι μέρος φλογερὸν.

Μὰ ἐσύ, καρδιά θλιμμένη,
πῶς εἶσαι κατοικημένη
καὶ βαστᾶς τόσον καιρόν ;

Νά ᾄσαι στὸ δικό μου στήθος,
ὅπου ἔχει φλόγες πλήθος,
λαύραν ὑπερβολικὴ,
καὶ φλογίζει τόσους χρόνους,
μετὰ σκληροὺς μυρίους πόνους,
κ' ἐσὺ πάντα νά σ' ἐκεῖ ;

Τὸ ποίημα συνεχίζει ἀκόμη, ἀλλὰ ἐγὼ διακόπτω ἐδῶ γιὰ νὰ δώσω ἄλλα δείγματα :

Τάχα ξεύρεις πὼς πεθαίνω, ἢ θαρεῖς πὼς σὲ γελῶ ;
Μέρα τῆ ἡμέρα φῶς μου, νιώθω ὅτι ἀναλῶ.
Ἡ δική σου ἡ ἀγάπη μ' ἔκαμε νὰ στερηθῶ
κάθε ἡδονὴν τοῦ κόσμου, καὶ τὸ πᾶν νὰ ἀρνηθῶ.

Ἄκόμη ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἴδια συλλογὴ :

Ἰνσάφι κάμε ἄπονη, μετάβαλε πὶ ἦθος,
δὲς τί γιαγκίνι ἀναψες στὸν ἄθλιόν μου στῆθος.

Στὴν ἄλλη συλλογὴ, τὰ ἴδια ἔχουμε πάλι :

Πικρὰ ἀναστενάζω, τὰ μάτια μου θρηνοῦν,
παρηγοριὰ δὲν βρίσκω, τὰ σπλάχνα μου πονοῦν.
Ἡ μέρα σὰν βραδιάζει, πλαγιάζω μὲ τὸ ἄχ,
καὶ ὅταν ξημερώσει ξυπνῶ πάλιν μὲ βάχ.

Συνεχίζω μὲ ἄλλο :

Αὔξησαν οἱ ἀναστεναγμοί,
τὰ βάσανα καὶ οἱ καῦμοί,
περίσσευσαν τὰ πάθη,
ἡ δύναμις μ' ἐχάθη.
Οἱ πόνοι πάλιν μὲ ὀρμὴ
στὸν ἰδικόν μου τὸ κορμί
κόνεψαν καὶ δὲν βγαίνουν,
μόν' πάντα ἐκεῖ μένουν.

Μὰ τὰ «Ἐρωτος Ἀποτελέσματα», περιέχουν 132 ποιήματα, ὥστε ὅσα καὶ νὰ σὰς διάβαζα, ἢ εἰκόνα ποῦ θὰ μποροῦσα νὰ σὰς δώσω ἀπὸ τὴν ποίηση αὐτὴν θὰ ἦταν λειψή. Προσθέτω μόνο μερικὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ : ὅλα ἔχουν ἐρωτικὸ περιεχόμενο καὶ σχεδὸν ὅλα εἶναι θλιβερά ἢ θλιβερώτατα ἢ χαρὰ τοῦ ἔρωτα τοὺς εἶναι περίπου ἀγνωστῆ. Τὸ μέτρο τους, ὅπως ἀκούσατε, εἶναι ποιηκίλο, ἀλλὰ ἔχουν τοῦτο τὸ κοινό, ὅτι ὅλα τραγουδιῶνται ἐπάνω σὲ ἀνατολίτικους σκοποὺς.

Σὲ μιὰ ἐποχῇ, δηλαδὴ, ὅπου ἐβασίλευε στὴ Δύση ἡ διδακτικὴ ἢ ἡ περιγραφικὴ ποίηση, ἢ τὸ πολὺ, στὸν Ἐρωτα τὸ κομψὸ madrigal, μὲ ἀντίστοιχὰ τους καὶ στὸν τόπο μας, σὲ μιὰ ἐποχῇ ὅπου ὁ ἀρχόμενος ρωμαντισμὸς δὲν εἶχε ἀκόμη τὸ κυρίαρχο ἐρωτικὸ τοῦ χρώμα, ἔχουμε παράλληλα ἐδῶ μιὰ ποίηση λαϊκὴ μὲ ἔντονο ἐρωτικὸ ρωμαντικὸ χρώμα. Δὲν τολμῶ νὰ μιλήσω ἀκόμη στὴν περίπτωσιν αὐτῆ γιὰ μιὰ καθαρὰ ἑλληνικὴ πηγὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ,

ἀλλὰ προτιμῶ νὰ τὴν ὀνομάσω ἀνατολίτικη, καθὼς εἶναι καὶ οἱ σκοποὶ ἐπάνω στοὺς ὁποίους πλέκεται.

Στὴν συνέχειά της ἡ φαναριώτικη αὐτὴ ποίηση, ποῦ διαδόθηκε εὐρύτατα στὴν Ἑλλάδα, παίρνει ἔντονα ἑλληνικὸ χρώμα καὶ σχηματίζει ἓναν σαφέστατο κρῖκο ποῦ ἐνώνει τὰ δημοτικὰ τραγούδια μὲ τὴν καθαρευουσιάνικη ἀθηναϊκὴ ρωμαντικὴ σχολή. Ἐχω συγκεκριμένα ἐδῶ ὑπ' ὄψει μου ἓναν ἐλάχιστον γνωστὸ Ἀθηναῖο τραγουδιστῆ, τὸν Σπύρο Μπουγιουκλή.

Γιὰ τὴν σημερινή μας ἔρευνα, μὴ ἀρκεῖ νὰ σημειώσω πὼς ἔζησε πρὶν ἀπ' τὸν Ἀγῶνα στὴν Ἀθήνα καὶ πὼς τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς, ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1818 μὲ 1825. Παλαιότερη μνεῖα του εἶναι τὸ χάραγμα τοῦ Καρέα, στὰ 1812 ὅπου, καθὼς πολλοὶ ἀπὸ σὰς γνωρίζουν, ἀπομνημονεύθηκε μιὰ ἐκδρομὴ Ἀθηναίων λογίων μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἰωάννην Παλαμᾶ, τὸν σχολάρχην καὶ πρόγονο τοῦ ποιητῆ.

Γνωστὸ εἶναι τὸ τραγούδι ποῦ ἔκανε πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀδυσσεῶ Ἀνδρούτσου ὅταν μπήκε αὐτὸς στὴν Ἀθήνα στὰ 1822, τὸν Αὐγουστο :

Νέος εἰς τὰς Θερμοπύλους
ἀνεφάνη Λεωνίδα
ὁ ἀνδρεῖος Ὀδυσσεύς.

Ρίχνει σὰν ἀστροπελέκια
τὰ ἑλληνικὰ τουφέκια
στῶν τυράννων τίς καρδιές . . .

Ἐνα γράμμα του ἔμμετρο πρὸς τὸν Γκούρα, μνημολογημένο ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου 1825, ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ἰω. Βλαχογιάννης :

Τοὺς προσκυνησμοὺς προσφέρω μὲ ταπεινώσιν πολλὴν
καὶ τὴν ἀγαθὴν σου ὑγείαν ἐρωτῶ μ' ἐπιστολήν.

Τέλος μνημονεύω ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα ἔργα του ἓνα ἀκόμη, τοῦ 1834, γραμμένο κι αὐτὸ στὴν καθαρεύουσα :

ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ἀθῆναι, φίλη μου πατρίς, ἀγαπητὴ μου πόλις,
μητέρα τῶν σοφῶν ἀνδρῶν τῆς οἰκουμένης ὅλης !
Σ' τὸ ἱερὸν σου ἔδαφος δοξάσθη ἡ σοφία
πάσαι ποτέ, κ' ἐπρόκοψαν αἱ τέχναι κ' ἡ παιδεία.

Σὺ γέννησες Θεμιστοκλείς καὶ Περικλείς καὶ ἄλλους
καὶ ῥήτορας καὶ ποιητὰς καὶ στρατηγούς μεγάλους.
Κ' ἐσχάτως ἐκατήντησες εἰς σκότος ἀμαθείας
διὰ τὸ ἀποτελεσμα τῆς Τουρκοδεσποτείας.

Νεώτερος, πάντως πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα, ὁ Μπουγιουκλῆς, εἶχε συγκεντρώσει σ' ἓνα χειρόγραφο τεῦχος πού σόθηκε, εἰκονογραφημένο μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο, καθὼς φαίνεται—ἦταν, λοιπόν, μουσικός, ποιητὴς καὶ ζωγράφος—διάφορα ποιήματα πού τραγουδοῦσε. Ὅλα δὲν εἶναι δικά του. Ἄλλα εἶναι δημοτικὰ δίστιχα, ἄλλα εἶναι παρμένα ἀπὸ τὶς παλαιότερες συλλογές πού μνημόνευσα πρὶν, καὶ ἄλλα εἶναι ποιήματα πού εἶχε ὁ ἴδιος ἐμπνευσθῆ. Καὶ σ' αὐτὰ μέσα, ἄλλωστε, ἀπαντοῦν δίστιχα γνωστὰ μας ἀπὸ παλαιότερες συλλογές. Τὰ ποιήματα εἶναι, γενικά, γραμμένα στὴ δημοτική: ὕστερα μόνον, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, πῆγε πρὸς τὴν καθαρεύουσα. Γιὰ νὰ ξεχωρίσει τὰ δικά του ποιήματα, ἀπὸ τὰ ξένα, γράφει συνήθως στὸ περιθώριον: «σύνθεμα ἐδικόν μου». Χαρακτηριστικός εἶνε ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς: τὴν ὀνομάζει «Ἐρωτος ἀποτελέσματα», ἐπισημοποιώντας ἔτσι τὴν σχέση τῆς ποίησης αὐτῆς μὲ τὴ Φαναριώτικη· δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα κίβλας ἢ Φαναριώτικη ποίηση εἶχε ἐγκλιματισθῆ στὴν Ἀθήνα.

Σὰς διαβάζω μερικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Μπουγιουκλῆ γιὰ νὰ γνωρίσετε τὸν καθαρὰ προρωμαντικὸ του χαρακτήρα. Νὰ πῶς ἀρχίζει ἓνα ποίημα ὅπου περιγράφει τὰ βάσανά του:

Ὅντας ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ ἀνεμικὲς φυσαῖνε
καὶ ἀγριεύουνε τὰ κύματα πού θυμωμένα σπᾶνε,
καὶ τὸ καρᾶβι, τὸ σκουντοῦν σὲ μιὰ μεριά καὶ σ' ἄλλη
καὶ ἀγριεμένη ἢ θάλασσα μὲ ταραχὴ μεγάλη,

τότε, τέλος πάντων, φαίνεται ὁ καλὸς καταβοκύρης. Καὶ συνεχίζει:

Γι' αὐτὸ καὶ ἐγὼ τὴν τύχη μου, τὴν ταραχὴν τὴν τόση
πού ῥ' ἔθε καὶ μ' εὔρηκε ἄξαφνα καὶ θά μὲ θανατώσει,
δὲν θὲ ν' ἀφήσω νὰ χαθῶ δίχως νὰ πολεμήσω,
ὅσο μπορῶ καὶ δύνamai πρὶν τὴ ζωὴ νὰ ἀφήσω...

πιο κάτω:

χίλιες φορὲς ἐβάλλθηκα νὰ βγάλω τὸ μαχαίρι
καὶ σκοτωθῶ ὀλομόναχος μὲ τὸ δικό μου χέρι·
καὶ χίλιες δὲν ἠθέλησα φαῖ νὰ δοκιμάσω
γιὰ νὰ πεθάνω γρήγορα καὶ τὴ ζωὴ νὰ χάσω.

Τὴ νύχτα βρῦσες γίνονται τὰ μάτια τὰ καημένα
καὶ ζωντανὰ τὰ μέλη μου στὸν Ἄδη κ' ἰτεβαίνουν·
ἢ τύχη μου μοῦ τό ἔγραψε ὄλο ν' ἀναστενάζω
μέρα καὶ νύχτα, καὶ περνῶ ὄλο τὸ ἄχ νὰ κραζῶ...

Καὶ τὰ λοιπὰ. Σὰς διαβάζω ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλο ποίημα:

Ἀφόντας ἐδοκίμασα, ψυχὴ, τὸ χωρισμό σου,
μὲ λύπες, μ' ἀναστεναγμοὺς περνᾷ τὸν καημό σου.
Ἦμουν μαζὺ σου κ' ἤμουνα χαρὰ καλὴ καρδιά
καὶ τώρα παρεδόθηκα ὄλος μελαγχολία.

Ὅλος ὁ κόσμος μὲ πονεῖ καὶ τὰ βουνὰ μὲ κλαῖνε
καὶ τὰ πουλάκια πού πετοῦν γιὰ τὸν καημό μου λένε.

Ἵποθέτω ὅτι προσέξατε ἐδῶ τὴν χρῆση τῆς λέξης «μελαγχολία», μιᾶς λέξης καθαρὰ ρωμαντικῆς, πού γύρω σ' αὐτὰ τὰ χρόνια παρουσιάζεται στὴ λογοτεχνία μας καθὼς καὶ τὸ ρωμαντικὸ τόνο τοῦ τελευταίου δίστιχου. Συνεχίζω ἀπὸ ἄλλο ποίημα:

Μὰ ψυχὴ μου συλλογίσου,
ὅτι ἓνας ἐραστής
θὰ πεθάνει γιὰ τὰ σένα
καὶ ὁ Θεὸς εἶναι κριτῆς.

Ἄπὸ ἄλλο πάλι:

Ὅλονυχτὶς μὲ πολεμοῦν πόνοι ὡσὰν θηρία.
Ἐλπίδα πιά δὲν μοῦμεινε, οὔτε παρηγορία,
Γιατὶ σὲ μένα ὁ ἔρωτας ἐβάλλθηκε νὰ δεῖξη
ὅλες του πιά τὶς δύνames καὶ θέλει νὰ μὲ πνίξει.

Τέτοιοι εἶναι ὁ ἔρωτας γιὰ τὸν Μπουγιουκλῆ μέσα σὲ ἑκατοντάδες στίχων, τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς συλλογῆς. Γιὰ τοῦτο νομίζω ὅτι στὸν αὐτοσχέδιο καὶ αὐτοδίδακτο, καθὼς φαίνεται, αὐτὸν ποιητὴ, μποροῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε τὸν παλαιότερο πρόγονο τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, πού μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, λίγες δεκαετηρίδες ἀργότερα, πλημμύρισε τὴν Ἀθήνα μὲ τὶς ἐρωτικὲς τῆς ἀπελπισίες. Σημειῶνω μιὰ διαφορὰ πού ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας: Τὴν γλωσσικὴ. Τὸ ἄχ τοῦ Μπουγιουκλῆ, τὸ Ἄχ αὐτὸ πού τόσο σκανδαλίζε τὸν κλασικιστὴ Κοραῆ, θὰ γίνῃ τὸ φεῦ τῆς καθαρευουσιάνικης ἐρωτικῆς μας ποίησης.

ΕΞΗ ΕΡΩΤΙΚΑ ΤΟΠΕΙΑ

I

ΚΑΙ ΣΥ ΖΕΣΤΟ ΜΗΔΕΝ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Ἦρθες περαστικιά κι' ἐγὼ σ' ἀντίκρισα
μιὰ στιγμή, πού τὸ φόρεμά σου ἀνάπνεε
μέσα στ' ὄνειρο τῆς θέρμης τοῦ κορμιοῦ σου.

Πήγαμε περίπατο καὶ χάθηκες
σκιά προγονικὴ μέσα στὸ δάσος.

Κάθομαι, περιμένω ἀνασκαλεύοντας
τοῦ δρομίσκου τὴ σκόνη, δὲν ἦρθες.

Τὰ πρόβατ' ἐπιστρέφουν ἀπ' τὸ βόσκιμα
σ' ἄγνωστην ὥρα· τὸ κύμα στὸ γιालὸ σιωπηλό.

Καὶ Σὺ, ζεστὸ μηδὲν τοῦ ὄνειρου.

II

ΜΑΛΛΙΑ ΠΟΥ ΣΟΥ ΤΑ ΧΤΕΝΙΣΕ Η ΦΥΓΗ

Κάθησες δίπλα μου, ζεστὸ τὸ βράδυ ἀχόρταγο
ὅπως ἡ φωτιά μετὰ τὴ φλόγα.

Μαλλιά πού σου τὰ χτένισε ἡ φυγὴ ἀπ' αὐτὴ τὴ γῆ
καὶ χέρια ἀγαπημένα πού χαϊδεύω.

Ποῦ βρίσκομαι ; καμμιά φωνή.

Στὴν ὑπόκουφη αὐτὴ, τοῦ Νεροῦ εὐρυθμία
ἀκόμα κοντά μου ; σ' αὐτὸ τὸν Γκρεμνὸ
πού θὰ μὲ πάρει ἀνεπίστρεφτα, εἶσαι κοντά μου;

Δάκρυες : δάκρυ κουρνιαχτός, χρῶμα σ' αὐγὴ
μιὰ στιγμή χαρᾶς καὶ γύρω μας τὸ αἰώνιο.

III

ΣΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ ΣΟΥ ΤΟ ΠΕΛΑΓΟΣ ΑΡΜΕΝΙΣΑ

Χτένιζες τὰ μαλλιά σου καὶ σὲ κύτταζα
κρυφά, ἤξαιρα πὼς δὲν εἶσουν
παρούσα : ἀφηρημένη ποθητά.

Στοῦ ὄνειρου σου τὸ πέλαγος ἀρμένισα
καὶ σ' ἔφτασα καὶ σ' εἶδα.

—«Καλῶς τον, μοῦπες, σὲ περιμένα :
ἄκου τὴ θάλασσα στὴν πλώρη σὰ ρυθμὸς
γλυστρά, καὶ σὰ ἀρμονία τῆς ἡδονῆς μας.

Ἄκου τὴ θάλασσα : νὰ πέσουμε στὰ βάθη της·
τὸ σύμπαν ρήχεψε, νὰ πέσουμε στὰ βάθη της
εὐγενικιά ψυχὴ, πού ἐνόχλησεν ἡ μέρα.»

IV

ΤΑ ΧΡΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΣΟΥΡΟΥΠΟ

Ποῦ πᾶμε σ' αὐτὸ τὸ βυθό ; δὲν εἶσουν σὺ
μέσα στὸ φῶς, μέσα στὸ χάδι, μέσα στ' ὄνειρο
τῆς διπλῆς μας παρουσίας μόνης μ' ἓνα ;

Τὰ χρώματα στὸ σούρουπο τονίσανε
τῆς θλίψης μας τὴν πλέξη, τὸ νανούρισμα
τῆς ἀπώγειας αὔρας μὲ καλεῖ. Δὲν εἶσουν σὺ
σ' ἐκεῖνο τ' ἀκρογιάλι πού ἡ ψαρόβαρκα
λικνιζόταν σὰν παιδί μέσα στὸ αἰώνιο ;

Κλαδιὰ στοὺς ἀπόκημους βράχους
καὶ λίγ' ἀγριόχορτ' ἀνάμεσα
στὶς σχισμὲς κατοικοῦν·
θυμάρι καὶ ρίγανη
τὸ ἐρωτικὸ τοπεῖο ἀρωματίζει.

Ποῦ πᾶμε σ' αὐτὸ τὸ βυθό
τῆς θλίψης μας, δὲν εἶσουν σὺ, δὲν εἶμ' ἐγώ ;

Σὰν πέρασμα τοῦ ἀνέμου μένει ἡ μνήμη.

V

ΕΙΜΑΣΤΑΝ ΤΡΕΙΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ ΜΑΣ

Κόψαμε τ' ἀγριολούλουδα στὸ λόφο ἐκεῖ,
σὲ ποιὸν νὰ τὰ προσφέρω ;

Οἱ ὥρες περνοῦν καὶ δὲν ἔχουμε
τόσον καιρὸ· ἔλα ν' ἀγαπηθοῦμε.

Τὸ κύμα ξεσπᾶ στὸ γιालὸ
κι' οἱ στιγμὲς στὶς καρδιές μας συνέρχονται
σὲ μυστικὴ συνδιαλλαγή : δὲν ἔχουμε καιρὸ
ὁ θάνατος κοντὰ μας γρατσουνίζει.

Ὁ κόσμος τῆς σιωπῆς ἀναρριχήθηκε
στῆς ἐπιθυμιᾶς σου τὸν γκρεμνὸ
σ' ὦρα παραθαλάσσια ὅπου ὁ Τρίτωνας
συντόνισε στὰ κύματα τὸ μουσικὸ μας χρῶνο.

ᾠ, τί χαρὰ νὰ κάθῃσαι στὸ ἀπάνεμο
τοῦ ἠδονικοῦ ἀνέμου καὶ νὰ φεύγεις.

VI

ΤΑ ΣΥΝΝΕΦΑ ΣΚΟΡΠΑΝΕ ΣΤΟΝ ΟΡΙΖΟΝΤΑ

Σὲ κύτταξα στὰ μάτια, αἰώνια αὐτὰ
πετράδια ποὺ θὰ σβήσουν, νὰ χορτάσω
νὰ ρουφήξω τὴ μορφή σου στὸ βυθό.

Ἄσε με νᾶμαι μόνος μιὰ στιγμὴ
στὰ ἐρημικὰ συναισθήματα
ποὺ πλημμύρισαν τὴ γῆ μας.

Ἄσε με μόνο νὰ ρθῶ
ἀπ' ἄλλο δρόμο νὰ σ' εὔρω.

Θᾶναι καλὸ τὸ ταξίδι μας
χαίρετε
τὰ σύννεφα σκορπᾶνε στὸν ὀρίζοντα
κι' ἔφτασε ἡ Νύχτα.

Z. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

PAUL VALERY

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Ἐμεῖς, οἱ πολιτισμοί, ξέρομε σήμερα πὼς εἴμαστε θνητοί.

Ἀκούσαμε νὰ μιλοῦνε γιὰ κόσμους ποὺ χαθήκανε, δλάκερα
βασιλεία ποὺ καταποντίστηκαν μὲ ἔλους τοὺς ἀνθρώπους τοὺς
κι' ἔλα τὰ σύνεργά τοὺς βουλιαγμένα στ' ἀνεξερεύνητα βᾶθη τῶν
αἰώνων, μὲ τοὺς θεοὺς τοὺς καὶ τοὺς νόμους τοὺς, τὶς ἀκαδημίες τοὺς
καὶ τὶς θεωρητικὲς καὶ ἐφαρμοσμένες ἐπιστῆμες τοὺς, μὲ τὶς γραμ-
ματικὲς τοὺς καὶ τὰ λεξικά τοὺς, τοὺς ρωμαντισμοὺς τοὺς καὶ τοὺς
συμβολιστὲς τοὺς, τοὺς κριτικούς τοὺς καὶ τοὺς κριτικὸὺς τῶν κρι-
τικῶν τοὺς. Ξέρομε καλὰ ὅτι δλάκερη ἡ ἀπτή γῆ εἶνε καμωμένη
ἀπὸ στάχτες, κι' ὅτι ἡ στάχτη σημαίνει κάτι. Ξεχωρίσαμε ἀνάμεσα
ἀπὸ τὴ πυκνότητα τῆς ἱστορίας, τὰ φαντάσματα ἀπέραντων καρα-
βιῶν ποὺ εἶταν φορτωμένα μὲ πλοῦτο καὶ πνεῦμα. Δὲ μπορούσαμε νὰ
τὰ μετρήσωμε. Μὰ στὸ κάτω - κάτω τῆς γραφῆς, τὰ ναύαγια αὐτὰ,
δὲν εἶταν ὑπόθεση δικῆ μας.

Ἐλάμ, Νινευή, Βαβυλῶνα εἶταν ὁμορφα ὀνόματα, ἀόριστα
καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ κατερείπωσή τοὺς εἶχε τόσο λίγη σημασία
γιὰ μᾶς, ὅσο καὶ αὐτὴ τοὺς ἡ ὑπαρξή. Μά, Γαλλία, Ἀγγλία, Ρω-
σία . . . θάταν κι' αὐτὰ ὁμορφα ὀνόματα. Λουζιτάνια κι' αὐτὴ εἶνε
ἓνα ὁμορφο ὄνομα. Καὶ βλέπομε τώρα ὅτι ἡ ἄβυσσος τῆς ἱστορίας
εἶνε ἀρκετὰ μεγάλη γιὰ ἔλον τὸν κόσμο. Αἰσθανόμαστε πὼς ἓνας
πολιτισμὸς εἶνε τὸ ἴδιο εὐθραυστος ὅπως μιὰ ζωή. Οἱ περιστάσεις
ποὺ θᾶστελναν τὰ ἔργα τοῦ Keats καὶ τοῦ Baudelaire νὰ βροῦνε
τὰ ἔργα τοῦ Μενάνδρου δὲν εἶνε πιά διόλου ἀκατανόητες : βρίσκον-
ται μέσα στὶς ἐφημερίδες.

Κι' αὐτὸ δὲν εἶνε ἔλο. Τὸ καυτερὸ μάθημα εἶνε πῶς πλείριο
ἀκόμη. Δὲν ἄρκεσε στὴ γενιά μας νὰ μάθη μὲ τὴν ἴδια τῆς τὴν
πεῖρα πὼς τὰ πῶς ὁμορφα πράγματα καὶ τὰ πῶς ἀρχαῖα καὶ τὰ
πῶς μεγαλειώδη καὶ τὰ καλλίτερα ταξινόμημένα εἶνε φθαρτὰ ἀπὸ
ἓνα τυχαῖο γεγονός· εἶδε, μέσα στὴν τάξη τῆς σκέψης, τῆς κοινῆς
αἰσθησης, καὶ τοῦ αἰσθήματος, νὰ συμβαίνουν καταπληκτικὰ φαινό-
μενα, τῶν παραδόξων ἀπότομες πραγματοποιήσεις, τοῦ φανεροῦ
βίαιες ἀπογοητεύσεις.

Δὲ θ' ἀναφέρω παρὰ ἓνα παράδειγμα : οἱ μεγάλες ἀρετὲς τῶν

γερμανικῶν λαῶν προξενήσανε περισσότερα δεινὰ παρὰ ὅσα δημιούργησε ποτὲ ἐλαττώματα ἢ ὀκνηρία. Εἶδαμε, εἶδαμε μὲ τὰ ἴδια μας τὰ μάτια, τὴν εὐσυνειδητὴ ἐργασία, τὴ μάθηση τὴν πιὸ στέρεη, τὴν πιὸ σοβαρὰ πειθαρχία καὶ τὴν πιὸ σοβαρὰ ἐπιμέλεια, προσαρμοσμένες σὲ σχέδια τρομερά.

Τόσες φρικαλεότητες δὲ θὰ εἶταν ποτὲ δυνατὲς χωρὶς τόσες ἀρετές. Ἄναμφιβόλα, χρειάσθηκε πολὺ γνώση γιὰ νὰ σκοτώσουν τόσους ἀνθρώπους, νὰ διασκορπίσουν τόσα ἀγαθὰ, νὰ καταστρέψουν τόσες πόλεις σὲ τόσο λίγο καιρὸ· μὰ, τὸ ἴδιο, χρειασθήκανε καὶ προσόντα ἠθικά. Γνώση καὶ χρέος εἶσατε λοιπὸν ὑποπτα :

Ἔτσι ἡ πνευματικὴ Περσέπολη δὲν εἶνε λιγότερο καταστρεμμένη ἀπὸ τὰ ὕλιστικά Σουσα—δὲ χαθήκανε ὄλα, μὰ ὄλα αἰσθανθήκαν τὸ χαμὸ.

Μιὰ ἀνατριχίλα παράδοξη διαπέρασε τὴν Εὐρώπη. Αἰσθάνθηκε μέσα ἀπ' ὄλους τοὺς σκεπτόμενους πυρῆνες τῆς, πὼς δὲν αὐτοαναγνωρίζτανε πιά, πὼς ἔπαυε νὰ μισοῦσε μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς πὼς ἔχανε τὴ συνειδησὴ τῆς, μιὰ συνειδησὴ κερδισμένη μὲ ἀγόγγυστες δυστυχίες αἰῶνων, μὲ τὴ βοήθεια χιλιάδων ἀνθρώπων πρώτης τάξεως, μὲ συντυχίες γεωγραφικῆς, ἐθνικῆς, ἱστορικῆς, ἀμέτρητες.

Τότε τῆς ἐπανήλθε ἡ μνήμη τῆς συγκεχυμένη, σὰν νὰθελε νὰ διαφεντέψῃ ἀπελπισμένα τὸ εἶναι τῆς καὶ τὴ φυσιολογικὴ τῆς ὑπαρξῆ. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες τῆς καὶ τὰ μεγάλα βιβλία τῆς ἀνεβήκανε στὴν ἐπιφάνεια ἀνάκατα. Ποτὲ δὲ διάβασε κανεὶς τόσο, οὔτε μὲ τόσο πάθος παρὰ μέσα στὸν πόλεμο : ρωτήσατε τοὺς βιβλιοπώλας. Ποτὲ δὲ προσευχήθηκε κανεὶς τόσο, οὔτε τόσο βαθειά : ρωτήσατε τοὺς παπάδες. Ἐπικαλέστηκαν ὄλους τοὺς λυτρωτῆς, τοὺς ἰδρυτῆς, τοὺς προστάτες, τοὺς μάρτυρες, τοὺς ἥρωες, τοὺς πατριδοπατέρες, τὶς ἅγιες ἡρωίδες, τοὺς ἐθνικοὺς ποιητῆς.

Καὶ μέσα σ' ὅμοια πνευματικὴ ἀταξία στὸ κάλεσμά τῆς ἴδιας ἀγωνίας, ἡ μορφωμένη Εὐρώπη εἶδε νὰ ξαναζοῦν οἱ ἀναριθμητῆς σκέψεις τῆς, δόγματα, φιλοσοφίες, ἰδανικὰ ἑτερογενῆ, οἱ τραυόσιοι τρόποι γιὰ νὰ ἐξηγήσει κανεὶς τὸν κόσμον, οἱ χίλιες καὶ μιὰ ἀποχωρήσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ δυὸ ντουζίνες θετικισμοί : ὄλο τὸ διανοητικὸ φάσμα ξάπλωσε τ' ἀσύμφωνα χρώματά του, φωτίζοντας μ' ἓνα περίεργον ἀντιφατικὸ φέγγος τὴν ἀγωνία τῆς εὐρωπαϊκῆς ψυχῆς. Ἐνῶ οἱ ἐφευρέτες γύρευαν πυρετωδῶς μέσα στὶς εἰκόνες τους, μέσα στὰ πολεμικὰ χρονικὰ ἄλλου καιροῦ τὸ μέσον ν' ἀπαλλαχθοῦν ἀπὸ τ' ἀγκασθὰ σύρματα, νὰ προσαράξουν τὰ ὑποβρύχια, νὰ παραλύσουν τὶς πτήσεις τῶν ἀεροπλάνων, ἡ ψυχὴ καλοῦσε σὲ βοήθεια σύγκαιρα, ὄλες τὶς μαγεῖες ποὺ γνώριζε, ἔρωσε σοβαρὰ τὶς πιὸ παράξενες προφητείες : γιὰ χάρη τῆς γύρευε καταφύγια, ἐνδείξεις,

παρηγοριά, μέσα σ' ὀλόκληρον κατὰστιχο ἀναμνήσεων, προηγούμενων πράξεων, προγονικῶν στάσεων. Καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ γνωστά προϊόντα τῆς ἀγωνίας, οἱ ἀτακτῆς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἐγκεφάλου ποὺ τρέχει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα στὸν ἐφιάλτη κι' ἐπιστρέφει ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη στὴν πραγματικότητα, χαμένος ὅπως ὁ ποντικὸς ποὺ ἔπεσε στὴν παγίδα . . .

Ἡ στρατηγικὴ κρίση ἴσως τέλειωσε. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση εἶναι φανερὴ σ' ὄλη τῆς τὴ δύναμη, ἀλλὰ ἡ διανοητικὴ κρίση πιὸ λεπτή, καὶ ποὺ παίρνει ἀπ' αὐτὴ τὴ φύση τῆς, τὶς πιὸ ἀπατηλῆς) ὄψεις (ἀφοῦ συμβαίνει μέσα σ' αὐτὸ τὸ βασίλειο τῆς προσποίησης αὐτὴ ἡ κρίση δύσκολα ἀφίνει κανένα νὰ συλλάβῃ τὴν ἀληθινὴ τῆς κατάστασι, τὴ φάση τῆς.

Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πῆ τί θὰ εἶναι αὔριο πεθαμένο ἢ ζωντανό μέσα στὴ φιλολογία, στὴ φιλοσοφία, στὴν αἰσθητικὴ. Κανεὶς δὲν ἔξει ἀκόμα, τί ἰδέες καὶ τί τρόποι ἐκφραστικοὶ θὰ γραφοῦν στὸν πίνακα τῶν ἀπωλειῶν, τί νεωτερισμοὶ θ' ἀνακηρυχθοῦν.

Ἡ ἐλπὶδα βέβαια μένει καὶ τραγουδεῖ μὲ χαμηλὴ φωνή :

Et cum vorandi vicerit libidinem
Late triumphet imperator spiritus.

(καὶ ἀφοῦ μὲ τὴ τροφὴ ἐγίκησε τὴν ἐπιθυμία
πλατεῖα ἐθριάμβευσε κυρίαρχο τὸ πνεῦμα).

Μὰ ἡ ἐλπὶδα δὲν εἶναι παρὰ ἡ δυσπιστία τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὶς ἀκριβεῖς προβλέψεις τοῦ πνεύματός του. Ὑποβάλλει πὼς κάθε συμπεριφορά ὑσμινεῖ γιὰ τὸ ἄτομο, πρέπει νάβῃ μιὰ πλάνη τοῦ πνεύματος. Τὰ γεγονότα μ' ὄλο τοῦτο εἶναι ἑξάστερα κι' ἀδυσώπητα. Ὑπάρχουν χιλιάδες νέοι συγγραφεῖς καὶ νέοι καλλιτέχνες ποὺ πέθαναν. Ὑπάρχει ἡ χαμένη αὐταπάτη μιᾶς εὐρωπαϊκῆς καλλιέργειας κι' ἡ ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας τῆς γνώσης νὰ σώσει διτιδήποτε. Ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη χτυπημένη θανάσιμα στὶς ἠθικῆς τῆς φιλοδοξίας καὶ σὰν ἀτιμασμένη ἀπὸ τὴ σκληρότητα τῶν ἐφαρμογῶν τῆς : ὑπάρχει ὁ ἰδεαλισμὸς δύσκολο νικητῆς βαθιὰ μωλωπισμένος, ὑπεύθυνος γιὰ τὰ ὄνειρά του· ἡ πραγματικὴ ἀπατημένη, ντυμένη, φορτωμένη μὲ κρίματα καὶ λάθη· ἡ ἐπιθυμία κι' ἡ στέρηση ὅμοια χλευασμένες, οἱ πιστῆς σὲ σύγχυση μέσα στὰ στρατόπεδα, ὁ σταυρὸς κατὰ τοῦ σταυροῦ, τὸ μισοφέγγαρο κατὰ τοῦ μισοφέγγαρου· ὑπάρχουν οἱ σκεπτικιστῆς κι' αὐτοὶ ἔξωλωμένοι ἀπὸ γεγονότα τόσο ἀπότομα, τόσο βίαια, τόσο συγκινητικὰ καὶ ποὺ παίζου μὲ τὶς σκέψεις μας, ὅπως ὁ γάτος μὲ τὸ ποντίκι—οἱ σκεπτικιστῆς χάνουν τὶς ἀμφιβολίες τους τὶς ξαναβρίσκουν τὶς ξαναχάνουν καὶ δὲν ἔξερουν πιά νὰ μεταχειριστοῦν τὶς κινήσεις τοῦ πνεύματός τους. Ἡ ἀλώρηση τοῦ βαποριοῦ εἶταν τόσο ἰσχυρὴ ὥστε οἱ λάμπες οἱ καλλίτερα κρεμασμένες ἀναποδογυρίστηκαν.

Αυτό που δίνει στην κρίση του πνεύματος βάθος και σοβαρότητα είναι ή κατάσταση που βρήκε τον άρρωστο.

Δεν έχω μήτε τον καιρό μήτε τη δύναμη να καθορίσω την πνευματική κατάσταση της Ευρώπης το 1914. Και ποίος θά τολμούσε να χαράξει έναν πίνακα της κατάστασης τούτης; Το θέμα είναι απέραντο· απαιτεί γνώσεις κάθε λογής και μιὰ ἐνημερότητα ἀπεριόριστη. Χώρα ἀπ' αὐτό, όταν πρόκειται, γιὰ ἕνα σύνολο τόσο πολὺπλοκο, ἢ δυσκολία νάνασχηματίσει κανεὶς τὸ παρελθόν, ἔστω τὸ πιὸ πρόσφατο, μπορεῖ τέλεια νὰ συγκριθεῖ μετὰ τὴν δυσκολία νὰ κτίσει κανεὶς τὸ μέλλον, ἔστω τὸ πιὸ κοντινὸ. Ὁ προφήτης βρίσκεται στὸ ἴδιο καλᾶθι μετὰ τὸν ἱστορικό. Ἄς τὸς ἀφήσωμε ἐκεῖ! Ἄλλὰ δὲν ἔχω τώρα ἀνάγκη παρὰ ἀπὸ τὴν συγκεχυμένη καὶ γενικὴ ἀνάμνηση τῶν σκέψεων, τῶν ἀναζητήσεων ποὺ γινόνταν τὴν παραμονὴ τοῦ πολέμου, τῶν ἔργων ποὺ δημοσιεύονταν.

Ἐὰν λοιπὸν ἀφαιρῶ κάθε λεπτομέρεια, κι' ἔὰν περιορίζομαι σὲ μιὰ γρήγορη ἐντύπωση, καὶ σ' αὐτὸ τὸ «φυσικὸ συνολικὸ» ποὺ δίνει μιὰ ἀντίληψη στιγμιαία, δὲ βλέπω τίποτα! Τίποτα, ἂν καὶ ὑπῆρξε ἕνα τίποτα ἀπεριόριστο πλούσιο.

Οἱ φυσικοὶ μᾶς διδάσκουσι πὼς τὸ μάτι ἂν θά μπορούσε νὰ ὑπάρξει, μέσα σ' ἕνα φούρνο γλυκόπυρο δὲ θάβλεπε τίποτα. Καμμιά ἀνομοιότητα φωτεινὴ δὲ μένει καὶ δὲ χωρίζει τὰ σημεῖα τοῦ διαστήματος. Αὐτὴ ἢ τρομερὴ ἐνέργεια, ἢ φυλακισμένη, καταλήγει στὸ ἀόρατο, στὴν ἀνεπαίσθητη ἰσότητά. Λοιπὸν, μιὰ ἰσότητά τέτοια, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἢ ἀταξία σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση.

Καὶ ἀπὸ τί εἶναι καμωμένη αὐτὴ ἢ ἀταξία τῆς πνευματικῆς μας Εὐρώπης; Ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συνύπαρξιν, μέσα σ' ὅλα τὰ μορφωμένα πνεύματα τῶν πιὸ ἀνόμοιων ἰδεῶν, τῶν πιὸ ἀντίθετων ἀρχῶν γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν γνώση. Αὐτὸ ἀκριβῶς χαρακτηρίζει μιὰ μοντέρνα ἐποχὴ.

Δὲν ἀπεχθάνομαι νὰ γενικεύσω τὴν ἰδέα τοῦ μοντέρνου καὶ νὰ δώσω αὐτὸ τ' ὄνομα σ' ἕνα ὀρισμένον τρόπο ζωῆς, ἀντὶ νὰ σχηματίσω ἕνα ἀπλὸ συνώνυμο τοῦ «σύγγρανου». Ὑπάρχουν στὴν ἱστορία στιγμῆς καὶ τόποι ὅπου θά μπορούσαμε νὰ μπουόμε μετὰ οἱ «μοντέρνοι» χωρὶς νὰ ταράζομε ὑπερβολικὰ τὴν ἁρμονία τῶν καιρῶν αὐτῶν καὶ χωρὶς νὰ φαινόμεθα ἀντικείμενα πάρα πολὺ περίεργα, πάρα πολὺ ὀρατά, ὑπάρξεις πειραχτικὰ παράφρονες, ἀναφομοιοσίμεις. Ἐκεῖ ὅπου ἢ παρουσία μας θά ἔκαμε τὴν μικρότερη αἰσθησὴ ἐκεῖ εἴμασθε σχεδὸν ἄνετα. Εἶναι φανερὸ πὼς ἢ Ρώμη τοῦ Τραγιανοῦ καὶ ἢ Ἀλεξάνδρεια τῶν Πτολεμαίων θά με ἀπορροφούσαν πιὸ εὐκόλα παρὰ ἀρκετοὶ ἄλλοι τόποι λιγότερο μακρυνοὶ ἀλλὰ πιὸ εἰδικεμένοι σ' ἕνα μόνο τύπο ἠθῶν καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἀφιερωμένοι σὲ μιὰ μόνο φυλὴ, σ' ἕνα μόνο πολιτισμὸ, σ' ἕνα μόνο σύστημα ζωῆς.

Ἐ, λοιπὸν, ἢ Εὐρώπη τοῦ 1914 ἔφθασε ἴσως στὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ μοντερνισμοῦ. Κάθε ἐγκέφαλος μετὰ μιὰ ὀρισμένη ἀνάπτυξιν, εἶταν ἕνα σταυροδρόμι γιὰ κάθε λογῆς ἀποψιν, κάθε στοχαστῆς μιὰ παγκόσμια ἔκθεσις ἰδεῶν. Ὑπῆρχαν πνευματικὰ ἔργα ποὺ ὁ πλοῦτος τοὺς σ' ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφατικὰς ὀθήσεις θύμιζε τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸν παράφρονον φωτισμὸ τῶν πρωτευουσῶν ἐκείνου τοῦ καιροῦ: τὰ μάτια καίνε καὶ ἀνοιῶν. . . Πόσα ὀλικά, πόσες ἐργασίαι, λογαριασμοί, αἰῶνες κουρσεμένοι, πόσες ἑτερόγενες ζωές, ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη εἶταν ἀναγκαῖες γιὰ νὰ γίνεῖ δυνατὸ αὐτὸ τὸ καρναβάλι καὶ νὰ θροναστεῖ σὲ φόρμα τῆς ὑπέρτατης σοφίας καὶ σὲ θρίαμβους τῆς ἀνθρωπότητος;

Σὲ κάποιον βιβλίον τούτης τῆς ἐποχῆς — καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ πιὸ μέτρια — βρίσκει κανεὶς χωρὶς καμμιά προσπάθεια — ἐπίδραση τῶν ρούσσικων μπαλέττων — λίγο ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ ὕψος τοῦ Pascal — πολλὰς ἐντυπώσεις τοῦ τύπου Goncourt — κατὰ τὸν Nietzsche — κατὰ τὸν Rimbaud — ὀρισμένα πράγματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν συχνὴ συναναστροφὴ μετὰ τοὺς ζωγράφους καὶ κάποτε τὸν τόνο ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων — τὸ ὄλο ἀρωματισμένο μετὰ κατὰ δὲν ξέρω τί τὸ βρεττανικὸ, σὲ δόση, ποὺ δύσκολα μπορούμε νὰ ὑπολογίσωμε! . . . Ἄς παρατηρήσωμε, στὰ πεταχτά, πὼς σὲ καθένα ἀπὸ τὰ συστατικὰ τούτου τοῦ μίγματος, θάβρισκε κανεὶς, ἀρκετὰ ἄλλα «σώματα». Ἄνωφelo νὰ τὰ ζητήσωμε: θά εἶταν σὰ νὰ ἐπαναλάβαινα αὐτὰ ποὺ τώρα μόλις εἶπα γιὰ τὸν μοντερνισμὸ καὶ σὰ νὰ γράφα ὄλην τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης.

Τώρα, σὲ μιὰ ἀπέραντη ταρατσα τοῦ Ἐλσινὸρ, ποὺ πάει ἀπὸ τὴν Βασιλεῖαν στὴν Κολωνία, ποὺ ἀγγίζει τὶς ἄμμους τοῦ Nieuport, τὰ ἔλη τῆς Somme, τὴν ἀβεστώδη γῆ τῆς Καμπανίας, τοὺς γρανίτες τῆς Ἀλσατίας, ὁ εὐρωπαῖος Χάμλετ κυττάζει ἑκατομμύρια φαντάσματα.

Μὰ εἶνε ἕνας Χάμλετ διανοητικός. Σκέπτεται γιὰ τὶς ἀλήθειαι, γιὰ τὴν ζωὴν τοὺς καὶ τὸ θάνατόν τοὺς. Ἐχει γιὰ φαντάσματα ὅλα τ' ἀντικείμενα τῶν ἀμφισβητήσεων μας· ἔχει γιὰ τύψεις ὅλους τοὺς τίτλους τῆς δόξας μας· ἔχει συντριβεῖ ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν ἀνακαλύψεων, τῶν γνώσεων, ἀνίκανος νὰ ξαναποικτίσει αὐτὴ τὴν ἀπεριόριστη δόξιν. Σκέπτεται τὴν πλήξιν νὰ ξαναρχίσῃ τὸ παρελθόν, τί πρέλλα νὰ θέλῃ πάντα νὰ καινοτομή. Τρικλίζει ἀνάμεσα στὰ δύο βράθρα, γιὰτὶ δύο κίνδυνοι δὲν παύουν ν' ἀπειλοῦν τὸν κόσμον: ἢ τάξιν καὶ ἢ ἀταξία.

Ἄν ἀδράχνην ἕνα κρανίον, εἶνε ἕνα κρανίον ἐνδοξοῦ — Whose was it; (τίνος εἶταν;) — Αὐτὸς εἶταν ὁ Λεονάρδος. Ἐφεύρε τὸν

πετούμενο άνθρωπο, μὰ ὁ πετούμενος ἄνθρωπος, δὲν ἐξυπηρέτησε ἀκριβῶς τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐφευρέτου: ξέρομε πῶς ὁ πετούμενος ἄνθρωπος, καβάλλα στὸ μεγάλο του κύκνο (il grande uccello, sopra el dosso del suo magnio cecero) ἔχει στὶς μέρες μας ἄλλες ἀσχολίες, παρὰ νὰ παίρνει χιόνι ἀπ' τὴν κορφή τῶν βουνῶν γιὰ νὰ τὸ ρίχνει στοὺς δρόμους τῶν πόλεων σὲ ζεστὲς μέρες. . . . Καὶ τὸ ἄλλο τοῦτο κρανίο εἶνε τοῦ Leibnitz ποὺ νειρεύτηκε τὴν παγκόσμια εἰρήνη. Κι' αὐτὸ εἶταν τοῦ Kant, Kant qui genuit Hegel, qui genuit Marx, qui genuit. . .

Ὁ Χάμλετ δὲν ξέρει καλὰ τί νὰ κάνει μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ κρανία. Μὰ ἂν τὰ ἐγκαταλείψει! . . . Θὰ παύσει νάσαι αὐτὸς ὁ ἴδιος; Τὸ πνεῦμα του, τρομερὰ ὀξυδερκὲς, θωρεῖ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν εἰρήνη. Αὐτὸ τὸ πέρασμα εἶνε πῶς σκοτεινὸ, πῶς ἐπικίνδυνον, παρὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν εἰρήνην στὸν πόλεμον: ὅλοι οἱ λαοὶ εἶνε ταραγμένοι. «Κι' ἐγὼ, λέει, ἐγὼ ὁ εὐρωπαῖος νοῦς, τί θ' ἀπογίνω; —καὶ τί εἶνε ἡ εἰρήνη; εἰρήνη εἶνε, ἴσως, μιὰ κατάσταση πραγμάτων ὅπου ἡ φυσικὴ ἐχθροπραξία τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξὺ τους ἐκδηλώνεται μὲ δημιουργίες, ἀντὶ νὰ ἐκφράζεται μὲ καταστροφὰς ὅπως κάνει ὁ πόλεμος. Εἶνε ὁ καιρὸς ἐνὸς δημιουργικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τοῦ ἀγῶνα γιὰ παραγωγή. Μὰ ἐγὼ, δὲν κουράστηκα νὰ παρῶ; Δὲν ἐστέρησα τὴν ἐπιθυμία γιὰ τίς ὑστατες ἀπόπειρες καὶ δὲ καταχράστηκα τὰ σοφὰ ἀνάλεκτα; Πρέπει νὰ παραμερίσω τὰ δύσκολα χρέη μου, καὶ τίς ὑπέροχες φιλοδοξίες μου; Ν' ἀκολουθήσω τὸ ρυθμὸ καὶ νὰ κάμω ὅπως ὁ Πολώνιος ποὺ διευθύνει τώρα μιὰ μεγάλη ἐφημερίδα; ὅπως ὁ Λαέρτης ποὺ βρίσκεται κάπου στὴν ἀεροπορία! ὅπως ὁ Ροζενγκράντς, ποὺ κάνει δὲν ξέρω τί μὲ ρούστικο ὄνομα.

—Ἐχετε γειὰ φαντάσματα! ὁ κόσμος δὲν ἔχει πιά τὴν ἀνάγκη σας. Οὔτε μένα. Ὁ κόσμος, ποὺ βαφτίζει μὲ τὸνομα τῆς προόδου τὴν τάση του γιὰ μιὰ ἀκρίβεια μοιραία, ζητᾷ νὰ ἐνώσῃ τίς ἀγαθουργίες τῆς ζωῆς μὲ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ θανάτου. Κάποια σύγχυση βασιλεύει ἀκόμη, μὰ ἀκόμη λίγο καιρὸ καὶ ὅλα θὰ ξεκαθαρίσουν: θὰ δοῦμε ἐπὶ τέλους νὰ φανερώνεται τὸ θέμα μιᾶς ζωῆς κοινωνίας, μιὰ τέλεια κι' ὀριστικὴ μνημυκία».

TEA ANEMOGIANNH

ΠΡΟΣΕΥΧΕΣ ΚΑΙ ΞΟΡΚΙΑ ΤΩΝ ΕΡΥΘΡΟΔΕΡΜΩΝ ΤΗΣ Β. ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Τὰ τραγούδια αὐτὰ μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ ἀγγλικά κείμενα ποὺ θεωροῦνται κλασσικά, γιὰ τοὺς ἄγγλοι σοφοὺς ποὺ τὰ μάζεψαν ἐξῆσαν χρόνια ὀλόκληρα ἀνάμεσα στὶς Ἰνδιάνικες φυλὲς μελετώντας τὰ ἥθη κ' ἔθιμά τους. Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ ξαναγίνει. Οἱ Ἰνδιάνικες φυλὲς ἄλλαξαν πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

ΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΤΟΥ ΖΑΡΚΑΔΙΟΥ SAN CARLOS APACHE

Στὴν ἀνατολή,
ὅπου βρίσκονται οἱ ἀχάτινες κορφὲς τῆς γῆς,

Στὸ νότο
ὅπου βρίσκονται οἱ κορφὲς ἀπὸ τ' ἄσπρα κοχίλια τῆς γῆς,
ὅπου ὄλων τῶν εἰδῶν οἱ καρποὶ εἶναι ὄριμοι
ἐμεῖς οἱ δυὸ θὰ σμίξουμε.

Ἐκεῖ ὅπου βρίσκονται οἱ κοράλινες κορφὲς τῆς γῆς
ἐμεῖς οἱ δυὸ θὰ σμίξουμε
ὅπου οἱ ὄριμοι καρποὶ εὐωδιάζουν
ἐμεῖς οἱ δυὸ θὰ σμίξουμε.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΥ

Pima

Πέρα, μακριά, στὶς κορφὲς τῆς ἔρημος
στέκεται ὁ κάκτος.

Κοίτα τ' ἄνθη του ποὺ σαλεύουν
ἐδῶ ἐκεῖ σαλεύουν, σαλεύουν.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΗΒΗΣ

Pima

I

Ἐλα, πρόβαλε γρήγορα, πρόβαλε γρήγορα
Κατέβηκε κιόλας ἡ νύχτα τούτη μὲ τοὺς λάλους κι ἀντίλαλους τῆς.

II

Ἡ παρθένα, ἡ παρθένα νυστάζει,
Μένει ἄγρυπνη μέσα στὴ νύχτα.

III

Γιγάντιος κάκτος σπασμένος, γιγάντιος κάκτος σπασμένος κοί-
[τεται κεῖ

Καὶ τὰ πεσμένα φτερά μου σηκώνονται
πάνω ἀπὸ τὶς κορφές τοῦ βουνοῦ.

IV

Κουνήθηκαν οἱ πέτρες καὶ γόγγηξαν στὸ διάβα τοῦ ἀγοριοῦ
Ἡ γυναῖκα ἄκουσε· δὲ δύνουνταν νὰ κοιμηθεῖ
Καὶ τὰ νύχια τῶν ποδιῶν μου συντρίφτηκαν.

V

Τὰ κλαριά τῆς νύχτας ἔπесαν
Κόβοντας τὰ φτερά μου ὡς διάβαινα.

ΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΣΚΟΤΑΔΙΟΥ

Ὁ μέγας ξορκιστὴς καλεῖ ὅλα τὰ νυχτερινὰ πλάσματα τοῦ δάσου
νὰ προστατέψουν τὸ λαὸ του στὸ ταξίδι τους πρὸς τὴν αὐγή.

Περιμένουμε στὸ σκοτάδι!
Ἐλάτε ἐσεῖς ὅλοι ὅσοι ἀκοῦτε
Βοηθήστε μας στὸ ταξίδι μας τῆς νύχτας.
Τώρα δὲ λάμπει κανένας ἥλιος
Τώρα δὲ λάμπει κανένα ἀστέρι.
Ἐλάτε, δεῖξτε μας τὸ μονοπάτι.
Ἡ νύχτα δὲν εἶναι φιλική
Σφαλνάει τὰ ματόκλαδά της
Τὸ φεγγάρι μᾶς ξέχασε
Περιμένουμε στὸ σκοτάδι.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΩΝ ΑΣΤΡΩΝ

Εἴμαστε τ' ἀστέρια ποὺ τραγουδοῦν,
Τραγουδοῦμε μὲ τὸ φῶς
Εἴμαστε τὰ πουλιὰ τῆς φωτιᾶς
Πετοῦμε πάνω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ
Τὸ φῶς μας εἶναι μιὰ φωνή.
Ἄνοίγουμε ἓνα δρόμο γιὰ τὰ πνέματα
Γιὰ νὰ περάσουν πέρα τὰ πνέματα.

Ἄνάμεσό μας βρίσκονται τρεῖς κυνηγοὶ
ποὺ κυνηγοῦν μιὰν ἀρκούδα.
Δὲ στάθηκε ποτὲ ἐποχή
Ποὺ οἱ ἄνθρωποι δὲν κυνηγοῦσαν.
Καταφρονοῦμε τὰ βουνά,
Αὐτὸ εἶναι τὸ τραγούδι τῶν ἀστρῶν.

ΤΟ ΒΟΥΝΟ ΚΟΥΝΑΚ

ΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΩΝ ΑΡΣΥΤ ΕΣΚΙΜΩ

Κοιτάζω κατὰ τὸ νότο, τὸ μεγάλο βουνὸ Κουνάκ,
Κατὰ τὸ μεγάλο βουνὸ Κουνάκ, ἐκεῖ κατὰ τὸ νότο
Κοιτάζω τὰ σύννεφα ποὺ μαζεύονται τρογύρα του
Κοιτάζω τὰ λαμπερὰ γιαλάδα τους.

Ἀπλώνονται πάνω ἀπὸ τὸ βουνὸ Κουνάκ
Σκαρφαλώνουν τὶς θαλασσινὲς πλαγιές του
Κοίτα πῶς ἀλλάζουν καὶ μεταμορφώνονται
Τὰ παρακολουθῶ ἐκεῖ κατὰ τὸ νότο
Πῶς τὸ ἓνα ὁμορφαίνει τὸ ἄλλο
Πῶς ἀνεβαίνουν τὶς νότιες πλαγιές του.
Κρύβοντάς το ἀπὸ τὴν τρικυμισμένη θάλασσα
Τὸ καθένα χαρίζοντας ὁμορφιὰ στὸ ἄλλο.

ΕΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ

Chippewa

Καθὼς τὰ μάτια μου κοιτάζουν τὸ λιβάδι
νιώθω τὸ θέρος μέσα στὴν ἀνοιξη.

Η ΦΩΝΗ ΠΟΥ ΟΜΟΡΦΑΙΝΕΙ ΤΗ ΓΗ

Navaho

Ἡ φωνὴ ποὺ στολίζει τὴ γῆ
ἡ φωνὴ ἀπὸ ψηλὰ
ἡ φωνὴ τοῦ κεραυνοῦ
ἀνάμεσα στὰ μαῦρα σύννεφα
ἀπανατὰ ἀντηχάει
ἡ φωνὴ ποὺ ὁμορφαίνει τὴ γῆ.

Ἡ φωνὴ ποὺ ὁμορφαίνει τὴ γῆ,
ἡ φωνὴ ἀπὸ χαμηλὰ
ἡ φωνὴ τῆς ἀκρίδας
ἀνάμεσα στὰ λουλούδια καὶ στὸ χορτάρι,
ἀπανατὰ ἀντηχάει
ἡ φωνὴ ποὺ ὁμορφαίνει τὴ γῆ.

ΕΛΕΝΗ ΣΑΜΙΟΥ

ΓΑΛΛΙΑ 1946

Α.

Ἄν, γὰρ ν' ἀντικρύσει κανένας τὴ σημερινὴ Γαλλία, στεκόταν στὸ ἀπόλυτο κριτήριό τῆς εὐθύνης ποὺ δημιουργεῖ τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς ὡς τὰ τώρα πολιτιστικῆς της συμβολῆς, ἴσως, μὲ τίς δοσμένες συνθήκες, νὰ βλεπε κάπως προβληματικὴ τὴ δυνατότητα τῆς ἀνταπόκρισής στίς τέτοιες ἀπαιτήσεις. Ἄλλωστε, στίς ἴδιες ἱστορικῆς καὶ ἀξιολογικῆς διαπιστώσεις θᾶψτανε, ἐξετάζοντας ὁποιαδήποτε μεταπολεμικὴ πραγματικότητα. Ὡστόσο τοῦτος ὁ ἥρωϊκὸς κρυπτοεφηβισμὸς δὲ θᾶπρεπε νὰ ὀδηγήσει σὲ βιαστικὰ καὶ ἀβασάνιστα συμπεράσματα. Γιατὶ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὸ σχηματισμὸ ὄχι μονάχα ὑπεύθυνης γνώμης, ἀλλὰ καὶ τῆς πιὸ πρόχειρης ὀρθῆς ἀντίληψης εἶναι πρῶτα-πρῶτα ὁ προσδιορισμὸς τῆς τομῆς ποὺ δεῖχεται ὡς ποιὸ σημεῖο ὁ ρυθμὸς ἐνδὸς δοσμένου πολιτικοῦ κύκλου παρακολουθεῖ τὸ γενικώτερο ἱστορικὸ ρυθμὸ, καὶ ἀπὸ ποιὸ σημεῖο τὸν ἐγκαταλείπει, κλεισμένος στίς περιπέτειες καὶ τὴν ἰδιομορφία τῆς ἀτομικῆς του ὑφῆς, καὶ ἔπειτα ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ὄριου ὅπου θὰ δύσει ἡ κληρονομία τῶν περασμένων, ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸ πεδίο στὸ καθαρὰ, ὀλοκληρωτικὰ καινούργιο.

Μέσα στὴ θολή, ἀναιμικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ σημερινοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντα εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσει κανένας ὄχι μονάχα βέλη καὶ προοπτικῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ πραγματικὰ εὑρήματα, ποὺ παρουσιάζονται ὀλοένα πιὸ ἀκαθόριστα, πιὸ προσαρμοστικά. Ὁπωσδήποτε, ἡ τεράστια καθυστέρηση τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομηματος πάνω στὴν τεχνικὴ, ποὺ αὐξάνει ἀπειλητικὰ κάθε μέρα, παρουσιάζεται ἐδῶ μὲ λιγώτερη ἔνταση καὶ ὀξύτητα, γιὰ δυὸ λόγους: Ἄπ' τὴ μιὰ μεριά ἐπειδὴ ἡ τεχνικὴ δὲν προβάλλει μὲ τὴν πολυδιάστατη ἐπέχταση ποὺ πῆρε καὶ στὸ εὐρωπαϊκὸ, ἀλλὰ πρὸ πάντων στὸ παγκόσμιο ἐπίπεδο, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη γιατί ἡ πνευματικὴ παράδοση ἦταν βαθύτερα καὶ στερεώτερα ριζωμένη ἀπ' ὁποδήποτε ἄλλο. Ἡ μείωση τούτη τῆς ἀπόκλισης διόλου δὲν προδικάζει, φυσικά, οὔτε τὸν τελεσίδικο ἐξαφανισμὸ της, οὔτε τὴν ποιοτικὴ βελτίωση τοῦ πνευματικοῦ παράγοντα.

Σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς σημερινῆς Γαλλίας ἀπ' τὴν ἀπλὴ καθημερινότητα ὡς τὴν πιὸ μετουσιωμένη πνευματικὴ ἔκφραση, εἶναι ἀπίστευτα ἔντονη ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀπόστασης, ἡ ἐντύπωση

τοῦ παιχνιδιοῦ, τῆς πολιτικῆς ἀγνοίας. Σὰ νᾶχει ἐξαντληθεῖ τὸ δυναμικὸ τῆς ἐποχῆς, σὰ νᾶχει χάσει ἡ χώρα τὸν ἑαυτὸ της καὶ νὰ προσπαθεῖ μὲ διάφορες ὤραιες κενολογίες νὰ καλύψει μιὰν ὀριστική, συντριπτικὴ σιωπὴ. Μαραμμένες προσπάθειες προέχτασης παληῶν μοτίβων, σπαρμένες μ' ἓνα σωρὸ αὐτοκαταλυτικὰ ἐρωτήματα ποὺ σούρνονται μὲ μιὰν ἥρωϊκὴ κομψότητα στίς σκηνές τῶν θεάτρων, στίς προθήκες τῶν βιβλιοπωλείων, στίς αἴθουσες τῶν Πανεπιστημίων. Οἱ ἄνθρωποι δὲν κατάλαβαν. Κι' ἐδῶ, ὅπως παντοῦ, ἄλλωστε. Ἡ δὲ μπόρεσαν νὰ μιλήσουν, ποιδὺς ξέρει. Ὡστόσο εἶναι δύσκολο νὰ παραδεχτεῖ κανένας κάτι τέτοιο γιὰ τοὺς γάλλους τόσο εὐγλωττους συνήθως. Θάταν πολὺ ἐλπιδοφόρος οἰωνός. Ἄλλωστε, νὰ καταλάβουν τί; Πῶς νὰ περιμένουν ἀπάντηση σὲ μιὰν ἐρώτηση ποὺ δὲν ἀναψε μέσα τους ποτέ; Τὸ «δρᾶμα τῆς Γαλλίας»; Ἕνα κομμάτι ἀνήξερης, παναθρώπινης δυστυχίας.

Μιὰ τεράστια κούραση ἐπικρατεῖ σὰ δεσπόζουσα καὶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ στὴν πνευματικὴ δημιουργία. Κι' οἱ τυχόν τέλειες πραγματώσεις εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς παράδοσης ποὺ κυλάει πιὰ μέσα στίς φλόγες τῆς φυλῆς, βραδυνὸς παφλασμὸς μιᾶς θάλασσας ποὺ ἀπόκαμε νὰ συγκλονίζεται ὀλημερίς. Εἶναι ἡ μακρὰ συνήθεια τῆς ὀμορφιάς, καὶ ὄχι ἡ συνειδητὴ πορεία πρὸς τίς καινούργιες, ἐκρηκτικὰ καινούργιες ἐκφάνσεις τῆς οὐσίας, ἡ ἀναζήτηση ἄλλων βαθύτερων κρυμένων πηγῶν.

Ἡ διαπίστωση τῆς σχέσης τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς μας προϋποθέτει βασικὰ τὴ διαπίστωση τῶν σύγχρονων πολιτισμῶν καὶ γενικώτερων τάσεων. Σὰ νύξεις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, σὰ συμπτώματα, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν: ἡ χρεωκοπία (ἢ ἡ συντριβή;) τοῦ προσωπικοῦ στοιχείου, τῆς ἀπόχρωσης, μὲ τὴ διπλὴ καὶ ἀντιφατικὴν ἔννοια: Ἄλλοτε ἡ προσωπικότητα ἐξέφραζε πολὺ περισσότερο μιὰ μαζικὴ τάση, ἢ καμπύλη τῆς δόνησής της κατὰ κάποιο τρόπο παρακολουθοῦσε τὸν παλμὸ μιᾶς γενικώτερης ἀνησυχίας. Ἐνῶ σήμερα ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στὴν προσωπικότητα καὶ τὴ μάζα, ἀν δὲν ἔσπασε ὀλοτέλα, πάντως εἶναι πολὺ χαλαρὸς, ἔτσι ποὺ οἱ ἀπομονωμένες ἀτομικῆς κραυγῆς ἔχουν τὴν ἀξία τυχαίων φαινομένων δίχως κανένα συνεκτικὸ κρῖκο μεταξὺ τους, δίχως εὐρύτερη ἀποστολή. Τοῦτο δὲν προσδιορίζει μονάχα τὴν ἰδιαίτερη ὑφῆ τῆς προσωπικότητας, ἀλλὰ καὶ τῆς μάζας. Γιατὶ ἡ, περιορισμένη βέβαια, ἀλλὰ πάντως οὐσιαστικὴ καὶ ἄμεση, ἀπήχηση τῆς προσωπικῆς φωνῆς στὴ μάζα, χάνει τὴ γόνιμη ἐπίδρασή της καί, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ παράγοντα τῆς τεχνικῆς, διαστρεβλώνεται σὲ μιὰ πλατυαστικὴ κενολογία, σὲ μιὰ βολικὴ προσαρμογή.

Σὰ δεῦτερο γενικὸ σύμπτωμα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἐξάντληση τοῦ δυτικοῦ, εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, μὲ τὴ διπλὴ πάλι ἔννοια ἀπ'

τή μιὰ μεριά μιὰς αδυναμίας του νὰ προχωρήσει πὺ πέρα, σέρνοντας πίσω τὸ συντριπτικὸ βῆρος ἑνὸς χιλιέτηρου πολιτισμοῦ, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μὲ τὴν ἔννοια μιὰς ἀπολίθωσης, μιὰς ἀποθέωσης τέτοιας, ὥστε οἱ ἐκφραστικὲς του δυνατότητες νὰ μὴν ἀνταποκρίνονται στὴν ἰδιαίτερη ὑψὴ τοῦ σημερινοῦ ἱστορικοῦ νόηματος. Ζοῦμε τίς μορφές του, ἀκόμα καὶ τίς σύγχρονες, σὰν ἱστορία, σὰν παρελθόν, πολὺτιμο ἴσως, πού, ὡστόσο, ἀφίνει μετέωρο τὸ σημερινό, καίριο καὶ δυναμικὸ μέρος τῆς ὑπόστασής μας. Βλέπουμε ὅλες τίς σύγχρονες δημιουργίες πού δένονται σ' αὐτὴ τὴν ἑτοιμοθάνατη ἀλυσίδα σὰν τοὺς τελευταίους σπασμούς μιὰς ἐποχῆς πού ἀγωνίζεται ν' ἀφήσει τὴν ὑστατή πνοή της. Δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι κάθε σύγχρονη προσπάθεια γεννιέται καὶ παιθαίνει μαζί μὲ τὸν δημιουργό της, χωρὶς συνέχιση. Κι' ὅταν ἀκόμα συγκινεῖ, αὐτὸ συμβαίνει ἀπὸ ἀντανάκλαση, ἀπαντᾷ δηλ. ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ κομμάτι μέσα μας πού εἶναι καμωμένο ἀπ' τὴν ἴδια εὐρωπαϊκὴ οὐσία καὶ δὲν παρουσιάζει καμμιάν ἀντίσταση. Ὁλόκληρο τὸ ἐγὼ μας δέ χωράει σ' αὐτὰ τὰ καλούπια. Μήπως αὐτὸ θέλει νὰ πεῖ πὼς ἡ Εὐρώπη ἔχει πεῖ τὴν τελευταία της λέξη; Ἄς τὸ υποθέσουμε. Γιατί ὄχι;

Ποιά ὁμως εἶναι ἡ θετικὴ, συγκεκριμένη προοπτικὴ πού ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ διαπίστωση; Οἱ νύξεις πού συγχροτοῦν τὸ ὕλικό, τὰ δεδομένα ὁποιασδήποτε πρόβλεψης εἶναι ἐλάχιστες, κι' ὡς ἕνα σημεῖο ἀντιφατικῆς. Θάπρεπε νὰ περιμένει κανεὶς, στὸν καλλιτεχνικὸ πρὸ πάντων τομέα, πού εἶναι πάντα ὁ πὺ εὐαίσθητος δέχτης τῶν ἐκείστοτε ἱστορικῶν ρευμάτων, μιὰν ἔντονη αἰσθητικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ μαζικοῦ στοιχείου πού, κατὰ τεκμήριο θὰ ὀδηγοῦσε σὲ νέες ἐκφραστικὲς μορφές. Βέλη πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση δὲ λείπουν καὶ θὰ μπορούσαν νὰ πάρουν τὴν πὺ ἀπρόβλεπτη ἐπέχταση. Καὶ τὸ γεγονός ὅτι πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ ἀνθρώπους πού μὲ τὸ νὰ τοῦλάχιστο ποδοπατοῦσαν ἀκόμα τὴ στερητὰ πού ἀγωνίζονταν νὰ ἐγκαταλείψουν, ἔδινε βέβαια τὴν εὐχέρεια μιὰς γόνιμης χρησιμοποίησης τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἄλλων ἀποχτημάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἀπ' τὴν ἄλλη ἀφαιροῦσε μιὰν ἑκατὸ τὰ ἑκατὸ γνησιότητα. Ἐδῶ θὰ μπορούσαν ν' ἀναφερθοῦν τὰ ὀνόματα τοῦ Μαλρώ, τοῦ Ἀραγκόν, τοῦ Σελίν.

Ἐπομένως ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ κατασκευὴ ἀγνοεῖ ἐπικίνδυνα τὴ μεσολάβηση τοῦ παράγοντα τῆς τεχνικῆς πού μπορεῖ ν' ἀλλοιώσει ριζικὰ τὸ ρόλο τῆς μάζας καὶ, ἀπὸ κεῖ, τὴ διάρθρωση τῶν διαφορῶν μορφῶν τοῦ πνευματικοῦ ἐποικοδομήματος. Μὲ τὴ ραγδαία πρόελαση τῆς μηχανῆς στὴ ζωὴ, κλείνει καὶ τὸ τελευταῖο στόμα πού θάχε ἀκόμα τὴ δύναμη νὰ μιλήσει, σβύνει κι' ἡ τελευταία

φωνὴ πού θὰ μπορούσε νὰ μεταφράσει τὸ νόημα τῆς σύγχρονης ἱστορίας, ἡ φωνὴ τῆς μάζας.

Ἐπομένως, ἡ γνήσια πνευματικὴ στάση ἀπέναντι στὸν κίνδυνο μιὰς ἀνέκκλητης δύσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δὲ θάταν μοιρολατρικὴ ὑποταγὴ κι' ἀποδοχὴ του, ἀλλὰ μιὰ μαχητικὴ ἀντιμετώπισή του, μὲ τὴν ἔννοια μιὰς ἐπιδίωξης γόνιμης σύνθεσης τοῦ κατασταλάγματος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐμπειρίας μὲ τὴν ὀρηκτικὴ πνοή τῆς ἀγνωστῆς δυνάμεις πού ἀγωνίζεται ν' ἀκουστεῖ.

Ἡ Γαλλία εἶναι σίγουρα τὸ ἰδεωδέστερο ἔδαφος πραγματοποίησης αὐτῆς τῆς σύνθεσης. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἡ μακρὰ ἐπαγγελματικὴ τῆς παράδοση, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη ἡ διάχυτὴ εὐρωπαϊκὴ πνευματικότητά της, πού θὰ μπορούσε πὰ νὰ λογαριαστεῖ σὰ φυσικὸς παράγοντας, τὴ βάζουν στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν champion τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ πού θ' ἀντλήσει τὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἀποστολή της σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη λαμπαδιδρομία, κι' ὡς ποῦ σημεῖο τὰ ὡς τώρα ἐπιτεύγματα προσανατολίζονται σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση;

Στὸ πρῶτο ἐρώτημα μονάχα προσωπικὲς ἀπαντήσεις χωροῦν, πρὸς τὸ παρόν. Ἡ πηγὴ πού θὰ τροφοδοτήσει μὲ νέο, καθαρώτερο αἷμα, τοὺς ἐξαντλημένους ἰστούς τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἡ τελευταία καυτερὴ ἐμπειρία τοῦ πόνου. Ἀπὸ τ' ἀνυποψίαστα σκοτάδια τῆς ντροπῆς, τῆς ἀπελπισίας, τοῦ ἀργοῦ, καθημερινοῦ θανάτου στίς φυλακές, τῆς ἀφηνιασμένης θηριωδίας, ἀπὸ τὰ βάθη τούτης τῆς κόλασης θὰ βγεῖ ὁ τεράστιος λυγμὸς πού ἐκφράζει τὴν ὑπαρξή μας.

Στὸ δεῦτερο ἐρώτημα θὰ δοθεῖ, ἔμμεσα, ἀπάντηση στὰ ἐπόμενα ἄρθρα.

MIMIKA KRANAKH

L. N. KARASSO

ΕΝΑΣ ΜΟΥΤΣΟΣ ΟΧΙ ΑΛΗΘΙΝΟΣ...

«'Αν είσουν φυγάς' ἀνεΐσουν εὐγενής ἀπ' τὴν καταγωγή σου
 ἂν είσουν κάτι ἄλλο' ὀτιδῆποτε κι' ἂν είσουν' φτάνει
 πού εἶχες τὸ σημάδι τῆς λευτεριάς πάνω σου...» E. Poe.

Μπανάνες ὄμορφες, γλυκιές καὶ ρίζες τοῦ ἀνανᾶς
 ζαχαροκάλαμο ἀκριβό, παρμένα ἀπ' τὴ Μανίλια.
 (Καὶ μιᾶς Σπανιόλας μελαψῆς τὰ μάτια καὶ τὰ χεῖλια
 πού σὲ κερνοῦν καὶ τὰ κερνάς).

Ἐξαΐσιο τὸ ταξίδι μας. (Ζωὴ ὠραία περνᾶς
 σὰν κόβει τὸ καρᾶβι σου μὲ σιγουριά τὰ μίλλια.)
 Μὰ ἐκεῖ πού ταξιδεύαμε μὲ πόστο τὴ Μαροσίλλια
 πέθανε ξάφνου ἀπάντεχα ὁ μοῦτσος Πέντερ Χουανάς.

Κανείς μας δὲν τὸν γνώριζεν ἀκόμα—τὶ κακό!—
 κι' οὔτε χαρτιὰ εἶχε πάνω του νὰ λείει γιὰ τὸ σκοπό του
 πού βρέθηκε σ' αὐτὸ τὸ ἐμπορικό...

Μόνον ὁ γιατρὸς κι' ὁ δεῦτερος μπῆκαν στὸ μυστικό του
 σὲ μιὰ στιγμή πού πάνω του ἔσκυψε ὁ Μπλάκ, τ' ἀλάνι
 καὶ φίλησε στὸ μπράτσο του κάποιον σφυρὶ δρεπάνι...

ΓΟΥΪ'ΑΝΑ

Μ' ἄλλους ἑφτά ἦτανε ἔτοιμος κρυφὰ νὰ δραπετέψει
 ἀπ' τὸ νησὶ τῶν κάτεργων, κάπου ἀπ' τὴν Γουΐ'άνα.
 Ὁ Τὸμ πού ὄνειρευότανε τρία χρόνια τὴ Λουΐζιάνα
 τὴ μακρυνὴ πατρίδα του. Κι' ὦ πότε θὰ ἐπιστρέψει!

Στὴ Νέα Ὑόρκη δούλευε καὶ κάποιονε εἶχε κλέψει
 (λίγα δολλάρια θάστελνε στὴν ἄρρωστή του μάνα
 κι' ἕνα κολλιῆ θ'ἀγόραζε στὴ μαύρη του τὴ Λιάνα
 πού ἦταν γι' αὐτὸν ἡ πιὸ γλυκειὰ κι' ἡ πι' ὄμορφὴ του σκέψη)

Μὰ προδοθήκανε ὅλοι τους τὴν τελευταία τὴν ὥρα
 πού ἦταν νὰ μποῦνε στὴ μικρὴ τοῦ φυλακίου τὴ βάρκα
 (Κάποιος τοὺς εἶδε μιὰ στιγμή νὰ φεύγουνε.) Καὶ τώρα

κάθεται ὁ Τὸμ μὲ τοὺς ἑφτά συντρόφους του παρὰ
 (διακόσιες δέχτηκε ξυλιές ἢ μαύρη τους ἢ σάρκα)
 καὶ σχέδια καταστρώνουνε γιὰ μιὰ εὐκαιρία νέα...

MARIM DIEL

ΜΑΥΡΗ ΔΟΥΛΙΤΣΑ

Δεκατριῶ χρονῶ παρθένα
 —δὺὸ λεμόνια στὸ κουμπὶ—
 Πάει τὸ χέρι μου νὰ μπεῖ
 μὰ τὰ βρῖσκει κλειδωμένα.

Πῶς τὰ φύλαξες ὡς τώρα
 τέτια ὠραία μυστικά
 τόσο, τόσο μυστικά
 μὲς στῆς ἁμαρτίας τὴ χώρα;

Πῶς δὲ βρέθηκε κανένα
 νέο παιδί κι' ἀφεντικό
 νὰ σοῦ κλέψει τὸ γλυκὸ
 ῥόδο σου, μικρὴ παρθένα;

Θά'χεις μάνα πού θὰ ξέρει
 πῶς νὰ σὲ φυλάει καλά.
 Θά'παθε κι' αὐτὴ πολλὰ
 καὶ πολλὰ θά'χει ὑποφέρει.

'Απ' τὸν ἴδιο της ἀφέντη
 τότες πού ἦτανε κι' αὐτὴ
 σὰν καὶ σένα ὄνειρευτὴ
 γιὰ τὸν κάθε ἄσπρο λεβέντη.

"Α, μικρούλα, ἔλα μαζί μου,
 μαῦρος εἶμαι ὅπως καὶ σὺ
 κι' ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κρασί
 ποτισμένος. Στὴ φυλὴ μου

κάθε μιὰ κοπέλλα ἀνήκει
 ποῦχει τόσο ἀπλὴ καρδιά.
 Γιὰ νὰ κάνει ὠρατὰ παιδιὰ
 ὄχι γιὰ σκλαβιά, γιὰ νίκη..

ΓΙΑΝΝΗΣ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΠΕΝΤΕ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

I

Ξανθά χορτάρια, ξανθὸ φῶς, μαλλιά ξανθά,
 ἴσκιοι ξανθοὶ ποὺ σμίγουν τοὺς δικούς μας ἴσκιους,
 ξανθὸ τὸ φῶς στὰ μάτια σου ποὺ παίζει
 στὸ μεσημέρι μέσα—στὴ λιγοθυμιά—,
 ξανθὰ τοῦ πεύκου τὰ βελόνια χάμου
 κι' ὁ ἄμμος ξανθὸς κι' οἱ μέλισσες ξανθές.
 Κι' ὄλο ἀπὸ φῶς—ξανθό, ἓνα φῶς—
 τὸ γέλιο στὰ χεῖλια σου ποὺ ἀνθίζει
 καὶ με̄ ζεσταίνει—ἥλιος ξανθός—βαθειά μου.

Κι' ὁ μικρὸς θεὸς
 παίρνει ἀπ' τὸ φῶς αὐτὸ καὶ ρίχνει γύρω
 καὶ λάμπει ἀτέλειωτος ὁ δρόμος τῆς χαρᾶς
 καὶ μᾶς καλεῖ κι' ἔτοιμος εἶναι νὰ δεχτεῖ
 τὰ βήματά μας.

II

Ἄκουῦς τὰ βήματα τῆς Ἀγάπης;
 Τὶ ἄλλο μπορεῖ νᾶναι ἢ εὐτυχία
 ἂν δὲν εἶναι ὁ ἐρχομὸς τῆς ἀγάπης;
 Ἄκουῦς, ἀκουῦς;
 Κύτταξε γύρω, θὰ τὴ δεῖς,
 κύτταξε δίπλα σου.

Ἐγὼ τὴν ἀκούω ποὺ μιλάει
 με̄ τὸ δικό σου τώρα στόμα,
 ποὺ με̄ κυττάει με̄ τὰ δικὰ σου μάτια
 καὶ ποὺ μ' ἀγγίζει με̄ τὰ χέρια σου.
 Τὴν αἰσθάνουμαι ἐδῶ στὸν ὦμο μου,
 τὴ βλέπω με̄ς στὶς γραμμὲς τῶν χειρῶν σου
 κι' ἀκούω ποὺ μυστικὰ χτυπάει
 στὶς φλέβες μου μέσα.

III

Γιατὶ δὲν ἀπλώνεις τὰ χέρια σου
 νὰ σκορπίσεις τὰ σύννεφα;
 Γιατὶ δὲ μοῦ ρίχνεις τὸ βλέμμα σου
 νὰ πῶ πῶς εἶδα τὸν ἥλιο;
 Γιατὶ δὲ σαλεύεις τὰ χεῖλη σου
 νὰ πῶ πῶς μοῦ μίλησε ἡ ἀνοιξη;

Γιατὶ γεμίζεις τὰ μάτια σου
 με̄ τὴν τρικυμία καὶ τὴ μάνητα
 τῆς θάλασσας;
 Γιατὶ γεμίζεις τὸν ἀγέρα
 με̄ τὴν ἀγέρωχη σιωπὴ
 ποὺ σφίγγει τὰ χεῖλη σου;
 Καὶ γιατί ἐμποδίζεις τ' ὄνειρο
 νὰ δείξει τὸ δρόμο μας;

IV

Βυθίζομαι ὀλάκερος στὰ μάτια σου
 προσπαθώντας νᾶβρω τὴν πηγὴ τοῦ σκοταδιοῦ,
 βυθίζομαι ὀλάκερος στὴ μνήμη μου
 γυρεύοντας τὴν ἀφορμὴ τῆς τρικυμίας·
 μὰ βγαίνω με̄ τὴν ἴδια ἀπορία
 στὰ μάτια μου καὶ στὰ χεῖλη.

Στέλνω ἀσταμάτητα ἐρωτηματικὰ
 σὲ κάθε λέξη, κάθε κίνησή σου,
 στὴ ματιὰ σου ποὺ ἀκίνητη στοχάζεται,
 στὴ ματιὰ σου ποὺ τὰ γύρω φωτολουίζει
 στὰ χεῖλη σου ποὺ σφίγγονται με̄ πίκρα,
 στὰ χεῖλη σου ποὺ ἀδιάφορα μιλοῦν.
 Κι' ὄλα μιλοῦν, μὰ τίποτα δὲ λένε.

Σιωπὴ· σιωπὴ· σιωπὴ.

V

Ποῦ νὰ χάθηκαν οἱ στιγμὲς
 ποὺ χαράξαμε στὸ δρόμο τὸ πέρασμά μας,
 πῶς νὰ χάθηκαν οἱ στιγμὲς
 ποὺ χαρήκαμε τὸ πυρωμένο χᾶδι τοῦ ἡλίου
 καὶ τὴν ἀρμυρὴ ἀνάσα τῆς θάλασσας,
 τὸ περπάτημα πάνω στὰ πευκοβέλονα,
 τὸ ξάπλωμα κάτω ἀπ' τὰ πεῦκα;

Ποῦ πήγαν οἱ ζεστὲς στιγμὲς
 ποὺ μεθυσμένες φέραν γύρω μας
 τὶς ἀνοιξιὰτικες μέλισσες,
 τὰ λόγια ποὺ διάβασα στὸ χέρι σου,
 τὰ λόγια ποὺ πλημμύρισαν τὰ χεῖλη;

Φύγαν· ἢ μήπως τάχα ἐσὺ
 τᾶκρουψες τὴν ἀπουσία τους γιὰ νὰ νοιώσω;

Η ΕΡΕΥΝΑ ΜΑΣ

Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΣΣΙΑ ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΚΟΣΜΟΙ

Θὰ επικρατήσῃ ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δύο; Θὰ συγκυριαρχήσουν; - Ἡ θὰ ἐνσωματωθῶν σ' ἓνα ἐνιαῖο οἰκουμενικὸ πολιτισμὸ;

Παραθέτομε τὴν ἀπάντησιν στὴν ἔρευνά μας τῆς κ. Ἑλλης Λαμπριδῆ εἰδικὰ σταλμένη ἀπὸ τὸ Λονδίνο:

Η Κ. ΕΛΛΗ ΛΑΜΠΡΙΔΗ

Εἶμαι βέβαιη πὺς ξέρετε καὶ σεῖς ὅτι ἡ ἐρώτησή σας εἶναι μονόπλευρος κ' ὅτι σχηματοποιεῖ ὑπερβολικὰ τὸ σημερινὸ κόσμον. Γιατί δὲν ὑπάρχει μόνον ἡ Ἀμερικὴ καὶ ἡ Ρωσσία, ἀλλὰ μεγάλα συγκροτήματα λαῶν ποὺ ξυπνοῦνε σήμερα εἴτε ἀπὸ μακρὸ λήθαργο, ὅπως οἱ Ἰνδίες, εἴτε ἀπὸ ἓνα στατικὸ καὶ στεῖρον πιά πολιτισμὸ, ὅπως ἡ Κίνα. Ὑπάρχουν ἀκόμα ὄχι μόνον ὁ Ἀραβικὸς κόσμος, ποὺ συσσωματωμένον ἀντιπροσωπεύει σεβαστὸ συγκρότημα, ἀλλὰ καὶ ἡ Γαλλία, ποὺ ἂν καταλάβει τὴ σωστή της θέσιν δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἡγηθῆ μίᾳ νέας ἐξόρμησιν τῶν λαῶν ποὺ ὀνομάζομε Λατινικοὺς, ὅπως ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἰσπανία στὴ Μεσόγειο, καὶ οἱ ἀνάμικτοι πληθυσμοὶ τῆς Νότιας Ἀμερικῆς, ἢ καὶ τὸ γαλλικὸ μέρος τοῦ Καναδά.

Ἄν σταματοῦσα ὁμοῦς ὡς ἐδῶ, θὰ σήμαινε πὺς δέχομαι τὰ συνυπονοούμενα τῆς ἔρευνάς σας. Εἶναι δύο, καὶ τόσο διαφορετικὰ, ποὺ πρέπει νὰ τὰ ἐξετάσω χωριστά. Τὸ πρῶτον εἶναι πὺς μόνον μεγάλοι, συμπαγεῖς καὶ ἡπειρωτικὰ συνεχόμενοι ὄγκοι λαῶν, ποὺ ἀποτελοῦν ὀργανωμένα κράτη μποροῦν νὰ δημιουργήσουν πολιτισμὸ. Αὐτὸ ἀπῆχει τὴ σημερινὴ λαϊκὴ ἀντίληψιν, ποὺ συγχέει τὴν ἔκτασιν καὶ τὴ δύναμιν μὲ τὴν ἰκανότητά τῆς δημιουργίας ὁμοιογενοῦς ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ περιεχομένου. Καὶ ποὺ ξεχνάει τὸν παλιὸ νόμον τῆς διαδοχικῆς συγκρότησιν καὶ ἀποσύνθεσιν, ποὺ παρ' ὅλη τὴ φαινομενικὴ πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐποχῶν, ἔχει ἰσχύσει ὡς τώρα γιὰ ὅλες τῖς μεγάλας αὐτοκρατορίας

τοῦ κόσμου. Ἡ Περσικὴ, ἡ Ρωμαϊκὴ, ἡ Βυζαντινὴ, ἡ Ὀθωμανικὴ, ἡ Αὐστριακὴ αὐτοκρατορία κατάρρευσαν γιὰ διαφόρους λόγους καὶ στὴ θέσιν τους ἀνεκλύσαν πάντα ὄχι ἓνα ἄλλο μεγάλο κράτος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μικρά, ποὺ ἀκολούθησαν διάφορην τὴ καθένα ἐξέλιξιν. Δὲν ἔχομε σήμερα τὴν χρειάζουμένη προοπτικὴν γιὰ νὰ προμαντέψομε ἂν κάτι ἀνάλογο εἶναι νοητὸ ἢ ὀπωσδήποτε ἐνδεχόμενον μέσα στοὺς κόλπους τῶν δύο μεγάλων κόσμων ποὺ ἀναφέρετε. Ἄλλὰ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀποκλείσομε ὡς ἀδύνατον.

Τὸ δεῦτερον συνυπονοούμενον τῆς ἐρώτησῆς σας περικλείεται μέσα στὴ λέξιν «ἀντίπαλοι». Γιὰ νάναί δύο πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ συγκροτήματα ἀντίπαλα, πρέπει συνειδητὰ ἢ ὑποσυνειδητὰ νάχομε μορφῶσει σκοποὺς καὶ μορφὰς ζωῆς ποὺ ν' ἀποκλείονται ἀμοιβαίᾳ· πρέπει ἀκόμα νὰ μὴν ὑπάρχει ἢ νὰ μὴ φαίνεται πὺς ὑπάρχει, οὔτε κατὰ τρίτον ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τ' ἀντικαταστήσει καὶ τὰ δύο, οὔτε τρόπον συμβιβασμοῦ μεταξὺ τους. Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ tertium quid, ἢ μάλλον πολλὰ τέτοια, ὑποστηρίζω πὺς ὑπάρχουν· καὶ ἂν δὲ φοβόμουν πὺς θὰ μὲ ποῦνε ἐξημιμένη κεφαλὴ—τὸ κάτω-κάτω ὁμοῦς γιὰτὶ νὰ φοβηθῶ—θάλεγα πὺς ὁ Ἑλληνικὸς τρόπος ζωῆς, ποὺ δὲν ἐδιαμορφώθηκε ὡς τὰ τώρα ἐξ αἰτίας τοῦ ὀλέθρου πιθηκισμοῦ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ποὺ μᾶς ἔφαγε ὡς τὸ κόκαλον ἀπὸ τὸ 21 κ' ἐδῶθε, ἀλλὰ ποὺ ὄλοι μας τὸν ξέρομε καὶ τὸν πιστεύομε, ἀλλικῶς δὲ θὰ ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ ζοῦμε, εἶναι δυνατὸ ν' ἀποτελεῖται ἓνα τέτοιο τρίτον σκέλος, καὶ νὰ ἰσχύσει εἴτε στὸν περιορισμένον χῶρον τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείας, εἴτε καὶ ν' ἀχτινοβολήσῃ εὐρύτερα· αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τῖς ἐκάστοτε ἱστορικὰς συγκυρίας καὶ, ἰδίως, ἀπὸ τὴν πιθανότητα νὰ βγάλομε στὴν ἐπιφάνεια ἀρχηγοὺς Ἑλληνας, κ' ὄχι ἀντρείκελλα. Ἄλλὰ ἂν ἄρχιζα νὰ μιλῶ γι' αὐτὸ θὰ πῆγαίνα πολὺ μακρὰ καὶ θ' ἀναγκαζόμουν νὰ μεταχειρισθῶ βίαιες ἐκφράσεις.

Φυσικὰ, μὲ ὅσα εἶπα ὑπέδειξα ἤδη ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀπάντησίν μου. Νὰ τώρα μερικὰ ἄλλα σημεῖα ποὺ μοῦ ὑποβάλλουν οἱ ἐρωτήσεις σας, ἀλλὰ ποὺ ὅλα μαζί, φοβοῦμαι πάλιν πὺς δὲ θ' ἀποτελέσουν πλήρη ἀπάντησιν.

Ὁ Ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς εἶναι σήμερα πολὺ ἰσχυρὸς, πρῶτον γιὰτὶ ὁ χῶρος του εἶναι στέρα περιγραμμένος, δεῦτερον γιὰτὶ ἔχει τὸν τελειότερον ὕλικον ἐξοπλισμὸν καὶ σχεδὸν ἀνεξάντλητον πλοῦτον, ἐπομένως τὴν πιθανότητα ν' ἀνανεώνεται ὅπως εἶναι γιὰ πολλὸν ἀκόμα καιρὸ. Στερεῖται ὁμοῦς ἐντελῶς ἀπὸ πνευματικὸν περιεχόμενον δικό του. ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψιν εἶναι παρακλάδι τῆς γερασμένης Εὐρώπης. Ἡ χριστιανικὴ διαμαρτυρούμενη ἰδεολογία ποὺ ἦταν ὀρισμένως ἰσχυρὴ καὶ ἀδιάλλαχτη τὸν καιρὸν τοῦ ἀποικισμοῦ, νοθεύτηκε ἀπὸ τὴ στιγμὴν ποὺ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτυχία ταυτίστηκε μὲ τὴν εὖνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ χριστιανικὴ τὸν κάθε ἀτόμου, ὅπως

κι ὀλη του ἢ ἄλλη ἠθικὴ ἀξία μετρήθηκε μὲ δολλάρια. Πόσο ἀξίζει ὁ Τάδε; σημαίνει στὴν Ἀμερικανικὴ διάλεκτο, πόσες χιλιάδες δολλάρια ἔχει.

Ἡ τεράστια ἀνάμιξη τῶν φιλῶν στὸ Ἀμερικανικὸ καζάνι ἔφερε καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ὅτι ἡ ἐξίσωσή τους ἔγινε πρὸς τὰ κάτω καὶ ἀνάγεται στὸν ἐλάχιστο κοινὸ παρανομαστή τῆς ἀνθρώπινης φύσης, δηλ. τῶν στοιχειῶδων ἀναγκῶν καὶ ὀρμῶν. Προσαρμογὴ, γὰρ τὸ ἰδανικὸ τῆς πλειονότητος τῶν Ἀμερικανῶν, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐμπνεύσουν στὴν ἀγωγή τους. Τὸ ἀνώμαλο παιδί εἶναι τὸ ἀπροσάρμοστο. Γιὰ νὰ μὴν ἱκανοποιεῖται μὲ τὸ περίγυρό του, σημαίνει πῶς εἶναι ἄρρωστο, καὶ δὲν περνάει ἀπὸ κανενὸς τὸ νοῦ ἢ ἰδέα πῶς ἴσως νὰ θέλει ἀλλαγὴ τὸ περίγυρο. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν τεράστια διάδοση, τὴν τυφλὴ σχεδὸν πίστη στὴν ψυχανάλυση, θεωρία ποὺ ἔχει πρὸ πολλοῦ ξεπεραστεῖ στὴν Εὐρώπη—ἐξὸν στὴν Ἀγγλία. Ἡ προσαρμογὴ ὁμοῦς τείνει νὰ διατηρήσει μιὰ στατικὴ κοινωνικὴ κατάσταση· κ' ἐδῶ ἔχομε τὴ μεγάλη ἀντινομία τῆς Ἀμερικανικῆς ζωῆς: ὅτι ἐνῶ ἡ ἐπιστημονικὴ πρόσδος κ' οἱ ἐφαρμογές της στὴν πραχτικὴ ζωὴ ἔχουν ἐξαιρετικὰ δυναμικὸ χαρακτήρα, κ' ἡ Ἀμερικὴ εἶναι πρωτοπόρος σ' αὐτά, τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ της ἰδανικὰ εἶναι στατικά. Νωρὶς ἢ ἀργά, καί, θαρρῶ, ἀναπόφευκτα, ἡ ἀντινομία αὐτὴ θὰ ξεσπάσει σὲ μεγάλες κοινωνικὲς ἀναστατώσεις, ποὺ θὰ καταστρέψουν μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ὕλικὴ ἀνεση καὶ τὸ ὕψηλὸ ἐπίπεδο ζωῆς ὅπου ἔχει φτάσει ἡ Ἀμερικὴ γενικά, κ' ὄχι μόνο οἱ ἀρχουσες τάξεις.

Ἡ ἴδια ἀντινομία φανερώνεται καὶ στὸν τρόπο ποὺ ἀχτινοβολεῖ ὁ Ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς. Ὅτι ἔχει δύναμη ἀχτινοβολίας, δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ. Καὶ ὀφείλεται τοῦτο στίς δυὸ ἀντίθετες αἰτίες ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω: πρῶτο, στὸν ἐλάχιστο κοινὸ παρανομαστή, ὅπου ἔχουν ἀναχθεῖ οἱ ἀνθρώπινες ὀρμὲς καὶ λαχτάρεις, ὥστε εἶναι νοητὲς στὸν καθένα· καὶ δεύτερο στὴ γιαιάδα τῆς ὕλικῆς τους ζωῆς. Στὰ πλεῖστα μέρη τοῦ κόσμου οἱ πλοῦσιοι καὶ ἡγέτες μόλις ἔχουν τίς ὕλικές ἀνέσεις ποὺ κατέχουν αὐτονόητα στὴν Ἀμερικὴ οἱ ἐργοδηγοὶ ἢ καὶ ἀπλοὶ ἐργάτες: τὸ αὐτοκίνητο, τὰ μηχανήματα τοῦ νοικοκυριοῦ, κεντρικὴ θέρμανση, ἐπαρκὴ καινούργιοι ρουχισμοί, δυνατότητα ἐξοχῆς καὶ ἐκδρομῶν, κλπ. Ἄν ἦσαν λοιπὸν δυνατό νὰ μιμηθοῦν οἱ ἄλλες χῶρες τὴν Ἀμερικὴ, θὰ κατανοῦσαμε σύντομα στὴν ἀπόλυτην ἀπορρόφηση, καὶ θὰ καβαλοῦσαμε ὀλοὶ τὸ αὐτοκίνητό μας κάθε βράδυ, γιὰ νὰ πᾶμε νὰ ἰδοῦμε τίς πρωτόγονες, μωρόλογες, φανταχτερὲς ταινίες τοῦ Χόλλυγουντ, καὶ θὰ πιστεύαμε πῶς εἴμαστε πολιτισμένοι. Στὴν ἐρχόμενη γενεά, οἱ λίγοι ἄνθρωποι ποὺ παθαίνουν φυσιολογικὴ ναυτία ἀπὸ τὸ σαξόφωνο καὶ χασμουριοῦνται ἢ ἀγαναχτοῦν μὲ τίς στομφώδεις καινο-

τοπίες τοῦ ραδιοφώνου, θὰ ἐξέλειπαν, καὶ ὀλοὶ θὰ αὐτοσυγχάιρονταν γιὰτί ζοῦνε στὸν τελειότερο δυνατό κόσμο.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατό. Πρῶτο γιὰ λόγους οἰκονομικοῦ: ἡ Εὐρώπη βρίσκεται σήμερα ριγμένη πίσω κατὰ πολλὲς δεκαετηρίδες, καὶ οἱ πρῶτες ἀνάγκες της σὲ τροφή, στέγη καὶ ρουχισμό θὰ τῆς ἀπαιτήσουν σύντομες προσπάθειες πρὶν ἱκανοποιηθοῦν. Δεύτερο ὁμοῦς δὲν εἶναι δυνατό, γιὰτί οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης διατηροῦν ἀκόμα, σὲ χαώδη βέβαια κ' ἀντιφατικὴ κατάσταση, ἀλλὰ ζωντανά, πολλὰ ἀπομεινάρια τῆς πνευματικῆς, αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς κληρονομίας της. Δὲν ξέρουν τί νὰ κάνουν, τὰ κρατοῦν σὰν τὰ πολῦτιμα ἀντικείμενα ἐνὸς σπιτιοῦ ἀπ' ὅπου μᾶς ἔδιωξαν· μᾶς βαραίνουν τὰ χέρια, ἀλλὰ δὲ θέλομε νὰ τὰ πετάξομε, γιὰτί θὰ τὰ κλαίμε σ' ὀλημας τῆ ζωῆ· κ' ἂν τὰ πετάξομε ἀκόμα, θὰ τὰ θυμούμαστε, καὶ ἴσως βροῦμε ἐκεῖ ποὺ πᾶμε, ἄλλους τεχνίτες ποὺ θὰ τὰ ξαναφτιάξουν μὲ τὴν ὀρμήνεια μας.

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ τρίτος λόγος ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ριζοβολήσει μέσα μας ὁ Ἀμερικανικὸς τρόπος ζωῆς. Ὑπάρχει ἡ ἀντίμαχη ἀχτινοβολία τοῦ Σοβιετικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶμαι τόσο ἐμβριθὴς στὴ Μαρξιστικὴ ἐπιστήμη γιὰ ν' ἀποφανθῶ ἂν ὅ,τι γίνεται σήμερα στὴ Ρωσία εἶναι φυσικὸ ζετύλιγμα τῆς πρώτης φάσης τοῦ κομμουνισμοῦ, ἢ παρέκκλιση ἀπὸ τίς ἀρχές του. Καὶ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲ μ' ἐνδιαφέρει καὶ πολὺ. Φαίνεται ἀναντίρρητο πῶς ὁ κομμουνισμὸς ὡς ἀφηρημένη θεωρία, καὶ ὁ κομμουνισμὸς ὡς πραχτικὴ ἐφαρμογὴ εἶναι, ἢ ἂν δὲν εἶναι ἀναπόφευκτα θὰ γίνουν, δυὸ διαφορετικὰ πράματα· κ' ἡ διαφορὰ αὐτὴ προκαλεῖται ἀπὸ τοὺς χίλιους δυὸ ἀνυπολόγιστους παράγοντες τῆς ζωῆς, ποὺ δὲν εἶναι βολετὸ νὰ τοὺς συμπεριλάβει ὀλους καμιά θεωρία. Ἀνάμεσα στοὺς τέτοιους παράγοντες ἡ ψυχροστασία ἐνὸς λαοῦ, ἢ ἱστορικὰ διαμορφωμένη αἰσθαντικότητά του, κ' ἡ μεταφυσικὴ του ἀντίδραση στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο μοιραῖα θὰ παίξουν ἀποφασιστικὸ μέρος. Ὁ καινῶς εἶναι πόσο εἶναι τὸ μέρος αὐτό, καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθῶ ὡς γι' αὐτό. Θέλω μονάχα νὰ τονίσω πῶς ὅ,τι γίνεται ἐδῶ καὶ κοντὰ τριάντα χρόνια στὴ Ρωσία, καὶ ἰδιαίτερα τὰ τελευταῖα τοῦτα χρόνια, εἶτε εἶναι «ἀκραιφνὲς» κομμουνιστικὸ ζετύλιγμα εἶτε ὄχι, ἀναντίρρητα ἀγγίζει μιὰ χορδὴ στὴν ἠθικὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τοῦ δίνει μιὰν ὄθηση, μιὰ ἐλπίδα, πῶς τὸ παλιὸ δνειρο τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀδελφότητος, τοῦ ὀμαδικοῦ ἀγῶνα, βρῆκε τέλος μιὰ φωλιά νὰ κουρνιάσει καὶ νὰ γεννοβολήσει· καὶ τί φωλιά! Πλήθιους λαοὺς πολλῶν φυλῶν, συσπειρωμένους γύρω στὸ μυστικὸπαθο, θερμό, πλοῦσιο σὲ ζωτικὴ ὀρμὴ Ρωσικὸ γίγαντα. Σκιὲς ὑπάρχουνε στῶνειρο βέβαια, πολλὰ ἐστάθησαν ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουν, πολλὰ ἀντίσκοφαν τὴν ἴσια, μονοσήμαντη θριαμβευτικὴ πορεία. Τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν ἀφύσικο. Ἀλλὰ τὸ ζεκίνημα ἔγινε κ'

επέζησε από τις δυο μεγάλες μπόρες: την επίθεση και ύστερα την περιφρονητική απομόνωση απ' όλο το Δυτικό, «πολιτισμένο» κόσμο, και δεύτερο το φασιστικό κατακλυσμό. Αν ήταν το οικοδόμημα να ραγίσει, θα είχαν ανοίξει οι τοίχοι του τή μιὰ ἢ τὴν ἄλλη φορά. Τὸ γεγονός πὼς ὄχι μόνο ἄνθεξε, ἀλλὰ πὼς μέσα στὴ μπόρα βρήκε τὸν καιρὸ νὰ ὑποστῇ μερικὲς βασικὲς, δημιουργικὲς μεταβολές—γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο δύο, πού μου φαίνονται ἰδιαίτερα σημαντικὲς, τὴν ἀνασυγχώνευση τῆς ὀρθοδοξίας μέσα στὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση, καὶ τὴν παραχώρηση αὐτονομίας, πού ἐκτείνεται καὶ στὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις, σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς Σοσιαλιστικὲς Δημοκρατίες τῆς Ἑνώσεως—μᾶς δείχνει πὼς ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς ἔχει πιὰ ἀνθρωθεῖ, κ' ἐπομένως πὼς ἡ ἀχτινοβολία του θὰ ξαπλώνει ὅσο πάει καὶ περισσότερο. Κι' αὐτὸ τὸ γεγονός πρέπει νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε μὲ εὐελκρινεῖα καὶ μ' ἀθόλωτη ματιά: ἀθόλωτη ἀπὸ τὶς μιζέριες τῶν συνηθειῶν μας, τοὺς μικροὺς βρώμικους φράχτες ἀνάμεσα δικοῦ σου καὶ δικοῦ μου, τὴν παρεξηγημένη παράδοση τῆς καχυποψίας καὶ τῆς ψεύτικης αὐτοτέλειας: ἀθόλωτη ἀκόμα ἀπὸ τὰ δῆθεν ἐπιτεύγματα τοῦ ὕλικου ἐκπολιτισμοῦ. Πρέπει νὰ θελήσουμε νὰ τὸν γνωρίσουμε, ἀνοιχτομάτικα, φιλικὰ, σὰν κάτι πρωτόφαντο στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου: ν' ἀφήσουμε τὰ ρεύματά του νὰ χυθῶνε στὴν ψυχὴ μας τουλάχιστο τόσο ἀπροκάλυπτα ὅσο ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἀφήσαμε μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τὶς ἀσκήμιες τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ νὰ μᾶς δυναστεύουν. Καὶ ὑποστηρίζω πὼς εἶναι ἀδύνατο ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς νὰ ρημάξει τόσο τὴ ζωὴ καὶ τὴν παράδοση καὶ τὴν ἰδιοσυστασία τῆ δικῆς μας, ὅσο τῶκανε ὁ πιθηκισμὸς τῆς φθαρμένης μικρόψυχης, καταρρέουσας Εὐρώπης σχεδὸν ἐνάμιση αἰῶνα τώρα.

Ἄλλὰ ἔφυγα ἀπὸ τὸ θέμα μου: δὲ μετροῦμε βαθμοὺς καταστροφῆς, ἀλλὰ ζωογονητικὲς θεμελιανὲς ἀρχές: καὶ δὲ μιλάμε ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, παρὰ γιὰ καθολικὴν ἐπίδραση. Καιρὸς λοιπὸν νὰ προσπαθῶμε νὰ διατυπώσουμε ποιὲς εἶναι οἱ ζωογόνες ἀρχές πού εἰσάγει τὴ σημερινὴν ἱστορικὴν ὥρα ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς, κ' ἂν εἶναι δυνατό νὰ κυριαρχήσουν στὸν κόσμο. Ἡ διατύπωση πού θὰ δοκιμάσω εἶναι ἀπλοϊκὴ, καὶ περιλαβαίνει μόνο μεγάλους ἀτεχνες γραμμὲς, χωρὶς ἀξιώσεις πληρότητας.

α) Ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς καταργεῖ τὴ φριχτότερη διάκριση μετὰ τῶν ἀνθρώπων, τὴν πιὸ ταπεινωτικὴ καὶ μηχανιστικὴ: οἱ διακρίσεις χρώματος φυλῆς, θρησκείας, καταγωγῆς, ἀναφερόταν τουλάχιστο σὲ κάτι πού εἶχε κανεὶς ἀπάνω του καὶ μέσα του: ἀλλὰ ἡ διάκριση τοῦ πλοῦτου ἀναποδογυρίζει καὶ τὴ φυσιολογικὴ ἀκόμα ἱεραρχία, κ' ἐξουτελίζει τὸν ἄνθρωπο τόσο ὡς βιολογικὸ, ὅσο κ' ὡς πνευματικὸ πλάσμα. Γιὰ νὰ καταργήσει αὐτὴ τὴ διάκριση, ὁ σοσιαλισμὸς μᾶς γυρίζει ὄλους πίσω στὴ λευκὴ κορδέλλα τῆς ἀφετη-

ρίας: χάνονται ἴσως μερικὲς ἐκλεπτύνσεις, ἐρεθίζονται μερικοὶ καλομαθημένοι οὐρανίσκοι, ματώνουν κάτι περιποιημένα νύχια. Ἄλλὰ τὸ δίκιο τῆς θεμελιανῆς αὐτῆς ἐπιστροφῆς εἶναι τόσο ἀναντίρρητο, ὥστε δὲ βλέπω πὼς εἶναι δυνατό καὶ νὰ τὸ συζητήσει κανεὶς.

β) Οἱ ἀρχές τοῦ σοσιαλιστικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι καθολικὲς, μποροῦνε δηλαδὴ νὰ υἱοθετηθοῦν ἀπ' ὅλα τὰ ἔθνη καὶ κράτη: καὶ υἱοθετούμενες διατηροῦν ἀνέπαφο τὸ περιεχόμενό τους, ἐνῶ προσαρμόζονται εὐκολὰ σὲ κάθε ἐθνικὴ παράδοση, πού δὲν περιορίζεται στὴ διατήρηση μόνο παλιῶν μορφῶν ἀδικίας.

γ) Ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς συμβαδίζει, καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς εἶναι ὁ μόνος πού συμβαδίζει, μὲ τὸ νέο μεγάλο παράγοντα πού ἀναστάτωσε τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸν πλανήτη μας: τὶς ἀνακαλύψεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τὶς πρακτικὲς τῆς ἐφαρμογῆς. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ στὴ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία ἦταν ἡ πιὸ ἐπίπονη, κ' ἡ Σοβιετικὴ Ἑνωσις τὴν ἔκανε μὲ δάκρυα κ' αἷμα γιὰ τὸ καλὸ ἔλος τῆς ἀνθρωπότητας: ἡ μετάβαση ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς σοσιαλιστικὲς οἰκονομίες στὸν παγκόσμιο ἔλεγχον ὠρισμένων πηγῶν ἐνέργειας καὶ πλοῦτου θὰ εἶναι εὐκολώτερη ἂν γίνεῖ ἐγκαίρα. Καὶ τὸ ὅτι ὁ σοσιαλιστικὸς πολιτισμὸς προετοιμάζει τὸ βῆμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπὸ τοὺς μικρότερους τίτλους ἀξίας του.

δ) Καὶ πιὸ ἄμεσα σημαντικό γιὰ μᾶς, ὁ Σοβιετικὸς πολιτισμὸς, καταργώντας τοὺς ξεπερασμένους φραγμούς, κ' ἀφήνοντας ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο πρὸς τὴ νέα καλλιέργεια τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς ὅ,τι ἔχει ἀναφαίρετα δικὸ του, τὴν πνευματικὴ, ἡθικὴ, αἰσθαντικὴ τοῦ ἰδιοσυστασία, τὴν ἔφεση γιὰ μάθηση καὶ γιὰ δημιουργία, παύει ν' ἀποτελεῖ πρόσκαιρο τέρμα τῶν προσπαθειῶν μας κ' ἀνοίγει μιὰ προοπτικὴ πού δὲν εἶναι «πεπερασμένη». Δυσκολεύομαι νὰ ἐξηγήσω ἀκριβῶς τί ἐννοῶ: θέλω νὰ πῶ, ἂν φανταστοῦμε τὴ ζωὴ τοῦ πιὸ ἐξαιρετικοῦ καὶ τυχεροῦ ἐργάτη ἢ δασκάλου στὴν Ἀμερικὴ, μὲ τὶς μεγαλύτερες καὶ πιὸ θεαματικὲς ἐπιτυχίες, νὰ γίνουνε, νὰ ποῦμε, διευθυντῆς ἐταιρείας ὁ ἕνας, καθηγητῆς πανεπιστημίου ὁ ἄλλος, θάρθει μιὰ στιγμὴ πού ἀθελά μας θὰ ποῦμε, «ἔ, κ' ἐπειτα;» Τὰ παιδιά κ' ἡ γυναίκα τους θὰ μποῦνε στὸ μονότονο κύκλο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν «ἄνω δέκα χιλιάδων», οἱ κουβέντες τους θάχουν τὴν ἴδιαν ἀνοσιὰ τῶν συνομόταξόν τους, οἱ φιλοδοξίες τους θὰ φέρουνε γύρα στοὺς ἴδιους ἀνούσιους σκοπούς: κ' αὐτὸ, ὅπως εἶπαμε, στὴν πιὸ τυχερὴ περίπτωσι, πού τυχαίνει μιὰ στὸ ἑκατομμύριο. Κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ ἀνάλογη ἐπιτυχία ἐνὸς ἐργάτη ἢ ἐνὸς δασκάλου στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσις δὲν καταλήγει στὸ ἴδιο τυφλοσόκακο: γιὰ τὰ ἐπιτεύγματά τους ἔχουν ἀπήχηση σὲ ὄλο καὶ πλατύτερους κύκλους, ὄλο καὶ μεγαλύτερες κοινότητες τοὺς γνωρίζουν καὶ τοὺς τιμοῦν, τ' ἀποτελέσματα τῆς δράσης καὶ τῆς σκέψης τους ἀπλώνουνε, καὶ δὲν ὑπάρχει ὄριο. Ἴσως ἕνα μικρὸ ἐπει-

σόδιο πού διάβασα τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου δείξει καθαρότερα τί ἐννοῶ: βομβαρδιζόταν ἡ Μόσχα, κ' ἓνα θραῦσμα χτύπησε κι' ἀφησε στὸν τόπο ἓνα γνωστὸ συγγραφέα· ἓνας φίλος του πού βράδιζε δίπλα του καὶ δὲν ἔπαθε τίποτα, ἔβραλε τὸ σῶμα του σ' ἓνα αὐτοκίνητο καὶ ξεκίνησε νὰ τὸ πάει στὸ νεκροταφεῖο. Τὸ κεντρικὸ μέρος τῆς πολιτείας ἀπ' ὅπου ἔπρεπε νὰ περάσει ἦταν φραγμένο κι' ὁ φρουρὸς σταμάτησε τὸ αὐτοκίνητο. « Ἀπαγορεύεται ». Ὁ φίλος κατέβηκε κι' ἐξήγησε ποιὸν νεκρὸ εἶχε μέσα· κι' ὁ φρουρὸς ἀνοιξε τὰ κάγκελα καὶ παρουσίασε ὅπλα. Τούτη ἡ ἱστορία ἔχει γιὰ μένα τὴν ἴδιαν ἄμεση ποιότητα συγκίνησης πού ἔχουν οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι ἐνὸς Πινδαρικοῦ ὕμνου· ὁ ποιητὴς εὐχεται δόξες καὶ πλοῦτη στὸν πάτρωνά του καὶ τελειώνει μὲ μιὰν εὐχὴ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: νὰ τραγουδιοῦνται οἱ ὕμνοι του ὅπου μιλοῦν Ἑλληνικά. Καὶ τὰ δύο ἔχουν ἓνα στοιχεῖο ἀπόλυτου, μιὰ τελικὴ πλήρωση ἀπροσμέτρηση μὲ τὸ γεγονὸς, ἐπομένως κάτι τὸ ἄπειρο.

Δὲν μοῦ ἀρέσει νὰ συνοψίζω ὅσα εἶπα· γιατί ἂν γινόταν νὰ διατυπωθοῦνε μὲ λιγότερα λόγια, κολακεύομαι νὰ πιστεύω πὼς θὰ τὸ εἶχα κάνει ἀπὸ τὴν ἀρχή. Κ' ἔτσι κι' ἀλλιῶς ἢ ἀπάντησή μου πῆγε πολὺ σὲ μᾶκρος.

ΧΡΟΝΙΚΑ

(ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 1946)

ΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΜΑΣ

Ὅλοκληρώνοντας τὴν προκήρυξη τῶν διαγωνισμῶν γιὰ τοὺς ὁποίους γράψαμε στὸ προηγούμενο τεῦχος μας, γνωρίζουμε στοὺς ἀναγνώστες μας τὴν Κριτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν διαγωνισμῶν, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κ. κ. Ν. Καζαντζάκη, Α. Σικελιανό, Μ. Αὐγέρη, Κ. Θ. Δημαρᾶ καὶ Ἄντ. Καραντώνη.

Ἡ προθεσμία ὑποβολῆς ἔργων καὶ γιὰ τοὺς δύο διαγωνισμοὺς, λήγει στίς 31 Μαΐου 1946 καὶ τὰ ἀποτελέσματα θὰ δημοσιευτοῦν στὸ τεῦχος τῆς 15ης Ἰουνίου 1946.

Ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ πάρουν μέρος στοὺς διαγωνισμοὺς—στὸν ἓναν μόνο ἢ καὶ στοὺς δύο—θὰ γράψουν στὴν τελευταία σελίδα τοῦ χειρογράφου τοὺς τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματός των ἢ ἄλλα συνθηματικά, ἢ ψευδώνυμο, τὸ ἴδιο ὅμως πού θὰ ἀναγράφεται ἔξω ἀπὸ ἓνα σφραγισμένο φάκελλο πού θὰ περιέχει τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ διανωζομένου.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ

Μὲ τὴν ἐπαφὴ μας πρὸς τοὺς πρωτόγονους λαούς, δὲν ἔπαθε μόνο τὸ πολιτισμένο αὐτοσυναίσθημα τοῦ ἀσιτισμοῦ, ἀλλὰ ἀποδείχθηκε πόσο ἀφηρημένη καὶ ἄζωη κατάντησε ἡ πολιτισμένη τέχνη χωρὶς περιχόμενο, σὰν φανατικὴ πειθαρχία καὶ διακόσμηση ὠραιόπαθη, ἢ σὰ λεύτερη τάχα κι' «αὐθόρμητη», ἔκφραση περιεχομένων.

Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι ἀκόμα πιὸ φτωχὴ, γιατί ἀφοῦ μᾶς στερεῖ ἀπὸ ἓνα ὁποιοδήποτε κέντρο ἐπαφῆς καὶ πηγῆς τῆς συγκίνησης, δὲν μᾶς ἀποζημιώνει οὔτε λογικὰ κἂν, μέσα στὸ φόρτο τῶν παράξενων τάχα καὶ ἀπόκρυφων συμβόλων πού σημαίνουν ὅλα ἢ τίποτε, δηλ. τὴν εὐκολία κι' ἐπιδεξιότητα τῆς παράταξης ὠραίων λέξεων, ἑτερόκλητων συμβόλων, βαρβαρικῶν ρυθμῶν, ἢ παρατεταμένων ἀρμονιῶν πού σκοπεύουν νὰ γεμίσουν τὸ στεῖρο ἄδειο τοῦ «πολιτισμένου καὶ καλλιερημένου» δέκτη, νὰ ἐξαφανίσουν καὶ τὴν ἐλάχιστη ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑαυτὸ του, σὲ μιὰ φυγὴ πρὸς τὸ θόρυβο καὶ τὴν ἀκαταστασία, ἢ μόνη ἐγγύηση ὅτι δὲν θὰ ξυπνήσει καμμιὰ συγκίνηση καὶ δὲν θὰ συμβεῖ καμμιὰ παρουσία τοῦ ἑαυτοῦ μας.

Ὅμως, ὅπου ὁ εὐαίσθητος δέκτης συναντηθεῖ μὲ ἀληθινὴ ποίηση

ή μουσική δημιουργία, τότε γεννιούνται συναισθήματα άβύσσου και μιá συμπύκνωση τής άβύσσου σε ρυθμούς κι' άρμονίες του ψυχολογικού χρόνου μας του έσώτατου, άπ' όπου αναδύονται πνευματικά τοπεία και ηρώδια σαν συγκίνησης από βάθος ώκεανού.

Άλλ' αυτό συμβαίνει πολύ σπάνια, γιατί σπάνιοι είναι οι κατάλληλοι δέκτες και σπάνια είναι ή άληθινή μουσική και ποίηση.

Γενικά επικρατεί τó άκρο σύμπλεγμα τού άστοπολετάριου και τού γραφειοκράτη στο γούστο τού σημερινού πολιτισμού, βασικά αντισυγκινητικού, έπιπόλαια κι' άκατάστατα αισθηματικού και χυδαία αισθησιακού.

Έπί πλέον, τó σύμπλεγμα αυτό κατέχει τή λογιστική τών συγκολήσεων και τών άφηρημένων μέτρων που άναζητά ν' άναγνωρίσει τó Όραιο και τó Καλό σε συλλογισμούς, να τó έπιδοκιμάσει σαν συνταύτιση με μιá σειρά κανόνων, ή να τó κατακρίνει με μιάν άλλη σειρά, εκ τών προτέρων παραδεγμένων που είναι πρόχειρη στή συνείδηση και είναι ή συνείδηση—δήμιος έναντίον κάθε εισβολής τών ζωτικών άπροόπτων, σαν φρουρός κατά τής συγκίνησης και κατά τής κίνησης τής ψυχής: τήν προλαβαίνουν έπιδοκιμάζοντας, ή κατακρίνοντας λογικά, για νάποτρέψουν τήν έξαπόλυσή της.

Έτσι, στη μουσική, ή χρονική διάρκεια γεμίζει βασικά με ρυθμούς, χωρίς ψυχική άναλογία κι' ανταπόκριση ή κι' άρμονίες διαρκέστατες, χωρίς ζωντανές σιωπές, όπου μέσα τους να πιστοποιείται ó έαυτός μας σαν φορέας τής συγκίνησης.

Ο θάνατος τής συγκίνησης δικαιώνεται με τήν συνωθούμενη παρουσία τών άδειων ρυθμών, που δέν τολμούν ν' αφήσουν λάθη και παραφωνίες, τά σημάδια συγκεκριμένης, ζωντανής αντίστασης, γιατί δέν μπορούν να τά συγχωνέψουν σ' άρμονίες, γιατί καταφεύγουν σε άψογους ρυθμούς.

Στήν ποίηση, τó άγονο αυτό κι' ó φόβος μπροστά στον κίνδυνο τού Χρόνου, κάνει τó στιχουργό και τόν άναγνώστη ή άκροατή ν' αποφεύγει και τήν πιό παραμικρή νίξη για μιá συνηχητική στο ζωτικό ρυθμό τής φυγής τού χρόνου, έξω άπ' τó άφηρημένο σχήμα τών ήχων, τών εικόνων και τών ώραιολογιών.

Γι' αυτό, ή επικρατούσα ποίηση σ' όλο τόν πλανήτη μας αυτή τή στιγμή, είναι μακρόσυρτη στιχουργία με πλήθος εικόνες που τρέχουν έτερόκλητα και πληθωρικά, σαν να φοβούνται τó σταμάτημα και τή στροφή τού λεύτερου ρυθμού σε σιωπή, άπ' όπου, σαν δημιουργική άνάπαυλα, θά ξεπηδήσει ή συγκίνησης ή.

Η σύγχρονη παγκόσμια στιχουργία*, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, γεμίζει όλα τά κενά με λέξεις, ώραιες ίσως, με σύμβολα «αυθόγητα» τάχα, με άρμονίες μακρόσυρτες, για να σκοτώσει τó χρόνο τής ψυχής, για να νεκρώσει τó σώμα τής συγκίνησης, για ν' αποκοιμήσει τó πνεύμα.

Η σύγχρονη ποίηση είναι τó παρεπόμενο τής μηχανής και μονάχα έλάχιστοι σύγχρονοι ποιηταί, σ' όλο τόν κόσμο, κατόρθωσαν να δώσουν ψυχή στο μηχανικό και λογιστικό, συγχρονίζοντας τήν κίνηση τού άσάλινου ρυθμού με αντίστοιχους ρυθμούς σιωπής τής ροής τού ψυχολογικού χρόνου**.

* Τó κύμα αυτό τής ενδοκίας κατάκτησε και τήν Ελλάδα.

** Ποίηση χωρίς στοιχεία πεζότητας είναι σαν τήν έπιθυμία χωρίς αντίκειμενο—τά δύο στοιχεία ναίαν σε τέτοιο τρόπο ενωμένα, ώστε ή «συνουσία» τους να παράγει τήν ταυτόχρονη αισθητική ήδονή χωρίς να διακρίνεται ή χωριστή και άσύγχρονη προέλευση. Τό ίδιο και στη μουσική, ή στιγμαία δυσαρμονία που παράγει μιá πιό έντονη έναρμόνιση. Η ζωτική απαίτηση για μιá ένότητα τών διαφορών είναι και τó νέο δημιουργικό αίτημα τής εποχής μας, αν θέλει να επιζήσει.

Η τέχνη, όπως ό μουσική, ή ποίηση κι' ό θρησκευτικός χορός τών πρωτόγονων (οί πρωτόγονοι χορεύουν τή θρησκεία τους, τις σκέψεις τους και τή συγκίνησή τους) είναι ένα έρεθισμα για ξύπνημα και καθόλου μιá παθητική παρέλαση «αίσθητικης» και άρμονίας για ν' αποκοιμίσει.

Με τή «θρησκευτική» τέχνη, τó λογικό αποκοιμιέται, άλλα για να ξυπνήσει τó υπερλογικό και μη-λογικό, όπου στο μεταξύ τους, αντί τής «συνείδησης» παρουσιάζεται ή συγκίνηση και ή συμμετοχή σαν χαρούμενη συνειδητοποίηση τού άκέραιου έαυτού μας, κι' όχι σά «συνείδηση» δηλ. φρουρός και δήμιος σ' ό,τι καταργεί τó δεσμό και τά όρια τού κοινωνικού χρόνου: τής συγκίνησης.

Ο κοινωνικός χρόνος και ή καθημερινότητα μισεί τή συγκίνηση και τήν άντικαθιστά με τή συνήθεια, τήν ώραιολογία και τó τυπικό.

Γι' αυτό ή συνήθεια, ή καθημερινότητα και τó «όλος ό κόσμος» για τόν ποιητή και τó δημιουργό είναι ό άσμφιλίωτος έχθρός με τόν οποιο έχει έμπλακεί σ' ένα άπελπισμένο και άνεπανόρθωτον άγώνα.

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, όπου όλα είναι διασπασμένα και χωριστά, ό ποιητής κι' ό άγώνας του είναι θέμα τó πιό άπολεσμένο.

Σ' άλλες εποχές, όπως στο μεσαίωνα, ή τέχνη ήταν ή ζωντανή έκφραση κι' έπαφή με τήν θρησκευτική καλλιέργεια και τή συνεργατική κοινότητα τού λαού, όπου τά έργα τέχνης ποίησης και μουσικής ήταν μιá διαρκής έκθεση και διαπαιδαγώγηση τού κόσμου με τις έκθεσεις στα πανηγύρια, με τις έκκλησίες, με τις κοινοτικές γιορτές, όπου όλος ό λαός χορεύει, τραγουδά και βλέπει κι' άγγίζει τά έργα τέχνης: κεντήματα, χειροτεχνήματα, ζωγραφίες κτλ.

Σήμερα, ένα έλάχιστο και έλλειπές μόνο άπ' αυτή τήν τέτια διαπαιδαγώγηση περιορίζεται στους διανοουμένους και στις παρέες τους κατά τρόπο διανοητικό, κανονιστικά φλύαρο κι' άσυγκίνητο, ενώ ό λαός μένει έντελώς άκαλλιέργητος αισθητικά, όπως και θρησκευτικά πνευματικά και μυθικά. Η ποίηση κατάντησε «σταυρόλεξο» κι' ή μουσική, θόρυβος.

Χαρακτηριστικό άπ' τά πιό βασικά καθ' εποχής, είναι ή αρχιτεκτονική και δέν υπάρχει στήν εποχή μας πιό άνορθόγραφη, πιό χαώδης και πιό άκαλαισθητη από τήν πολεοδομική και πιό λογιστικές και τυχαίες ρυμοτομίες, που καμιά ποίηση και καμιά «μουσική» άτμόσφαιρα θαλωρής και μύθου δέν έκπορεύουν.

Ο άνθρωπος στήν πορεία του συναντά τó έμπόδιο. Προχωρεί κι' όπισθοχωρεί, άλλα τó έμπόδιο στέκει πάντα πρόκληση αιώνια.

Γι' αυτό ό άνθρωπος δικιμάζει νέες μεθόδους να έκτοπίσει τó έμπόδιο και να συναντήσει τó θησαυρό τής καρδιάς του: τήν κλίση του.

Έτσι ό άνθρωπος ψηλαφώντας να βρει τó αντίκειμενο τής έπιθυμίας του, σκοντάφτει κι' άνακαλύπτει τó χώρο.

Η πρώτη αίσθηση τού χώρου φέρνει τήν άπογοήτευση, γιατί συνήθως, δέν υπάρχει τόσο εύστοχα εκεί, τó αντίκειμενο τής καρδιάς μας.

Τότε άποπειρώμαστε μιá νέα ψηλάφιση για να γευτούμε μιá νέα άγωνία.

Τό διάστημα μεταξύ δυο σημείων και δυο συναισθημάτων άγωνίας, δίνει τó αίσθημα τού χρόνου.

Όταν άνακαλύψουμε τó χρόνο, τότε έλπίζουμε ότι κάποτε θά συναντήσουμε τó ποθούμενο, μέσα στις άτελείωτες σειρές σημείων τής διάρκειας.

Ἡ ἐλπίδα μας ὑπονῶει τὴν ἀπελπισία μας.

Ἐάντις οἱ χρόνος εἶναι μέσα στὴν ἱστορία καὶ καταλήγει στὸ θάνατο.

Ἐάντις ὁ χώρος εἶναι μέσα στὴ φύση καὶ καταλήγει στὴ μετατόπιση καὶ τὴν ἐπάνοδο στὸ παρόμοιο ἢ τὸ ἀρχικό.

Ἐάντις ὅταν ἀνακαλύψουμε τὸν χώρο, καὶ τὴ διάρκεια ἀπὸ τὸν χώρο σὲ τὸν χρόνο, τὸν χρόνο, μᾶς παρουσιάζεται τὸ περιθώριο κατευθύνσεων ἀπὸ ὅπου παίρνουμε μιὰ «τυχαία» ἢ «λογισμένη» κατεύθυνση, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συναντήσουμε τὸ ποθούμενο.

Ἐάντις μὲ τὴν πρώτη κίνηση τὸ βροῦμε χωρὶς ἐμπόδιο, δὲν γεννιέται ἡ ἐπιθυμία.

Ἐάντις ὁ χρόνος σὰν ποιότητα εἶναι ὁ ρυθμός.

Ἐάντις ὁ χώρος σὰν ποιότητα εἶναι ἡ ἁρμονία.

Μεταξὺ χώρου καὶ χρόνου, ἁρμονίας καὶ ρυθμοῦ, δηλ. μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων τῆς κίνησης (ἢ τῶν δύο στοιχείων τῆς ποιητικῆς ἐκφρασης στὴν περιοχή τῆς τέχνης), δὲν ὑπάρχει σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, διότι ἂν ὑπάρχει, ἡ κίνηση θὰ πῆγαζε ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἢ καὶ τὰ δύο, ἐνῶ ἡ κίνηση καὶ ἡ ἀρχικὴ ὁρμὴ εἶναι ἀκαθόριστη, πρωταρχικὴ, καὶ ἀνεξάρτητη.

Ἐάντις, μὲ τὴν πρωταρχικὴ ἐπιθυμία καὶ ἄγνοια, ψηλαφίζουμε τὸν κόσμο.

Μὲ τὸ ψηλάφισμα, σχηματίζουμε τὸ ἐμπειρικό ἐγώ, ποῦ εἶναι μιὰ ἐσωτερικεύση τοῦ ἐμποδίου, καὶ μιὰ συνύφανση χρόνου-χώρου.

Ἐάντις ὁ καθαρὸς ἐαυτός, μένει πέρα ἀπὸ τὸ ἐμπειρικό ἐγώ, καὶ πέρα ἀπὸ τὸ νοῦ μας.

Ἐάντις ὁ καθαρὸς ἐαυτός μάθει νὰ ξεχωρίζεται, νὰ μὴ συμπεριέχει, νὰ μὴ συνταυτίζεται μέσα στὶς συνθέσεις καὶ ἀποσυνθέσεις τῶν φυσικῶν πράξεων, ἐξακολουθεῖ νὰ μένει καθαρὸς δηλ. νὰ μὴ σχηματίζει τὸ ἐγωϊστικό ἐγώ (ἢ ἀντίθεση μὲ τὸ σωματικό, ψυχικό καὶ πνευματικό), ποῦ ἐμποδίζει τὴν αὐθόρμητη καὶ δημιουργικὴ κίνηση ποῦ γεμίζει τὸ ἀρχικό «ἀδειο».

Ἐάντις, ἐλευθερία εἶναι μιὰ κατάσταση ἀπομόνωσης ἀπὸ τὴν ἐπενέργεια τῶν τυφλῶν νόμων τῆς φύσης καὶ ἡ ἰκανότητα διάκρισης. Γιατὸ ἡ ἐντελής καὶ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς τέχνης καὶ ποίησης δὲν κάνει καθόλου τὸ ἔργο τέχνης καὶ τὴν ποίηση, παρ' ὅτι εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους ὅρους. Χρειάζεται ἓνα κάτι: ἡ ἐλευθερία δηλ. ἡ ἀναδημιουργία μέσα στὴ διαφορά, ἀπὸ ὅπου βγαίνει μόνη τῆς ἢ διάκριση.

Ἐάντις ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ «ἀπομόνωση» ἀπὸ τὴ «φύση» καὶ ἡ διάκριση γιὰ ἀναδημιουργία τῆς φύσης, καλλιτεχνικὴ καὶ μουσικὴ δημιουργία εἶναι αὐτὴ ἡ ἰκανότητα νὰπομονώνεις συνηθισμένα καὶ κοινὰ γεγονότα (πεῖρα, πρόσωπα, ἤχους, λέξεις) διακρίνοντας τα καὶ ἀνασυνθέτοντάς τα κατὰ ἓνα τέτιο τρόπο λεύτερο, μὲ τὴ φαντασία καὶ τὸ ἐνστικτικό, ὥστε τὰ συνηθισμένα ἀναπλάθονται σ' ἀσυνήθιστες καὶ ξαφνικὰς περιστάσεις καὶ ψυχικὰς διαθέσεις, ὅπου νὰ ξεπετιέται ὡς ἐκπλήξη, ἢ συγκρούση, ἢ τραγωδία καὶ τέλος ἢ διαφοροικοποίηση καὶ ὄχι ἡ προσθήκη γνώσης, πείρας ἢ σειρᾶς εἰκόνων.

Πολλὰς φορὰς τὸ βαθὺ τραγικό καὶ τὸ λεπταίσθητα εἰρωνικό, ἀποτελοῦν μιὰ τέτια ὑποβάουσα ἐνταση, ὥστε τὸ αἰσθητικό γεγονός τοῦ ἔργου ἀνήκει πιά στὴν περιοχή τῆς ἡδονῆς, τῆς καθαρῆς ἡδονῆς τοῦ καθαρῶ ἐγώ, ποῦ δεσμεύεται τόσο μὲ τὴν ἐπαφή, ὅσο ἐπιτρέπεται ν' ἀποδεσμευτεῖ μὲ χαρούμενη μετάγερση τῆς «ἀφῆς» διὰ τῆς «εἰρωνίας» ἔτσι ἔχουμε τὴν αἰσθητικὴ καὶ ἀκέραια ἰσορροπία, οὔτε μέσα

στὴν πνιγηρότητα τοῦ θανατεροῦ ἀδιέξοδου τῆς τραγωδίας, οὔτε ἔξω στὸ ἀφηρημένο καὶ ἀδειο ἢ χυδαῖο καὶ «ἀντικειμενικό».

Ἐάντις ἡ Τέχνη καὶ ἡ δημιουργικὴ τόλμη, καθαρὴ τὸν ἀνώτερο ἐαυτό μας ἀπὸ τὴ μόλυνση τοῦ, ποῦ μπερδεύτηκε ἀπὸ ἄγνοια καὶ ἐπιθυμία, σὲ πράξεις χρόνου καὶ χώρου, χωρὶς ἐναλλασσόμενο ρυθμὸ σιωπῆς καὶ ἁρμονίας, καὶ τὸν ἐπαναφέρει πρὸ ζωτανό, στὴν περιοχή τοῦ συγκεκριμένου καὶ τοῦ αἰώνιου.

Μιὰ εὐγένεια στὴν Ὑπαρξη ὑπάρχει: ἡ ἰκανότητα νὰ ὑφάνεις τὶς πράξεις, συναισθήματα καὶ σκέψεις στὸ ἄνορο καὶ ἐξωϊστορικό, ἀπὸ τὸ ἱστορικό καὶ ἱστορικά ἀναγκαῖο.

Γιατὶ, ξαίρουμε τάχα ποῖα εἶναι ἡ πιὸ ἱστορικὴ ἔκβαση: Πῶς ξαίρουμε ποῖα εἶναι τὸ πιὸ ἱστορικό, τὸ πιὸ ἀναγκαῖο, γιὰ νὰ ἐπιμείνομε στὴν ἱστορία; Πάντοτε ἡ ἱστορία δὲν προσπορίζει διαφορετικὰς ἐκβάσεις ἀπὸ ὅτι σχεδιάζουμε καὶ ἐλπίζουμε;

Ἐάντις ὁ ἄνθρωπος, σ' ἀντίθεση μὲ τὰ ζῶα, εἶναι ζῶο διεισδυτικό καὶ ζῶο πολυτελείας. Ἐάντις ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναζητᾷ τὸ ὀφέλιμο καὶ μισεῖ τὸ ἀναγκαῖο. Ἐάντις ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς τὸ ἐξωϊστορικό καὶ ἀπεριόριστο, γι' αὐτὸ ἀνάμεσ' ἀπὸ τοὺς ἀθρώπους οἱ πιὸ λεύτεροι, οἱ πιὸ διεισδυτικοί, ἀντιωφελιμιστοὶ καὶ ἀντιϊστορικοὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ ποιητές, μουσικοὶ καὶ καλλιτέχνες.

Ἐάντις εἰσέδυσαν στὸν χρόνο καὶ δημιούργησαν τὴν ποίηση καὶ ἀνακάλυψαν τὸ διάστημα τ' οὐρανοῦ διὰ τοῦ ρυθμοῦ τῶν λέξεων, τῶν ἤχων καὶ τὴν ἐπανάληψη τῶν κυκλικῶν κινήσεων ἔθρεψαν τὴν ποίηση, τὴ μουσικὴ καὶ τὴν ἀστρονομία.

Ἐάντις εἰσέδυσαν στὸν χώρο γιὰ νὰ ἐπανακτήσουν τὸν ἀπολεσμένο παρᾶδεισο τῆς καρδιάς τους καὶ τὶς ἀναλογίες του, καὶ αἰσθάνθηκαν τὴν ἁρμονία καὶ ἔθρεψαν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὴ γλυπτικὴ καὶ τὴ ζωγραφικὴ, καὶ ἐξανθρώπισαν τὸ φυσικό ὄγκο καὶ τοὺς νόμους του, διὰ τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας*. Ἐάντις ἔξανθρώπισαν τὸ φυσικό χρόνο καὶ τὴ ροὴ τοῦ σὲ ψυχολογικό καὶ πνευματικό ποῦ μετατρέπεται σ' ἀστροφυσικὰς «φαντασίες» τόσο ἀληθινὰς καὶ πραγματώσιμες καὶ σ' αἰωνιότητα, σὲ μεταψυχικὴ καὶ στὴν ἀνάληψη τοῦ χρόνου καὶ χώρου στὸ οὐτοπικό καὶ ἀκαιρο τοῦ καθαρῶ ἐαυτοῦ, τὸν πρῶτο καὶ ὕστατο κρίκο πρὸ τὸ αἶώνιο.

Ἐάντις ὄχι: καμμιά ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα δὲν τὸ ὑπαγόρευε αὐτό, καμμιά φυσικὴ ἐπιτήμη καὶ καμμιά ὕλικὴ ἐπιδίωξη, ἀλλὰ ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ δίψα γιὰ τὴ λευτεριά καὶ ἡ τάση γιὰ τὴ ὕψη.

Z. OIKONOMOU

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

N. KAZANTZAKH: «Ταξιδεύοντας Γ', ΑΓΓΛΙΑ» (β' ἔκδοση, Ἀθήνα 1945).

Γύρω ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη σπρώχνεται, καὶ συγὰ γροθοκοπιέται, ἓνα μεγάλο πλῆθος φίλων καὶ θαυμαστῶν, ποῦ οἱ πιὸ πολλοὶ τους,

* Ἐάντις ἡ βασικὴ διαφορά μεταξὺ ζῶου καὶ ἀθρώπου εἶναι ὅτι τὸ ζῶο μεταβάλλει τὸ σῶμα του πρὸς τὸ περιβάλλον, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλει τὸ περιβάλλον του, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐργαλειοκοινωνικὴ ἐπαναστατικότητά του ἐπειδὴ ταυτόχρονα δὲν εἶναι καὶ ψυχοπνευματικὴ, καταντᾷ πάντα σ' ἀνεπανάσταση, γιὰ νὰ ξαναρχίσει ὡς «ἐπανάσταση» κτλ. σ' ἓνα φαῦλο κύκλο δράσεων καὶ ἀντιδράσεων χωρὶς τὴν ἐνοτικὴ δύναμη τοῦ πνεύματος ποῦ πετυχαίνεται μόνο σὲ προσωπικὰ ἔργα δημιουργίας.

ὅπως ἄλλωστε γίνεται πάντα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παραξενεύομαι, εἶναι ἀνεύθυνοι. Κινημένοι ἀπὸ μιᾶν ἐμφυιτη χωριάτικη, κρητικὴ τιμιότητα, δὲ θυμοῦμαι νὰ τοῦ ἐξέφρασα ποτε, οὔτε γραφτὰ, οὔτε προφορικὰ, τὸ βαθὺ θαυμασμό μου γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ προσφορά τοῦ ἔργου του, ἐργου ποὺ φέρνει τὴν πνευματικὴ στάθμη τῆς νέας Ἑλλάδας σ' ἴση μοίρα μὲ τις πρὸ προηγμένες ξένες λογοτεχνίες. Τὸ κἄνω σήμερα, ἅς εἶναι καὶ λίγο καθυστερημένα, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς «Ἀγγλίας» του, ἐνὸς βιβλίου πού, ὅπως μοῦπε ὁ ἴδιος, δὲν ἀξιόπθηκε οὔτε μιὰ κριτικὴ γραμμὴ.

Πιστεύω σίγουρα, πὼς ἀνάμεσα στὴν ψυχοσύνθεση τοῦ Ἑλληνα καὶ σ' αὐτὴν τοῦ Κρητικοῦ, ὑπάρχουν τεράστιες διαφορές. Ὁ κρητικὸς λαὸς καίγεται ἀπὸ ἓνα πολυσύνθετο πάθος, ποὺ δὲν ἔχει τ' ὅμοιο του σ' ἄλλους μεσογειακοὺς: ἴσως - ἴσως στοὺς Ἴσπανούς, μ' ἀσφαλῶς τὸ ταίρι του θὰ τὸ βροῦμε μακρύτερα, στοὺς ἀπόγονους τῶν Ἀζιτέκων καὶ τῶν πρώτων Ἴσπανῶν ἀποίκων τῆς Ἀμερικῆς, στοὺς Μεξικανούς. Τίς πηγές τοῦ πάθους αὐτοῦ, τοῦ ὁλότελα ἄγνωστου τόσου εὐρωπαϊούς, ὅσο καὶ στοὺς ἀσιάτες, θὰ πρέπει νὰ τις ἀναζητήσουμε τόσο στὸ νησιώτικο, καὶ σχεδὸν τροπικὸ, κλίμα τῆς Κρήτης, στὴν τραγικὴ γιὰ τὴ μοίρα της, γεωγραφικὴ θέση της, καί, κύρια γιὰ τὸν τελευταῖο λόγον αὐτὸ, στὶς διασταυρώσεις τις πρὸς τὴν ἑξέλιξη τῶν λαῶν ποὺ πατήσανε τὰ χῶματά της. Ἀπὸ τοὺς πρὸ παλαιοὺς καιροῦς, οἱ καταχτητές, ποὺ σήμερα, μέσα στὸν ἄμετρο χρόνο, δὲ μπορούμε νὰ τοὺς δοῦμε παρὰ μόνο σὰν ταξιδευτές, ὁ ἓνας ὑστερα ἀπὸ τὸν ἄλλο ἔφευγε τὸ αἷμα του καὶ πλούτιζε τὸ ριζωμένο στὸ βράχο του λαό, μὲ τὰ πρὸ ἑτερόκλητα στοιχεία: τὸ διονυσιασμὸ καὶ τ' ὄνειρο, τὸ ἑλληνοκέντρο, τὸ βυζαντινὸ ἀσκητισμὸ, τὴν κούρσορικὴ περιέργεια, τὸ χρέος σὰν ἀνώτατο ρυθμιστὴ τῆς ἐνέργειας, τὴν παλληκαριστὴ ἐνοστένιση τοῦ θανάτου καὶ συνάμα τὴ μεταφυσικὴ ἀγωνία του. Ἐνα στοιχεῖο πού δὲ μοῦ φαίνεται νὰ βρῆκε βαθειὰς ρίζες στὴν κρητικὴ ψυχῇ, εἶναι ὁ λατινικὸς αἰσθητισμὸς κί' ὁ συνακόλουθος ξεθυμασμένος συναισθητισμὸς του.

Ὅ,τι κύρια χαρακτηρίζει τὸν Καζαντζάκη, εἶναι τὸ πειρατικὸ πάθος, γιὰ κούρσο, τῶν πέντε αἰσθήσεων, ἀπὸ τὴ μιὰ, κί' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ἀσκητικὸ ἰδανικὸ τῆς Κρήτης—ἓνα κρῶμα δωρισμοῦ καὶ βυζαντινοῦ μουσικισμοῦ—ποὺ τὸ διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Greco, τῶν Χορικῶν τῆς «Ἐρωφίλης» καὶ τῶν δημοτικῶν της τραγουδιῶν—τόσο στὸ λόγο, ὅσο καὶ στὸ μέλος—ἴσαμε τὸν Πρεβελάκη τῶν ἡμερῶν μας. Σ' ὄλους τοὺς ἄλλους κρητικοὺς καλλιτέχνες—ποὺ οἱ ἀξιόλογοι δὲν εἶναι πολλοί, δὲ θὰ τὸ βροῦμε πούθενά, πρῶτα μὲν ὀφείλονται σὲ κακὴ μαθητεία τους στὰ πνευματικὰ ἐργαστήρια τῆς Γαλλίας καὶ στὴ χειρότερη ἐπὶ ἡρώα πού ἔχε τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦτα τὸ δυτικὸ πνεῦμα στὴν Ἑλλάδα γενικά.

Γιὰ τὸ ἴδιο πάθος αὐτὸ, ποὺ σὲ μένα ἰδιαίτερα ἀρέσει νὰ ὀνομάζω «κρητικὸ» καὶ νὰ τὸ βλέπω σὰ μιὰ προγονιστικὴ δύναμη jenseits von Gut und Böse, ἐπανειλημένα μίλησε ἢ ὑποδῆλωσε κί' ὁ ἴδιος ὁ Καζαντζάκης. Στὸ πειρατικὸ πάθος τοῦτο, ὄχι ἀποκλειστικά μὲς στὸν περίβολο τῶν αἰσθήσεων, ὅπως θάρσσε σὲ μερικοὺς νὰ νομίζουν, ὀφείλονται τὰ ταξίδια τοῦ Καζαντζάκη. Ἐδῶ δὲν εἶναι ἀπλὰ ἡ κατ' ἐξοχὴν ρομαντικὴ φυγῇ, ἐκεῖνο τὸ immer weiter... immer weiter ταξίδι τοῦ Taugenichts τοῦ Eichendorff, μὰ ἡ ἔφεση γιὰ τὴ γνωστὴ πηλορότητα κί' ἐνότητα τοῦ ἀτόμου. Εἶναι ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὰ τετραγωνικὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Πόσο διαλυτικὴ γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου στέκεται ἡ ἐμπειρία αὐτὴ, καὶ πόσο λίγη ἐμπιστοσύνη ἔχουμε στὴν περιφημὴ συνείδηση καὶ διάνοια

τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι τῆς ὥρας αὐτῆς νὰ ἐξετάσουμε, γιὰ τὴν θὰ μᾶς πῆγαινε πολὺ μακρὰ. Θάθελα μόνο νὰ θυμῆσω τὸ γεωμετρικὸ λόγο πού τόσο ἀπίθανα πραγμάτωσε λυρικά ὁ Καβάφης στὴν «Πόλη» του:

δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ, δὲν ἔχει ὁδὸ!

πού τόσο τραγικὴ δείχνει τὴ μοίρα τῆς φυγῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ καταδικασμένου νὰ σηκώνει ὡς τὸ τέλος τῶν καιρῶν τὴν κληρονομία τῆς ρίζας του.

Ἄρκετὰ χαρακτηριστικὴ, γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Καζαντζάκη, βρισκὼ τὴν προσπάθειά του, ἀναζητώντας στὸν κάθε ἐγγλέζο, ἢ στὴν ἀγγλικὴ κοινότητα, τ' ἀταβιστικὰ στοιχεῖα τῶν λαῶν ποὺ καταχτήσανε καὶ σπείρανε τὸ «σῶμα τῆς Ἀγγλίας», νὰ ἐρμηνεύει τὴν ἱστορικὴ μοίρα της. Τίποτα πρὸς ποιητικὰ ἐποικοδομητικὸ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία του γιὰ τὸ ἀποικιστικὸ πνεῦμα, made in England, — πόσο τοῦτῃ εἶναι ἀληθινὴ μᾶς τὸ λέει ἡ Ἀγγλικὴ Λογοτεχνία ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Defoe ἴσαμε τὸν Rudyard Kipling—ποὺ τὸ ἀποδίδει στοὺς ἀνθρώπους τῶν μικρῶν κόλπων, τοὺς Βίκιγκς. Μὰ δὲν εἶναι μόνο τὸ αἷμα τῶν τελευταίων αὐτῶν ποὺ ἐπηρεάζουν τὴ μοίρα τῆς Ἀγγλίας: Ἐξεῖ μεγάλα κύματα καταχτητῶν τὴ μπόλιασαν μὲ τὸ δικό τους. Κί' ἴσως μόνο στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μοιάζουν μὲ μᾶς πού ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσόγειος, πού εἴμαστε γριεὲς ὁρατές τῆς Ἀνατολῆς μὲ θύμησες βορειῶν καὶ προαιωνίων, πού «καὶ στὸ πρὸ ἀσήμαντο ἀνατολικὸ παιδί μορφάζει μιὰ ζωὴ πού ξεπερνάει τὴ λιγύχρονη ἐμπειρία τοῦ ἀτόμου καὶ κάνει ὀλόκληρη τὴ μνήμη τῆς ῥάτσας», ὅπως μᾶς λέει ὁ Καζαντζάκης. Τώρα πού περῶσανε οἱ καταχτητές ἀπὸ τὰ πολυβασιμασμένα λιμάνια τῆς περιοχῆς αὐτῆς, κί' ἡ παρουσία τους εἶναι ἀκόμα νοπὴ ἀπάνω στὶς πληγές μας, θὰ μπορούσαμε τάχα νὰ δοῦμε aus hohen Bergen πὼς «ἡ μοίρα δουλεύει ὄχι μὲ τις ὄρες, παρὰ μὲ τοὺς αἰῶνες, καὶ δὲ μπορούμε νὰ κρίνουμε μῆτε τὴν πρὸς μεγάλην σφοδρὰ ὡς σφοδρὰ, μῆτε τὴν πρὸς μεγάλην εὐτυχία, ὡς εὐτυχία, γιὰ τὴ καθόλου δὲ μπορούμε νὰ μαντέψουμε, στὰ μάκρη τοῦ καιροῦ, τίς συνέπειές τους;» Ἄν τὸ ἐρώτημα μᾶς τίθεται ἐξωδεοντολογικὰ δὲ νομίζουμε πὼς χωρεῖ ἄλλη ἀπόκρισις ἀπὸ τὴ θετικὴ.

Θάθελα πάρα πολὺ νὰ σταθῶ σὲ πολλὰ ὠραϊότατα καὶ γιομάτα χυμοὺς μέρη τοῦ ταξιδιωτικοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Περιορίζομαι μόνο ν' ἀναφέρω τίς σελίδες γιὰ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, γιὰ τὸ Nietzsche, γιὰ τὴν Ποίηση καὶ τὸ Shakespeare πού μόνο θαυμασμό μᾶς προκαλοῦνε, γιὰ νὰ ξαναγαυρῶ σὲ μερικὲς ἀπὸ τίς σκέψεις πού μοῦ γέννησε ὁ πρόλογος τοῦ συγγραφέα.

Σταματῶ ἀμέσως στὴν πρώτη φράση του, πού λέει: «Δύσκολο τὸ ταξίδι τοῦτο, γιὰ ἀναγκαστικὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὴ γαλήνια περιοχὴ τῆς λευτέρας, ἀνεύθυνης ὠραιότητας¹ κί' ἀναταράζει αἰματερές σύγχρονες ἔγνοιες». Μέσα μου γεννιοῦνται τὰ πρὸς ἀντιπατικὰ συναισθήματα, πού ὥστόσο τὰ δέχονται ὅπως ἐρχονται, δίχως τὴν παραμικρότερη προσπάθεια νὰ τὴ ἐρμηνεύω κί' οὔτε ἄλλωστε ἡ ἐρμηνεία τους θὰ μοῦ ἦταν ἀπαραίτητη: εἶμαι εὐχαριστημένος πού βρῆκε ἀμέσως ἀντίδραση σ' ὅ,τι πρὸς ἔσοτό καὶ χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπινο ἔχω: τὴν ἀντίφαση. Τὴ δυσφορία καὶ τὸν ἔλεο, τὴ συνείδηση καὶ τὸ ἐνοστέχο.

Πρῶτο: Τὸν Καζαντζάκη τὸν θέλω καὶ θὰ τὸν χαρακτηρίσω μ' ἓνα ἐπιθέτο ἀγαπητό του: ἀπάνθρωπο· γιὰ τὴν κορφὴ πού μ' ὀδύνη κατάχτησε, πρὲς νὰ μείνει μόνος κί' ἄγριος. Κί' ἂν ὀπωσδήποτε θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἓνα δαιμόνιο ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνον καὶ σὲ μᾶς, ἅς

¹ Ὑπογραμμίζω ἐγώ.

είναι μόνον ἡ φωνὴ ἑνὸς ἀπάνθρωπου Ὀδυσσεά, ἑνὸς ὑπεράνθρωπου Προμηθέα, ἑνὸς ἀνθρώπινου Χριστοῦ ἢ ἑνὸς depaysé—μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Cheston—Ἰουλιανοῦ. Ἀπάνθρωπο, γὰρ νὰ μᾶς ποτίζει μὲ τὸ φαρμάκι τῆς αὐτογνωσίας μας, τόσο ἀπάνθρωπο, ὅσο εἶναι καὶ ὁ Pascal, παρ' ὅλο πὺ ὁ Καζαντζάκης δὲ μᾶς γυρθεύει τίποτα τόσο ἀνήκουστο, ὅσο ὁ φιλόσοφος αὐτός. Καὶ τὸν θέλω ἀπάνθρωπο, γὰρ νὰ μὴ διαχωρίζει τὸν ὠραιότητα σ' ἀνεύθυνη καὶ ὑπεύθυνη, γιατί δὲν εἶναι οὔτε τόνα οὔτε τ' ἄλλο, παρὰ μόνον Ὁραιότητα. Ὡστόσο, σὺ καθαρὰ δημιουργικὸ ἔργο του, πὺ μᾶς δείχνει τὸ Θεὸ του νάναι τὸ Πᾶν καὶ νὰ εἶναι συνάμα τὸ Τίποτα, αὐτὸ θὰ δεῖ ὁ αὐριανὸς μελετητῆς του, πὺ θάνατι πὺ μαρτυρημένους καὶ πὺ βασανισμένους ἀπὸ μᾶς τοὺς σημερινούς, καὶ δὲ θὰ τοῦ καταλογίσει ὅ,τι ὁ ἐλεάτης μεταφυσικός, ὁ κλασσικὸς Ξενοφάνης στοὺς προκλασσικούς Ὅμηρο καὶ Ἡσίοδο ὅταν λέει :

Πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ἐνεῖδα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτει, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν,
καὶ πλείστ' ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίτια ἔργα.

γιατί (καὶ) ἐδῶ ὁ Ξενοφάνης μιλεῖ σὺν εὐρωπαϊὸς μυστικὸς)

Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέσιστος,
οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὔτε νόημα.

οὔλος ὄρεῖ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ' ἀκούει,

ὅπως καὶ ὁ μυστικιστῆς Angelus Silesius ὅταν τραγουδεῖ, δώδεκα περιπύου αἰῶνες ἀργότερα στὰ ἐξαισία δίστιχα τοῦ «Cherubinischen Wandersmann» :

Gott ist nur eigentlich, er liebt und lebet nicht,
Wie man von mir und dir und andren Dingen spricht.

Δεύτερο: Εἶναι τάχα ζήτημα ἀπολεσμένης λευτεριάς ἢ ψυχραιμίας, πὺ τὸν κάνει «ἀναγκαστικά» νὰ ταραχτεῖ ἀπὸ σύγχρονες, ἔστω καὶ αἰμασερὲς «ἔγνοιες»; Δὲν ξέρω πὺς ἄλλοιῶς νὰ θέσω τὸ ρῶτημα. Μὰ ἕνα γνωρίζω: ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει τίποτα ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ διαπιστώνει καὶ νὰ ἐκφράζει, προσφέροντας ἔτσι στὴν κοινότητα τὴ δική του ἐμπειρία. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐνέργειας εἶναι πὺ ὀφείλει νὰ κρίνει καὶ νὰ ἐπικρίνει καὶ νὰ γνοιάζεται. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νάναι νοσταλγός, δραματιστῆς ἢ προφήτης, μέσα σ' ὅλα καὶ ἔξω ἀπ' ὅλα. Ἔτσι μόνον θὰ σώσει τὴν ἀκέρια ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου, πὺ δὲν ἔπαυε νάναι ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀδάμ ὡς τὰ σήμερα, σὺν τὸ φυγῆ καὶ σὺν τὸ ζῶο, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ φοβεροῦ χριστιανικοῦ δεινυρῶλου.

Πρὶν τελειώσω τὶς γραμμὲς αὐτές, τὶς φαινομενικὰ ἄμορφες, ρωτιέμαι: ὁ διχασμὸς τῆς σκέψης ὑπάρχει τάχα στὴ φράση αὐτὴ τοῦ Καζαντζάκη ἢ μήπως ἐγὼ πρόβαλα τὸν δικό μου ἀπάνω του καὶ ἢ διαλυτικὴ ἀντίφαση πὺ χαραχτηρίζει πάντα τὸ ἄτομο, μὲ σπρώχνει νὰ γυρέψω μὴ βεβαιότητα ὅπου δὲν ὑπάρχει;

ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ ἀπολογισμὸς τῆς χρονιάς πὺ μᾶς πέρασε, τόσο ἀπ' τὴν ἄποψη τῶν πραγματοποιήσεων, ὅσο καὶ τῶν ὑποσχέσεων, εἶναι ἀπόλυτα ἐνθαρρυντικὸς γιὰ τὸ γαλλικὸ βιβλίον, παρ' ὅλες τὶς τεράστιες τεχνικὲς

δυσκολίες, ὅπου σκοντάφτει ἡ πλέρια ἀνάπτυξή του. Παρ' ὅλο πὺ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, δικαιολογημένα ἄλλωστε, στράφηκε πρὸ πάντων πρὸς τὴν ἀντιστασιακὴ λογοτεχνία (βιογραφίες τοῦ Ντέ Γκόλ, διηγήσεις τῶν γάλλων τοῦ Λονδίνου, Πιερ Μπουρντάν, Ζᾶν Ὀμπερλέ, κλπ. ποιήματα τοῦ Ἀραγκόν, τοῦ Ἐλυάρ, τοῦ Πιερ Ἐρμανυέλ), ὥστόσο δὲν ἔλειψαν καὶ καὶ τὰ καθαρῶς λογοτεχνικὰ ἔργα. Ἀπ' ὅλες τὶς γωνίες τοῦ κόσμου ἀκούστηκαν οἱ φωνές τῶν ἐξόριστων γάλλων, τοῦ J. R. Bloch ἀπ' τὴ Ρωσία, τοῦ Ζιντ ἀπ' τ' Ἀλγέρι, τοῦ Ζὺλ Ρομαίν ἀπ' τὶς Ἠνωμένες Πολιτείες, τοῦ Μπερνανὸς ἀπ' τὴ Νότιο Ἀμερικὴ, ἐνῶ οἱ γνωστότεροι συνεργάτες τοῦ ἐχθροῦ, ὁ Σελίν, ὁ Ἄ. ντέ Σατωμπιάν, ὁ Ἀμπέλ Μπονάρ, ἀκολούθησαν τὸν καταχτητὴ στὴν ὑποχώρησή του. Διάφορα προπολεμικὰ romans-fleuves συνεχίζουν καὶ τελειώνουν τὴν πορεία τους, ὅπως τὸ «Χρονικὸ τῶν Πασκιέ» τοῦ Ντυμερὲλ καὶ οἱ «Ἀνθροπὸι μὲ ἀγαθὴ προαίρεση» τοῦ Ζ. Ρομαίν.

Δυὸ «ἰσμοὶ» κυριαρχοῦν αὐτὴ τὴ στιγμή: ὁ ὑπερρεαλισμὸς καὶ ὁ ἐξιστενσιαλισμὸς. Ὁ ὑπερρεαλισμὸς, παρ' ὅλο πὺ ἀπὸ πολλούς (π. χ. ἀπ' τὸν Ναντώ, στὴν «Ἱστορία τοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ», πὺ δημοσιεύτηκε τελευταία) θεωρεῖται σὺν ἕνα κίνημα νεκρὸ πιά, ἔχει ἀκόμα πολὺ στερεῶς ριζες, ἀν κρίνει κανεῖς ἀπ' τ' ἔργα πὺ ἔδωσε καὶ ἀπ' τὴ θεομιάν, ἡ δράση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἀντρέ Μπρετόν στὸ βιβλίον του «Ἡ Κατάσταση τοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ στὸ Μεσοπόλεμο», πὺ βγήκε στὴ Νέα Ὑόρκη καὶ πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ καὶ στὴ Γαλλία.

Ὁ ἐξιστενσιαλισμὸς, ἀντίθετα, θεωρεῖται σὺν ἕνα καινούργιο ἰδεολογικὸ καὶ αἰσθητικὸ ρεῖμα, ἐνῶ στὴν οὐσία εἶναι μὴ προέχταση ἢ μᾶλλον μὴ παραμόρφωση τοῦ Γιάσπερς, τοῦ Χούσερλ, καὶ τοῦ Χαίντεγκερ. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν Ἰδία τὴ Γαλλία, ἡ «Ναυτία», τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ζᾶν Πῶλ Σάρτρ, τοῦ προφήτη τοῦ ἐξιστενσιαλισμοῦ, πρωτοβγήκε στὰ 1938. Οἱ ὑπόλοιποι κυριώτεροι ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ἡ Σιμόν ντέ Μπωβουάρ, ὁ Μερλώ ντέ Ποντὺ καὶ ὁ Ἀλμπέρ Καμύ. Ὡλὴ αὐτὴ ἡ κίνηση ἐκφράζεται στοὺς «Νέους Καιροὺς», μὴν ἐπιθεώρηση πὺ πρωτοβγήκε πρὶν τρεῖς μῆνες καὶ εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ἐξιστενσιαλισμοῦ.

Οἱ σπουδαιότερες ἐκδοτικὲς ἐπιτυχίες τῶν τελευταίων μηνῶν εἶναι: στὸν τομέα τοῦ μυθιστορήματος, ὁ «Ἀὐρηλιανὸς» τοῦ Ἀραγκόν καὶ οἱ δυὸ πρῶτοι τόμοι ἀπ' τοὺς «Δρόμους τῆς Λευτεριάς», τὸ τελευταῖο roman-fleuve τοῦ Sartre. Στὸν τομέα τοῦ θεάτρου τὰ «Ἀχρηστα στόματα» τῆς Σιμόν ντέ Μπωβουάρ, καὶ ὁ «Καλιγούλας» τοῦ Καμὺ πὺ παίζεται ἀκόμα στὸ «Hébrethot», μὲ τρομαχτικὴ κοσμοσυρροή. Στὸν τομέα τῆς ποίησης μεγάλη ἐπιτυχία γνώρισαν οἱ «Πηγὲς καὶ Φωτιές», μὴ συλλογὴ τοῦ Φρανσίς Γιάμμ, μὲ πολλὰ ἀνέκδοτα ποιήματα του, πὺ βγήκε μὲ φροντίδα τῆς χήρας τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ Νταντέκ. Πρέκει νὰ σημειωθοῦν ἀκόμα, σὰ δοκίμια, τὰ «Γράμματα σ' ἕνα φίλο γερμανὸ» τοῦ Ἀλμπέρ Καμὺ, τέσσερα τὸν ἀριθμὸ, ἀπ' τὰ ὁποῖα δυὸ δημοσιεύτηκαν παράνομα τὸν καιρὸ τῆς κατοχῆς, ὅπου ὁ Καμὺ ἀπαντάει στὴν κατηγορία ἑνὸς φίλου του γερμανοῦ, λίγο πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο, ὅτι δὲν ἀγαπάει τὴν πατρίδα του. Ἐπίσης ἡ «Βυζαντινὴ Γαλλία» τοῦ Ζυλιέν Μπεντά, τόσο γνωστοῦ στὸ ἑλληνικὸ κοινὸν, καὶ ὁ «Πουσὲν» τοῦ Ζιντ, τὸ δεύτερο βιβλίον τῆς σειρᾶς «Ἡμίθεοι», πὺ ἐγκαινιάστηκε μὲ τὸν «Γκρέκο» τοῦ Κοκτώ.

Τέλος, στὸ ἐπίπεδο τῆς φιλοσοφίας, τὰ βιβλία ὅχι πὺ κυκλοφόρησαν περισσότερο (γιατὶ στὸ Παρίσι κάθε βιβλίον, ἐπειδὴ τυπώνεται μόνον σὲ τέσσερες ὡς πέντε χιλιάδες ἀντίτυπα, ἐξαντλεῖται τὴ δεύτερη μέρη τῆς ἐκδόσεώς του, καὶ πουλιέται ὕστερα μαύρη ἀγορά, στὸ βάθος τῶν

βιβλιοπωλείων σάν πολύτιμο είδος) άλλα πού σήκωσαν περισσότερες συζητήσεις, είναι ή «Φαινομενολογία τής αντίληψης» του Μερλώ Ποντύ, πού κινείται γύρω άπ' τό κλασσικό πρόβλημα τής φαινομενολογίας, δηλ. τής δυνατότητας συναίρεσης ύποκειμένου κι' αντικειμένου, και στόν ειδικώτερο τομέα τής πολιτικής φιλοσοφίας ή «Προδομένη Άπελευθέρωση» του Πιέρ Έρβέ, ένός άπ' τούς εκλεκτώτερους διανοουμένους κομμουνιστές.

MIMIKA KRANAKH

Ο ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Η «Νέα Έστία» μέ τό τεύχος της του Γενάρη μπήκε στόν είκοστό χρόνο της, κάτι άληθινά φανταστικό για έλληνικό λογοτεχνικό περιοδικό. Για τή συμβολή της στην Ιστορία τής νεοελληνικής Λογοτεχνίας δέ θά μιλήσουμε, γιατί είναι γνωστή.

Αν ή «Νέα Έστία» άρχίζει τόν είκοστό χρόνο της, ή «Διάπλασις τών παιδων» τό γνωστότατο περιοδικό-γκουβερνάτια, μπαίνει στόν 68ο χρόνο του. Ξεφυλλίζω τά τελευταία τεύχη της και συλλογίζομαι τίς εύθυνες τών πνευματικών ανθρώπων του τόπου μας, πού όλοι σχεδόν την άφησαν νά πορευτεί τό δρόμο της (κάτω άπό την έμπνευσμένη, δίχως άλλο, διεύθυνση του Ξενοπούλου, μά πού, ούτε τόν καιρό έχει, ούτε ή ηλικία του επιτρέπει νά προσπαθήσει νά βρει τά κατάλληλα πρόσωπα για συνεργάτες του, γιατί ό Μλόγγης παρ' όλη τήν καλή του διάθεση, δέν μπορεί νά γράψει για παιδιά), λησμονώντας τι τής ώφείλουν (μά κι' οί περισσότεροι βγήκαν άπ' αυτή) και χωρίς νά ρωτηθούνε ποτέ ποιές είναι οί εύθυνες τους άπέναντι στις έπερχόμενες γενιές. Τό πρόμμα, άλλωστε, έχτος άπό τήν ήθική σημασία του, τή μεγίστη, έχει και μίαν άλλη, πρακτική αυτή, πού δέν πρέπει νά την παραβλέψουν: οί χιλιάδες νεαροί αναγνώστες τής «Διάπλασης», θά μπορούσαν νά έξελιχτούν σ' ένα αναγνωστικό κοινό, σοβαρό και μόνιμο, του καλού λογοτεχνικού βιβλίου. Μά πώς; Μόνο αν συνήθιζαν νά βλέπουν τούς συγγραφείς μας, όχι μόνο σι' αντιπαθητικά του σχολικά Άναγνωσμάτάρια, μά σέ φύλλα σάν τή «Διάπλαση», πού μέ λεύτερη βούληση διαβάζουν κι' άγαπούν.

Πολύ σωστά, τό Κομμουνιστικό Κόμμα τής Γαλλίας—θάταν σωστότερο αν λέγαμε τ' άριστερά κόμματα—θεωρείται ή συνισταμένη τών έθνικών δραστηριοτήτων κι' ό έμψυχωτής τής άνοικοδόμησης. Μά φυσικά ό ρόλος του στην άναγέννηση του γαλλικού πνευματικού πολιτισμού είναι μόνο μερικός, ένώ, αντίθετα, στόν οικονομικοκοινωνικό είναι άπόλυτος. Μά θά μπορούσαμε τάχα νά μιλούμε σήμερα για πνευματική άναγέννηση στη Γαλλία, όπως επιχειρεί νά κάμει ό R. Garandy στο άρθρο του πού μεταφράζεται στο έχτο τεύχος τής «Μόρφωσης»; Το άρθρο όπωσδήποτε, αυτό, παρ ά τις θεληματικές άποσιωπήσεις και παραλήψεις του, παρ ά τ' ότι ζητά νά διαστρεβλώσει όρισμένα σημεία τής άτεγκτης Ιστορίας (λέει λ. χ. πώς ό André Chenier δίκαα καρατομήθηκε γιατί τό έργο του έξυπηρετούσε τόν έχθρο), παρ ά τ' ότι μιλεί για τόν ντανταϊσμό και τό σορρεαλισμό άκριβώς όπως μιλούσεν ό Hitler στο «Mein Campf» για τόν πρώτο, μέ τή διαφορά πώς αυτός, κάνοντας τό αντίθετο, τόν όνόμαζε «κομμουνισμό τής τέχνης», παρ' όλα αυτά και κάμποσα άλλα, ό συγγραφέας του φαίνεται καλά κατατοπισμένος στην πνευματική ιστορία του τόπου του. Θάθελα νά σταματήσω σέ δυό-τρία σημεία μόνο του άρθρου, χωρίς πολλά σχόλια:

Δέ διατάζω νά χαιρετήσω τόν «Κοχλία» τής Θεσσαλονίκης, σάν τήν πρώτη άληθινά έξόρμηση πνευματικών με ανθρώπων, προς μία καινούργια ζωή και μία νέα έκφραση, πού δέ θυμίζει σέ τίποτα τίς προπολεμικές κακομοιρίες μας. Θάθελα μόνο νά παρατηρήσω τήν αισθητή άπουσία του Πέτρου Σπανδωνίδη άπό τούς παηούς, κι' άπό τούς νεώτερους τόν Κλειτό Κύρου, έναν άριστο μεταφραστή έγγλέζων ποιητών. Μ' αυτούς και μέ μερικούς άλλους, παηούς και νέους, ή Θεσσαλονίκη θά μάς έδιδε έναν πλήρη πίνακα τών δυνατοτήτων της, πού πολλά θά δίδασκε τούς άθηναίους, τούς στερημένους άπ' ότι κύρια χαρακτηρίζει τό γνήσιο δημιουργό και πού κατεχουν οί Θεσσαλονικιώτες: πνευματικότητα, μόρφωση και ήθος. Άφήνοντας για μίαν άλλη φορά τή Λογοτεχνία του «Κοχλία» θ' άναφερθώ μόνο στα σχέδια πού δημοσιεύει—ένα σέ κάθε φύλλο—κι' άπ' αυτά πάλι παραλείποντας εκείνα του Σβορώνου (έμένα άτομικά δέ μέ συγκινούν καθόλου, ίσως γιατί δέν έχω τήν κατάλληλη αίσθηση), θάθελα νά έκφράσω τή ζωρή μου ευχαρίστηση για τ' «Όνειρο» του Καρόλου Τσίζεκ—κι' ή πρόζα του «ένα δωμάτιο έξω άπ' τό παράθυρο» είναι πολύ όμορφη—παρ' όλο πού ή φαντασία του πάει νά γίνει σχηματική πόσα. Πάντα όμως, σάν σύλληψη και σάν έργο, είναι τό καλλίτερο άπ' όλα γενικά τά δημοσιεύματα του τρίτου φύλλου.

Στό 11-12 τεύχος τών «Γραμμάτων», ό ποιητής K. Καρθαίος, στα σημειώματα του Παρατηρητή, άσχολείται μέ τή γλωσσική σημασία του possible και impossible στη δημοτική. Χωρίς νά θέλω νά μπώ σέ μία γλωσσική συζήτηση, θάθελα νά του υπενθυμίσω πώς δέν είναι μόνο ή λέξη πιθανός—φαντάζομαι πώς αυτήν ύπονοεί, αν μη τήν εφικτός, όταν μιλά για τόν καθαρευουσιάνικο όρο, πού δανειζόμαστε, για ν' άποδώσουμε πιστά τόν γαλλικό possible—μά κι' ή λέξη μορετός, γνήσια δημοτική, γνωστή μου άπό τά παιδικά μου και τίς καλοκαιριάτικες διαμονές μου σέ διάφορα κρητικά χωριά. Όσο για τό impossible, πού, πραγματικά, δέν ύπάρχει τό αντίστοιχό του στη δημοτική, έκτος άπό τόν άδύνατος, μά πού κι' αυτός έχει διπλή σημασία, θαρρώ πώς τό σωστότερο θάναυ ή πολιτογράφηση του άπίθανος στη δημοτική.

Δέν πρέπει νά μάς φαίνεται παράξενο αυτό, κι' ούτε έχω έλαστική τή γλωσσική συνείδηση. Μά ή αντικειμενική άλήθεια, στην περίπτωση μας είναι τούτη: ένας όρος τής καθαρεύουσας, πού δέν είναι δά και τόσο άγνωστος, σάν τόν άπίθανος, φέρνει τό ίδιο άποτέλεσμα μέ μία γνήσια δημοτική λέξη, πού όσώτσο δέν είναι γνωστή πέρα άπό μίαν όρισμένη περιφέρεια. Είναι φανερό, πώς τά πρακτικά άποτελέσματα μάς τέτοια άποψη είναι μεγάλα. Διαφορετικά, ή φιλοσοφία και όλα τά θεωρητικά βιβλία, θά έξακολουθήσουν για μεγάλο ακόμα διάστημα νά γράφονται στην άψυχη καθαρεύουσα κείνη πού διαβάζουμε σήμερα, στα 1946, στα περισσότερα έπιστημονικά βιβλία και άρθρα.

Ό φίλος μας Γ. Θ. Μαιτζέζος, διευθύνει τά «Έλευσίνια» ένα περιοδικό περισσότερο έπιστημονικό—ιστορικό κι' αρχαιολογικό—, παρ ά λογοτεχνικό. Όσώτσο όμως, νομίζω πώς πολλά θά μπορούσε νά προσφέρει, για νά γίνει παρόν ή αρχαία έλληνική Λογοτεχνία, και γενικά, στις κλασσικές σπουδές, αν φυσικά ήταν περισσότερη αυστηρή στην έκλογή τών συνεργατών του, πού οί πιο πολλοί, μέ τήν άνυπόφορη γλώσσα τους—κι' ό σοφός καθηγητής X. X. Χαριτωνίδης μάλιστα και μέ τό επίσης άνυπόφορο θέμα του (τεύχος 1)—πάνε νά προσδώσουν στο περιοδικό ένα σχολαστικό νεκροζώντανο χαρακτήρα, πού δέν έχει τίποτα τό κοινό μέ τήν εποχή μας. Και ή προϋπόθεση για κάθε ζωντανό πνευματικό έργο του καιρού μας, όταν μάλιστα σχετίζεται μέ τή με-

λέτη τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν πραγμάτων, πού θέλουμε νά γίνουν κτῆμα τοῦ λαοῦ, εἶναι ἡ δημοτικὴ.

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῆς «*Ἀγγλο-ἑλληνικῆς Ἐπιθεώρησης*» (τεύχος Γενάρη-Φλεβάρη), σημειώνουμε τὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα μελέτη τοῦ Θεοδ. Εὐδή «Γὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ» καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Augustus Muir γιὰ τὸν Francis Brett Joung. Στὸ ἴδιο φύλλο, ἄρθρο τοῦ Ἀντρέα Καραντώνη «Ἡ Ρομυελιώτικη Ποίηση» πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, Μαλακάση, Ἀθαν. Κυριαζῆ καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Ἀθάν. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἀθάν. σάμπως γιὰ νὰ ἐπικυρώσει ὅσα ἐγκωμαστικὰ γράφει στὸ ἄρθρο τοῦ αὐτοῦ, ὁ Καραντώνης, δημοσιεύει τοὺς ἐξῆς στίχους του, καὶ κάμποσους ἄλλους, τῆς ἴδια ποιότητος, στὴ «*Νέα Ἔστια*» :

Τὶς μηχανὲς παράτησε, τὶς πολιτεῖες ἀρήσου,
Ἀνάραχα σκαρφάωσε, τοῦ λαγκαδιοῦ ροβόλα,
Στὴ μαραβίτσα ξάπλωσε, στὸν καταρράχη πλύσου
Κι' ἀνεμπιστέψου στὸ βουνὸ τὰ μυσικούλια σου ὄλα.

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν «*Ἑπτανησιακῶν Φύλλων*» (Τεύχος 2—3), ἀναφέρουμε τὸ ὄραιο ποίημα τοῦ Θ. Δ. Φραγκόπουλου καὶ τὰ τρία ποιήματα τῆς Μιμίκας Κρανάκη, πού εἶναι καὶ τὰ ἀξιολογώτερα ἀπ' ὅσα φάνηκαν στὰ περιοδικὰ τοῦ Γενάρη καὶ τοῦ Φλεβάρη.

Στὶς 23.2.46 ἐγινε ἡ δίκη τοῦ δημοσιογράφου Νικολαρεῖζη γιὰ τὸ γνωστὸ ἑλληνόφωνο ἰταλικὸ περιοδικὸ «*Κουανδρέβιο*», μὲ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἦταν πράχτορας, πληροφοριοδότης καὶ προπαγανδιστὴς τῆς Ἰταλίας. Γιὰ τοὺς λοιποὺς συνεργάτες τοῦ «*Κουανδρέβιο*» ὁ Δημόσιος Κατήγορος εἶπε ὅτι «κακῶς δὲν προσάγονται στὰ δικαστήρια, ἀλλ' εἴτε δικαστοῦν εἴτε ὄχι τοὺς παραδίνουμε εἰς τὸ ἀνάθεμα τοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν περιφρόνηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς ἀνάξιους πνευματικῶν του ἡγέτας».

O MAK

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

“ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

Γ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28, ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 55-536

ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ *)

ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἀμαρτωλοὶ» Νουβέλλα	Δρχ. 2.000
ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἐαρινὸ» διηγήματα	> 2.000
ΑΛΕΧΑΝΔΕΡ - STAUB: «Ὁ Ἐγκληματίας κι' οἱ δικαστὲς του»	> 3.000
ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ ΝΙΚΗΦ. «Ἡ ρωϊκὴ Συμφωνία» ποίημα	> 1.000
ΓΙΑΝΝΑΤΟΥ ΣΠ.: «Μικροὶ ἄνθρωποι σὲ δύσκο- λες ὥρες» διηγήματα	> 2.000
ΤΑΚΗ ΔΑΝΑ: «Εἶμαι ὁ ἄθρωπος»	> 3.000
> > «ἩΜΕΡΕΣ Αἰῶνες»	> 3.000
> > «Χωρὶς τίτλο»	> 3.000
ΛΟΥΡΙΕ ΟΣΙΠΠ: «Ντοστογιέφσκη» ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του	> 2.000
ΚΟΒΒΑΤΖΗ ΑΣΤΕΡΗ: «Πρώτη Ἄνοιξη» Νουβέλλα .	> 2.000
ΛΕΚΑΤΣΑ Π.: «Ἰδεοκρατία καὶ Ἱστορικὴ αἰτιοκρατία . .	> 1.500
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ὁ ἄλλος δρόμος» στίχοι	> 5.000
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ἡ τελευταία τῶν ρω- μαντικῶν» διηγήματα	> 2.000
ΜΕΤΑΞΑ ΕΠΑΜ.: «Ἐμπρὸς στὴν Ἐποχὴ μας»	> 1.500
ΝΑΤΣΟΥΛΗ ΝΙΚ. «Συγκοινωνιακὰ Θέματα»	> 10.000
ΝΙΤΣΕ ΦΡΕΙΔ.: «Ὁ Ἀντίχριστος»	> 2.000
ΠΑΠΠΑ ΝΙΚ. «Τὸ αἶμα τῶν ἀθῶων» ποιήματα	> 2.000
ΠΑΠΑΔΗΜΑ ΑΔΑΜΑΝ.: «Ἡ Πορεία μιᾶς γενιᾶς» Λογοτεχνικά Χρονικά	> 2.000
ΠΕΝΤΖΙΚΗ Ν.: «Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ ἀνάσταση»	> 2.000
ΠΙΕΡΙΔΗ ΓΙΑΓΚΟΥ: «Ὁ Καβάφης» συνομιλίες, χαρα- κτηρισμοί, ἀνέκδοτα	> 1.500
ΡΟΜΠΕΡΤ ΑΛΛΑΝ ΚΟΥΞ: «Πάστωρ Χ» ἀτυνομικὸ μυθιστόρημα	> 3.000
SOEREN KIERKERKAARD: «In vino Veritas» . . .	> 3.000
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ: «Πῶς κατακτῶνται οἱ γυναῖκες»	> 2.000
«ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» ὁ τόμος Α', Β', Γ', ἕκαστος ἄδետος	> 25.000
χρυσόδετος	> 30.000

*) Ἐμβάσματα γι' ἀποστολὴ βιβλίων ἄς ἀπευθύνονται στὸν κ. Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟ, Γ' Σεπτεμβρίου 28, Ἀθήνας.

Κυκλοφόρησε :

ΣΤΕΛΛΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΛΗ - ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ

ΚΑΛΗΣΠΕΡΑ, ΠΑΙΔΙΑ . . .

Ραδιοφωνικές παιδικές σκηνές

••

Έκδοση πολυτελής εικονογραφημένη

ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Τυπώνεται :

ΝΤΙΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Δοκίμιο συγκριτικής μορφολογίας
και φιλοσοφίας της νεοελληνικής
ιστορίας

••

Ένας τόμος 500 περίπου σελίδων
μεγάλου σχήματος

ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΠΑΝ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΩΝ ΣΟΝΕΤΤΩΝ

••

ΕΚΔΟΣΗ

“ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

ΑΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ

ΕΛΟΥΣΟΒΑ

••

ΕΚΔΟΣΗ

“ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,